

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
BİNGÖL ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Bingol University
The Journal of Bingol Studies

Cilt / Volume: 6 Sayı / Issue: 1

GÜZ 2019

Onursal Editör / Honorary Editor

Prof.Dr. İbrahim ÇAPAK

Editör / Editor

Dr. Öğr. Üyesi Ömer TOKUŞ

Dr. Öğr. Üyesi Nevzat KELEŞ

Dr. Öğr. Üyesi İsmail NARİN

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut GİDER

Arş. Gör. Sadi YILMAZ

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Responsible Editor

Müslüm AYYILDIZ

Tanıtım ve Halkla İlişkiler Müdürü / Advertising and Public Relations Manager

M. Emin YETİŞİR

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof.Dr. Abdullah BAYRAM (Nişantaşı Ünv.), Prof.Dr. Hüseyin Hüsni GÜNDÜZ (İstanbul Yeni Yüzyıl Ünv.), Prof.Dr. İbrahim ÇAPAK (İstanbul Ünv./ Bingöl Ünv.), Prof.Dr. Mehmet BARCA (Ankara Sosyal Bilimler Ünv.), Prof.Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ (İstanbul Ünv.), Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ (Uludağ Ünv.), Doç. Dr. Abdullah AYDIN (Kastamonu Ünv.), Doç.Dr. Abdulmuttalip ARPA (İstanbul Sabahattin Zaim Ünv.), Doç. Dr. Abdullah DUMAN (Van Yüzyüncü Yıl Ünv.) Dr. Öğr. Üyesi Abdulkhakim BEKİ (İstanbul Ünv.), Dr. Öğr. Üyesi Bilal BAĞIŞ (Bingöl Ünv.), Dr. Öğr. Üyesi İsmail NARİN (Bingöl Ünv.), Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GÜNERİGÖK (Muş Alparslan Ünv.) Dr. Öğr. Üyesi Ömer TOKUŞ (Bingöl Ünv.), Dr. Adil BOR (DİB Haseki Eğitim Merkezi).

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof.Dr. Abdullah ÇELİK (Harran Ünv.), Prof.Dr. Abdullah DİKEN (Konya Necmettin Erbakan Ünv.), Prof.Dr. Ahmet GÜRBÜZ (Bingöl Ünv.), Prof.Dr. Cemalettin ERDEMÇİ (Siirt Ünv.), Prof.Dr. Eşref TAŞ (Siirt Ünv.), Prof.Dr. Gıyasettin ARSLAN (Fırat Ünv.), Prof.Dr. H. İbrahim BULUT (İstanbul Ünv.), Prof.Dr. Hikmet TAN (Bingöl Ünv.), Prof.Dr. Hüseyin HANSU (İstanbul Ünv.), Prof.Dr. İbrahim ÇAPAK (İstanbul Ünv./ Bingöl Ünv.), Prof.Dr. Mehmet BARCA (Ankara Sosyal Bilimler Ünv.), Prof.Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ (İstanbul Ünv.), Prof.Dr. Muhsin HALİS (Sakarya Ünv.), Prof.Dr. Nazım HASIRCI (Dicle Ünv.), Prof.Dr. Orhan BAŞARAN (Bingöl Ünv.), Prof.Dr. Ramazan SOLMAZ (Bingöl Ünv.), Prof.Dr. Sahip BEROJE (Van Yüzyüncü Yıl Ünv.), Prof.Dr. Yılmaz BİNGÖL (Yıldırım Beyazıt Ünv.), Prof. Dr. Kazım YOLDAŞ (Uludağ Ünv.), Doç. Dr. Abdullah AYDIN (Kastamonu Ünv.), Doç.Dr. Abdulkhakim KOÇIN (TBMM), Doç.Dr. Abdullah TAŞKESEN (Sakarya Ünv./ Bingöl Ünv.), Doç.Dr. Abdülnasır SÜT (Bingöl Ünv.), Doç.Dr. Enver ARPA (Ankara Sosyal Bilimler Ünv.), Doç.Dr. Metin YİĞİT (Dicle Ünv.), Doç.Dr. Mustafa KIRKIZ (Bingöl Ünv.), Prof. Dr. Nusrettin BOLELLİ (Bingöl Ünv.), Doç. Dr. Vehbi TÜREL (Bingöl Ünv.), Doç. Dr. Abdülaziz KARDAŞ, Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KAYINTU (Bingöl Ünv.), Dr. Öğr. Üyesi Bilal BAĞIŞ (Bingöl Ünv.), Dr. Öğr. Üyesi İsmail NARİN (Bingöl Ünv.), Dr. Öğr. Üyesi Muhittin ÖZDEMİR (Bingöl Ünv.), Dr. Öğr. Üyesi Ömer TOKUŞ (Bingöl Ünv.), Dr. Öğr. Üyesi Sezayi KÜÇÜK (Sakarya Ünv.), Dr. Öğr. Üyesi Nevzat KELEŞ (Bingöl Ünv.), Abdullah DEMİR (Bingöl Ünv.).

Bingöl Araştırmaları Dergisi, yılda iki sayı olarak yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir. Yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

Bingöl Araştırmaları Dergisi, **SOBİAD**, **İdealonline**, **Google Scholar**, **İSAM** ve **BASE** veri tabanları tarafından taranmaktadır.

Bu dergi, Bingöl Üniversitesi Bingöl Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, BİNDAY ve Bingöl Belediye Başkanlığının desteğiyle yayımlanmaktadır.

ISSN: 1309-369X

Dizgi ve İcdüzen: Ankara Dizgi Evi

Baskı: Ankamat Mat. San. Ltd. Şti.

Basım: Güz 2019

e-posta: bingolarastirmalari@gmail.com

SAYI HAKEMLERİ / REFEREE BOARD OF THIS ISSUE

Doç. Dr. Hamza ALTIN
Doç. Dr. Abdülaziz KARDAŞ
Doç. Dr. M. Zahir ERTEKİN
Dr. Öğr. Üyesi Zekai ERDAL
Dr. Öğr. Üyesi Ferit YÜCEBAŞ
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet ÇETKİN
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf AYDOĞDU
Dr. Öğr. Üyesi Mahmut GİDER
Dr. Öğr. Üyesi Fikret OSMAN
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ALKAYIŞ
Dr. Mustafa Yunus GÜMÜŞ

Bingöl Üniversitesi
Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi
Bingöl Üniversitesi
Mardin Artuklu Üniversitesi
Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi
Bingöl Üniversitesi
Bingöl Üniversitesi
Bingöl Üniversitesi
Bilgöl Üniversitesi
Bingöl Üniversitesi
Bingöl Üniversitesi
Malatya

İÇİNDEKİLER

TAKDİM/Erdal ARIKAN.....	5
TAKDİM/ Ömer TOKUŞ	7
İdris SÖYLEMEZ KİGİLİ ŞEYH SELİM EFENDİ’NİN ŞİİRLERİNDE HZ. PEYGAMBER SEVGİSİ.....	9
Mehmet Şirin AYIŞ BİNGÖLDE BİR TASAVVUF AİLESİ: MELEKAN ŞEYHLERİ.....	31
Kasım TATLILIOĞLU AİLE İÇİ KADINA KARŞI ŞİDDETİN BAZI DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ: BİNGÖL İLİ ÖRNEĞİ	55
Ferhat APUHAN ARŞİV VESİKALARI ÇERÇEVESİNDE GENÇ KÖPRÜSÜ’NÜN İNŞA SÜRECİ.....	77
Nebi BUTASIM KİĞİ YAZGÜNÜ KÖYÜ İSLAMİ DÖNEM YAPILARI	93
Yılmaz IRMAK BİNGÖL MUTFAK KÜLTÜRÜ VE GASTRONOMİ TURİZMİ	111
Abdülaziz KARDAŞ CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA BİTLİS’TE SAĞLIK HAREKETLERİ	145
Çilem AYDOĞDU THE RELATIONSHIP BETWEEN UNDERGRADUATE STUDENTS’ USE OF LANGUAGE LEARNING STRATEGIES AND THEIR ATTITUDE TOWARDS ENGLISH.....	157

TAKDİM

Kıymetli Okurlar,

Bingöl Araştırmalar Dergisi'nin Bingöl ve çevresine dair özgün çalışmalar ile yayım hayatını sürdürmesi bizleri ziyadesiyle mutlu etmektedir. Bir şehrin toplumun maddi ihtiyaçları doğrultusunda kalkındırılması ne kadar önemliyse ilmî ve kültürel çalışmalarla desteklenmesi/tanıtilmesi de o kadar önem arz etmektedir. Coğrafyayı kader olarak telakki eden bir medeniyet tasavvuruna sahip olduğumuz için coğrafyamızın maddi ve manevi değerleri hakkında araştırmalar yapmak zorundayız.

Bingöl'ün önemli manevî şahsiyetleri ve tarihi yapılarının yanı sıra beslenme, turizm gibi maddi yönlerini yansıtan tematik ve saha çalışmalarını ihtiva eden bu sayı, bizler ve gelecek nesiller için önemli bir kaynaktır. Çalışmalarıyla Bingöl'ün kültürel hafızasını kayıt altına alan ve farklı yönlerini ortaya koyma konusunda araştırmalar yapan değerli bilim insanlarına minnettarız.

Şehrin kalkınması ve tanınması konusunda gelecek vizyonu ile en büyük katkıyı üniversite sağlamaktadır. Bu bağlamda Bingöl'e dair çalışmalara ayrı bir önem atfeden başta Bingöl Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. İbrahim ÇAPAK olmak üzere derginin editörlerine ve değerli araştırmalarıyla katkıda bulunan bilim insanlarımıza teşekkür ediyorum.

Bingöl Belediye Başkanı
Erdal ARIKAN

TAKDİM

Değerli Okuyucular,

Zengin içeriği ve özgün çalışmaları ile Bingöl Araştırmaları Dergisi'nin 6. sayısını ilginize sunmanın mutluluğunu yaşamaktayız.

Uluslararası veri tabanlarından BASE'de (Bielefeld Academic Search Engine) taranmaya başlayan dergimizin bu sayısında, Bingöl'ün mutfak kültürü, edebî, tasavvufî çeşitliliği-terakümü ve tarihî yapıtları ile ilgili sekiz özgün çalışma bulunmaktadır. Söz konusu sayımıza İdris Söylemez, “*Kiğili Şeyh Selim Efendi'nin Şiirlerinde Hz. Peygamber Sevgisi*”, Mehmet Şirin Ayış “*Bingöl'de Bir Tasavvuf Ailesi: Melekan Şeyhleri*”, Kasım Tatlılıoğlu “*Aile İçi Kadına Karşı Şiddetin Bazı Demografik Değişkenlere Göre İncelenmesi: Bingöl İli Örneği*”, Ferhat Apuhan “*Arşiv Vesikaları Çerçevesinde Genç Köprüsü'nün İnşa Süreci*”, Nebi Butasım “*Kiği Yazgünü Köyü İslami Dönem Yapıları*”, Yılmaz Irmak “*Bingöl Mutfak Kültürü ve Gastronomi Turizmi*”, Abdülaziz Kardaş “*Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bitlis'te Sağlık Hareketleri*”, Çilem Aydoğdu “*The Relationship between Undergraduate Students' Use of Language Learning Strategies and Their Attitude towards English*” adlı çalışmaları ile katkı sunmuşlardır.

Dergimizde çalışmaları ile yer alan yazarlarımıza, makaleleri özveri ile değerlendiren hakemlerimize ve editör kuruluna teşekkür ederiz.

Dr. Öğr. Üyesi Ömer TOKUŞ

KIĞILI ŞEYH SELİM EFENDİ’NİN ŞİİRLERİNDE HZ. PEYGAMBER SEVGİSİ

İdris SÖYLEMEZ¹

Özet

Kıgılı Şeyh Selim Efendi, Tanzimat döneminde Türk İslam edebiyatı alanında eserler ortaya koymuş, Bingöl’ün yetiştirdiği önemli şahsiyetlerden birisidir. Şair 1813 yılında Bingöl’ün Kıgı ilçesine bağlı Aznafer (Doğankaya) köyünde dünyaya gelmiştir. Şiirlerinde Sîn ve Lâm’ı mahlas olarak kullanan şair, eğitim hayatına babası olan İsmail Ağa’nın yanında başlamıştır. Dönemin önemli âlimlerinden olan Ahmet Ziyaeddin Gümüşhanevî’nin yanında dinî ilimler tahsil eden şair, tasavvufi eğitimi yörenin önemli âlimlerinden ve şeyhlerinden olan Şeyh Ali Rıza Septi’nin yanında tamamlayarak icazetini almıştır. Kıgılı Şeyh Selim Efendi’nin şiirlerinden hareketle Arapça ve Farsça bilen âlim bir zat olduğu anlaşılmaktadır. Şair, 1898 yılında Bingöl ili Kıgılı ilçesine bağlı olan Haraba köyünde vefat etmiştir.

Kıgılı Şeyh Selim Efendi, Tanzimat döneminde sosyal, siyasal ve kültürel değerleri içinde barındıran ve bu değerlerin sonraki nesillere ulaştırılmasında önemli bir yerin sahibi olan edebiyatta yaşanan bütün değişim ve farklılaşmalara karşın Türk İslam edebiyatının hayat ve sanat anlayışına bağlı kalarak eserlerini bu edebiyat havzasının mazmun ve nazım şekilleri etrafında meydana getirmiştir. Söz konusu bu çalışmamızda Hz. Peygamber’in peygamberliği, isimleri ve sıfatlarının yanı sıra ondan sadır olan haller ve söylemleri etrafında rivayet edilen hadisleri örnek beyitler ile ele alarak Kıgılı Şeyh Selim Efendi’nin şiirlerinde ele aldığı peygamber tasavvuru ve sevgisi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk İslam Edebiyatı, Hz. Peygamber, hadis, şiir, Kıgılı Şeyh Selim Efendi, Bingöl.

LOVE FOR PROPHET MUHAMMAD İN SHEİKH KIĞILI SELİM’S POEMS

Abstract

Sheikh Kıgılı Selim is a person who produced works about Turkish-Islamic History at the Times of Tanzimat reforms. He was raised in Bingöl. The poet was born in 1813 in Aznafer Village which belongs to Kıgılı which is a district of Bingöl. He, using “lam” and “sin” as pen name, started his education by his father, “İsmail Ağa”. He was taught religious science by Ahmet Ziyaeddin Gümüşhanevi who was one of the most

1 Dr. Öğretim Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk-İslam Edebiyatı ABD. idrisssoylemez@gmail.com

important scholars at that time. He completed his sufi education with Sheikh Alı Rıza Septi. Basing on his poems, it can be said that he was a scholarly person who knew Arabic and Persian. The poet died in Haraba Village which belongs to Kiğılı which is a district of Bingöl.

Despite the changes in literature which included social, cultural and politic values in it at the time of Reformation and had an important role to pass down this values, Sheikh Kiğılı Selim held to understanding of life and art of Turkish-Islamic Literature and produced his works within this scope. In this study, apart from prophecy, names and adjectives of Muhammad, the love and concept of Prophet Muhammad in Sheiku Kiğılı Selim's poems is tried to be proved, by discussing narrated hadiths with exemplary couplets.

Key Words: Turkish-Islamic Literature, Prophet Muhammad, hadith, poem, Sheiku Kiğılı Selim, Bingöl

GİRİŞ

Kiğılı Şeyh Selim Efendi, Osmanlı devletinde yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul gören Tanzimat dönemi sonrasında Klâsik Türk edebiyatı ve Tekke-Tasavvuf edebiyatı sahasında şiirler yazmış, eser ortaya koymuş, bugünkü adıyla Bingöl o dönemdeki adıyla Çapakçur olarak maruf olan bölgenin yetiştirdiği mutasavvıf şairlerden biridir. Kiğılı Şeyh Selim Efendi, 1813 yılında Bingöl'ün Kiğı ilçesine bağlı Aznafer (Doğankaya) köyünde dünyaya gelmiştir. Babası, İsmail Ağa'dır. Eğitim hayatına babası İsmail Ağa'nın yanında başlayan şair, çeşitli mektep ve medreselerde eğitimini tamamlamıştır. İslamî literatürle alakalı eğitimini dönemin önemli âlimlerinden, Nakşî geleneğinin en güçlü şahıslarından olan Şeyh Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin yanında tamamlamıştır Manevî ya da diğer bir deyişle tasavvufî eğitimini de yörenin önemli âlimlerinden ve gönül ehlinde olan Şeyh Ali Septi'nin yanında tamamlayıp icazetini buradan almıştır. Bu zatın etkisiyle Nakşî geleneğinin bölgede en güçlü yapılanması olan Halidiye koluna intisap etmiştir. Nakşiliğin bölgede yayılmasına katkılar sunan Şeyh Selim Efendi'nin kaynaklarda 7 oğlunun olduğu bilgisi yer almaktadır. Derviş meşrep bir şair olan Şeyh Selim Efendi 1898 yılında Bingöl ili Kiğı ilçesine bağlı olan Haraba köyünde vefat etmiştir. Şeyhin türbesi köye hâkim bir tepenin üzerinde bulunmaktadır.²

Şiirlerinde “*Sîn ve Lâm*”ı mahlas olarak kullanan Kiğılı Şeyh Selim Efendi hakkında şu ana kadar iki çalışma ortaya konmuştur. Bu çalışmalardan ilki

2 Molla Halis Selimefendigil, *age*, (İstanbul: Kent Yayınları, 2007), s. 17-21./ Mahmut Gider, “Kiğılı Şeyh Selim Efendi'nin Dünya Algısı”, *Bingöl Üniversitesi Bingöl Araştırmaları Dergisi*, 5/1 (Güz 2018):13.

aynı zamanda torunu olan Molla Halis Selimefendigil tarafından yapılandır. Selimefendigil, *Kiğılı Şeyh Selim Efendi Divanı* adlı bu çalışmasında, dilden dile aktarılarak ya da kimi kişilerde yazılı olarak bulunan 21 kasideyi bir araya getirerek hem Arap alfabesiyle hem de söz konusu şiirleri Latin alfabesiyle neşr etme yoluna gitmiştir. Selimefendigil, şairin şiir sayısının daha fazla olduğunu ifade etmekte ve söz konusu şiirlere bütün çaba ve gayretine rağmen ulaşamadığını söylemektedir. Şairin Molla Halis Selimefendigil'in bir araya toplayıp daha sonra Kent Yayınlarında bastırıldığı divançesinde Allah aşkı ve Peygamber sevgisi konu edilmiştir.³

Kiğılı Şeyh Selim Efendi'nin elimizde bulunan divançesinde yer alan şiirler ele alınıp incelendiğinde medresede tahsil neticesinde edindiği bilgilerin yanı sıra bir gönül insanın sahip olduğu neşvenin de şiirlerinde yoğunca yer aldığını görmek mümkündür. Âlim kimliğinin yanı sıra gönül insanı kişiliği ile de maruf olan şair, şiirlerinde aşkı temel konu olarak işlemekte kâl ehli olmanın yanı sıra hâl ehli olmanın kazanım ve değerlerini de önemli bir unsur olarak kullanmaktadır.

Hayatının her aşamasında kalp gözünün değerlerini kuşanan şair, şeyhinden öğrenmiş olduğu marifet ehli olmanın gereklerini yerine getirmesi ile birlikte kalp gözü kapananlarının yol göstereni olmuştur: Gönül ehli olan şair, her mutasavvıfta karşımıza çıkan duruma uygun olarak uzleti yani dünyadan uzak olmayı tercih etmiş; dolayısıyla dünyalık olandan uzak olmayı, kendi nefsiyle baş başa olmayı, böylece onu te'dip ederek hâl ehli olmanın yolunda kimi adımlar atmıştır. Hâl ehli olmanın gereğini yerine getirerek insanlara rehber olmayı ya da onlara yol gösteren olmayı önemsemiştir. Bu durumun şiirlerine yansıdığını görmek mümkündür. Onun "dünya tasavvuru"yla ilgili önemli bir çalışma ortaya koyan Mahmut Gider'in ifadesiyle şair, dünya ve içindekilerin insanı günaha, yanlışla ve malayani olana davet ettiğini; kurtuluşun ya da cennete gitmenin ise bunlardan uzak durmakla mümkün olacağını söyler.⁴ Bundan dolayı şair dünyadan uzak durmayı ya da uzlet köşesine çekilme fikrini, cenneti kazanmanın gereği görerek şiirlerini bu tema üzerine inşa etmiştir.⁵ Dünyadan kaçış temi şiirlerinde o kadar belirgindir ki kimi şiirlerinde dünya ve dünyanın içinde bulunanlarla alakalı olarak önemli birtakım eleştiriler de ortaya koymaktadır.⁶

3 Selimefendigil, age, 9.

4 Gider, age, 13.

5 Ayrıntılı bilgi için Bakınız, Gider, age, 13.

6 Gider, age, 13.

Klasik edebiyatın nazım şekillerinden olan kaside⁷ ile yazdığı şiirler klasik Türk edebiyatında var olan kaside nazım şekillerinin özelliklerini bütünüyle uhdesinde barındırmamakla beraber kasidelerin tamamı aruz vezniyle yazılmıştır.⁸ Kişili Şeyh Selim Efendi'nin divançesinde var olan şiirleri klasik Türk edebiyatı sahasında yazılmış olan şiirlerden ziyade 13. yüzyılda Yunus Emre ile başlayan dinî tasavvufi konuda yazılmış olan şiirleri andırmaktadır. Aslında şair, Yunus'un izinden giderek zevalden kemale, soyuttan somuta doğru bir gelişim ortaya koymuştur. Zira şair, sahip olduğu duygu ve düşünce iklimini semboller ve remizler üzerinden anlatma yoluna gider. Esasında burada şairin temel amacı sembolizmin dilinden hareketle mana ile remiz arasında var olan bağı ortaya koymaktır.⁹ Yani şairin düşüncesi mana âlemine ya da hakikatin künhüne vasil olmaktır.¹⁰ Medrese eğitimi almakla beraber şiirlerinde sade bir dil kullanmış olan şair, şiirin anlam dünyasını ilahi aşk terennümüyle zenginleştirmiştir. Dolayısıyla bu vadede şiirler yazan bütün şairlerin ortak paydası olan sanatın, düşüncenin aktarılmasında bir araç olması meselesi¹¹ şairimiz için de geçerlidir. Sufî gelenekten gelen şairlerin genelinde olduğu üzere onun şiiri de düşüncesini aktarmak noktasında sadece bir araç hükmündedir. Şair, şiirlerinde yer yer lirik söyleyişe yakınlık arz eden mısralar ortaya koysa da¹² şiirin tamamında tekke-tasavvuf şiirinde de hâkim edâ olan didaktikliği incelemektedir. Yani şair, eserini ortaya koyarken tamamen bu bilinçle hareket eder. Onun asıl amacı, nefsinin değiştirmek ve dönüştürmektir. Böylece ortaya koymuş olduğu eseriyle farkındalık yaratmıştır.¹³ Ona göre sanatçı, sadece duygudan ibaret bir değer ortaya koyma eğiliminde olamaz; o aynı zamanda öğretmeyi ve değiştirmeyi önemsemelidir. Buradan hareketle şair, aklın verilerini duygularıyla beraber kullanarak hakikate ulaşmayı ya da hakikati yeniden kurmayı düşünür.¹⁴ Bu durum sanatın amacının şairin yaşadığı tecrübi bilgilerin bir başkasına aktarılması olarak da okunabileceği gerçeğini de beraberinde getirir. Bu durumda sanat, Tolstoy'un ifadesiyle hem iyiyi hem de kötüyü anlatmak için bir

7 Ayrıntılı bilgi için Bakınız, Yaşar Aydemir, "Türk Edebiyatında Kaside", *Bilig Dergisi* 22 (Yaz 2002):133-68.

8 Gider, *age*, 13.

9 Mahmut Erol Kılıç, *Süfî ve Şiir (Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası)*, 10. Baskı (İstanbul: İnsan Yayınları, 2012) 21.

10 Mustafa Tatçı, *İşitin Ey Yarenler (Yunus Emre Yorumları)*, (İstanbul: H Yayınları, 2008), 13.

11 Selçuk Mülayim, *Sanata Giriş*, 2. Baskı (İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi, 1994), 18.

12 Gider, *age*, 13.

13 İhsan Turgut, *Sanat Felsefesi*, (İzmir: Bilgehan Matbaası, 1991), 162.

14 S. Ahmed Arvasi, *Diyalektiğimiz ve Estetiğimiz*, 2. Baskı (İstanbul: Burak Yayınevi, Tarih-siz), 187-188.

araç olabileceği hükmünde kabul edilmiş olacaktır.¹⁵ Divançesinde, münacat, naatın yanı sıra, methiye ve nasihatname tarzında şiirler yazan şair, şiirlerinin büyük bir kısmında Allah aşkı ve peygamber sevgisini ele almaktadır. Divançesinde şairin, klasik şiirin temel kurallarının içinde olan dönemin önemli şahsiyetlerine şiir yazma geleneğine uyarak kimi kasideler kaleme aldığını görmek mümkündür.

Muhteva bakımından dinî-tasavvufî şiir özellikleri taşıyan şiirler yazan şairin divançesinde ya da divan-ı nâ-tamâmında 15'i Türkçe, 4'ü Kürtçe, 1'i Türkçe-Kürtçe ve 1'i de Türkçe-Arapça olarak kaleme alınmış 21 şiir yer almaktadır.

Kiğılı Şeyh Selim Efendi'nin hayatı ve edebî şahsiyeti ile alakalı ortaya konulan bu bilgilerden sonra, çalışmamızın esasını teşkil eden, "Hz. Peygamber (s.a.v) sevgisi"ne geçilebilir. Şairin, 1, 4, 8, 11, 15, 20 numaralı kasideleri na't türünde yazılmıştır. Bunun yanı sıra diğer şiirlerinde de Hz. Muhammed'e (s.a.v.) duymuş olduğu sevgiyi yoğun bir şekilde işlediği görülmektedir. Kiğılı Şeyh Selim Efendi'nin şiirlerinde var olan peygamber sevgisi, şu başlıklar altında ele alınıp incelenmiştir.

1. Hz. Peygamber'in (s.a.v) Peygamberlik Yönü

10. asırda İslamiyet'i toplum olarak kabul etmiş olan Türkler, yeni değerler etrafında olgunlaşmaya başlayan edebiyatta Allah'ın göndermiş olduğu vahyin yanı sıra Hz. Peygamber ve ondan sadır olmuş olan haller edebiyatımızın temel kaynaklarından biri olarak kabul etmişlerdir.¹⁶ O günden günümüze edebiyat sahamızda yazılan edebî türlerin tamamında Hz. Peygamber'e duyulan sevgi, muhabbet, aşk ve ona bağlılık ifadeleri en temel unsurlardan ola gelmiştir. İslam dünyasının tamamında ortak bir tema olarak ele alınıp işlenen Hz. Peygamber sevgisi, bütün yüzyıllarda en çok ele alınıp işlenen konuların başında gelmektedir. Hz. Peygamber'in doğumu, çocukluğu, gençliği, evlenmesi, peygamberliği, mucizeleri, savaşları, mi'racı ve vefatı etrafında çok fazla sayıda eserin yazıldığını görmek mümkündür.¹⁷ Anadolu'ya yerleşmiş olan toplulukların İslam'a ait olarak kullanılan dinî kavramların büyük bir kısmı Farsçadan alınarak kullanılmıştır. Farsçadan dilimize geçen peygamber kelimesinin Arapçada kullanılan karşılığı resûl, nebî veya mürsel'dir.¹⁸ Bununla beraber Ki-

15 Tolstoy, *Sanat Nedir?* (Çev: Mazlum Beyhan), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2007), 40-41.

16 İsmail Çetişli, *Türk Şiirinde Hz. Peygamber*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 2012), 661.

17 Amil Çelebioğlu, "Türk Edebiyatında Manzum Dinî Eserler", *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1998), 356-357.

18 Farsçada "peygamber" olarak kullanımı olan kelimenin anlamı haber getiren ya da haber

ğılı Şeyh Selim Efendi'nin divanında Hz. Peygamber'i ifade etmek üzere, "resûl, nebî, resûlullâh, habibullâh" kavramlarını kullandığı görülmektedir. Şair, şiirlerinde Hz. Peygamber ile alakalı olarak kimi mucizelerinin yanı sıra onun kıyamet günü günahkâr Müslümanlara yapacağı şefaata ele almaktadır.

1.1. Resûl

Arapça bir kelime olan resûl, gönderilmiş kişi, mesajı ileten veya buyrukları muhatap kitleye aktaran kişi anlamlarına gelmektedir.¹⁹ Kur'ân-ı Kerîm'in muhtelif sûrelerinde²⁰ geçen bu kavramı şair, divanında iki yerde kullanmıştır. Bu kullanımlardan birinde kavramı Kur'ân-ı Kerîm'de yapılması ayet ile sabit²¹ Hz. Peygamber'e selat ve selam getirme meselesini söz konusu bu emir bağlamında ele almıştır.

Ki onları dem-â-dem eyle ma'mûr,
Kamu a'da üzere eyle mensûr;
Temam oldu bi hamdillâh münâcât,
Resûlün rûhuna yüz bin salavat.²²

1.2. Resûlullâh

Şair divanın iki yerinde biri on bir diğeri yedi dörtlükten oluşan "Yâ Resûlullâh" redifli şiirinde Hz. Peygambere hitapta bulunarak günahkâr ve zelil olduğunu bu sebepten kendisine medet edilmesinin gerekli olduğunu; bu

verendir. Zira peygamberlik kurumu Allah'tan gelen vahiyle mümkün olabilecek bir hali içinde barındırmaktadır. Peygamber Allah tarafından seçilen kutsal ve kıymetli olan Allah'tan melek aracılığıyla aldığı öğretiyi diğer insanlarla paylaşandır. Burada da görüldüğü üzere peygamber (peyamber) kelimesi Arapçada var olan Resûl veya Nebî kelimeleriyle aynı anlama gelmektedir. Bu kelimenin karşılığı olarak eski Türkçe metinlerde ise Yalvaç kavramının kullanıldığını görmekteyiz. Ayrıntılı bilgi için Bakınız: Abdülmecit İslamoğlu, Mehmed Şevket ve Şiirlerinde Hz. Peygamber Sevgisi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41/2(2018), 203.

- 19 Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dârü'l-İhyâ, 2002), 202-203.
20 Tevbe 9/33; Furkan 25/20, 48, 56; Şuara 26/53; Fatır 35/9; Feth 48/8, 28; Saf 61/9; Fil 105/3; Ta-ha 20/47, 134; Kasas 28/34, 47; Bakara 2/119, 151; Nisa 4/64, 79, 80; Maide 5/70; Enam 6/6, 42, 48, 61; Araf 7/6, 57, 59, 75, 87, 94, 105, 111, 133-4, 162; Hud 11/25, 52, 57, 70, 96; Yusuf 12/12, 45, 109; Rad 13/13, 38; İbrahim 14/4-5; Hicr 15/10, 22; Nahl 16/43, 63; İsrâ 17/54, 59, 68-9, 77, 105; Meryem 19/17, 83; Enbiya 21/7, 25; Hac 22/52; Müminun 23/23, 32, 44-5; Neml 27/45, 63; Ankebut 29/14, 40; Rum 30/47, 51; Ahzap 33/9; Sebe 34/6, 28, 34, 44; Yasin 36/14; Saffat 37/72; Gafir 40/23, 70, 78; Fussilet 37/14, 16; Zuhuruf 43/6, 23-4, 45-7; Zariyat 51/32, 38, 41, 33; Kamer 54/19, 31, 34; Hadid 57/25- 6; Nuh 71/1; Müzemmil 73/15; Rad 13/30; Enbiya 21/107; Ahzap 33/45; Fatır 35/24; Şura 42/48; Saffat 37/147; Yusuf 12/19, 63, 66; Kehf 18/40, 56; Rum, 30/46, 48; Zümer 39/42; Şura 42/51; Mülk 67/17; Nuh 71/11; Şuara 26/13, 17, 27; Enbiya 21/5; Ahkaf 46/23; İbrahim 14/9; Hicr 15/58; Mutaffifin 83/33; Rahman 55/2
21 "Muhakkak ki Allah ve melekleri Peygamber'e hep salat ederler. Ey iman edenler! Siz de ona salat edin ve tam bir içtenlikle selam verin." (Ahzap, 56)
22 Selimefendigil, *Age*, s. 93.

medetin ise ancak Allah'ın resûlü tarafından yapılabileceğini ve bu durumunun onun kurtuluşuna vesile olacağını şöyle ifade etmektedir:

Gedâ-i ümmetinden ben, bu fakîr-i bî- nevâ.
Hazretinden şermisârem, yâ Resûlallâh medet
Teşne-i câmâ cemân yüzlerim kara velî kıl
İnayet vâsıl olayım, ya Resûlallâh medet²³

Şair, Hz. Peygamberi hakikat bahçesinde gül olarak tasavvur ederek²⁴ Gül, bülbül ve gülzar arasındaki güçlü tenasüpten hareketle edebiyatımızda var olan gül ile bülbül arasındaki muhabbetin taraflarından birinin Hz. Peygamber olduğunu diğer tarafın da kendisinin olduğunu ifade etmektedir.²⁵ Buradan hareketle de şair Hz. Peygambere ulaşmayı ya da ona kavuşmayı ummaktadır:

Kafeste bülbül-i zârem,
Esîr-i kayd-i eğyârem;
Velî müştâk-i gülzârem.
Göreyim yâ Resûlallâh²⁶

Şair, yine diğer bir şiirinde Hz. Peygambere sahib-i mi'raç olma meselesine bağlı olarak seslenmektedir. Bu bağlamda Hz. Peygamber'i şiirine konu ediniş Hz. Peygamber'den medet ummaktadır. Zira Hz. Peygamber Kur'ân-ı Kerîm'de İsrâ²⁷ ve Necm²⁸ surelerinde ele alınan bu hadisede yaşanan yolculuk esnasında miraca çıkmış ve meleklerin gidemeyeceği makamların bir kısmına Cebrail'in rehberliğinde refrefle çıkmıştır. Şair bu kutlu yolculuğun sahibi olan ve bu kutlu yolculuk makamının kendisine kazandırdığı üstünlüğün hatırına Hz. Peygamberden yardım dilemektedir.

On sekiz bin 'âlemin, nâm û nişânı olmadın.
Hazretinden mürsel iden, yâ Resûlallâh medet

23 Selimefendigil, *Age*, 187.

24 Emine Yeniterzi, *Divan Şiirinde Na't*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 274.

25 Gülün Doğu edebiyatındaki kullanımı için bakınız, Nezahat Öztekin, "Eski Türk Edebiyatında Gül", *Kubbealtı Akademi Mecmuası* 34/4 (2005):21-27

26 Selimefendigil, *Age*, 79

27 "Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götürün Allah'ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir." (*İsra Suresi*1)

28 "O ufkun en yukarisında idi. Sonra indi ve yaklaştı. Nihayet kendisine iki yay kadar, hatta daha da yakın oldu. Sonra da vahyolunacak şeyi Allah kuluna vahyetti. O'nun gördüğünü kalbi yalanlamadı. Şimdi O'nun gördüğü hakkında onunla mücadele mi edeceksiniz? And olsun ki onu bir kere daha hakiki suretinde gördü. Sidre-i Müntehâ'da gördü. Ki, onun yanında Me'vâ Cenneti vardır. O zaman Sidre'yi Allah'ın nuru kaplamıştı. Gözü ne şaştı, ne de başka bir şeye baktı. And olsun ki Rabbinin âyetlerinden en büyüklerini gördü." (*Necm.7-18*)

Melekler âciz oldılar çün senin Rûhu'l-Emîn,
Refrefiyle vâsıl oldın, yâ Resûlallâh medet²⁹

1.3. Şefaât Sahibi

Türk İslam edebiyatı sahasında eser veren şairlerin kahir ekseriyeti kıyamet gününde mahkeme-i kübrada rezil olmamak ya da sahip oldukları günahlarının bağışlanması maksadıyla Hz. Peygamber'in şefaatine nail olmayı ummaktadırlar. Bu maksat ile da kimi edebî türleri kaleme aldıkları bir gerçektir.³⁰ Bu sebeptendir ki Kiğılı Şeyh Selim Efendi de divanında konuyu ya lafzen ya da mana itibariyle dile getirerek Hz. Peygamber'den şefaât talebinde bulunmuştur. Şair divanında Hz. Peygamber'in şefaât makamı sahibi olduğunu ve onun bu makamda iken günahkâr müminlere şefaatte bulunacağını dile getirmektedir.

Muhammed, sırrı kenzi Hak-nümâdır.
Muhammed, şâfi-i yevmi'l-cezâdır.
Pes olur aslı 'âlem, sırrı Rahmân.
Muhammed merkez-i lütf-i Hudâdır³¹

Dünyadayken yaptıklarının olumsuz olanlarının çokluğu ve kıyamette kendisini kurtaracak olan amellerinin azlığı onu sığınılacak bir melce aramaya sevk etmektedir. Bu durumda sığınabileceği tek makam, şefaât makamı olarak gördüğü Hz. Peygamber'dir. Zira şair, eğer Hz. Peygamber kendisine şefaatte bulunmazsa kurtuluşunun mümkün olmayacağına inanmaktadır.

Gedâ-ı ümmetinden ben,
Marîz u hor u ednâyım;
Şefâat kılmasan şâhâ.
Fenâyım yâ Resûlallâh³²

2. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) İsimleri

2.1. Muhammed

Hz. Peygamber'in isimlerinden biri olarak Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen Muhammed ismi aynı zamanda Kur'an surelerinden 47. sureinde adıdır.

29 Selimefendîgil, *Age*, 185

30 Ayrıntılı bilgi için bakınız, Şahin Köktürk, "Şefaâtname ve Pir Muhammed'in Şefaâtname-si", *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 9/6 (Spring 2014):761-771.

31 Selimefendîgil, *Age*,³³

32 Selimefendîgil, *Age*, 83.

Şair divanının birkaç yerinde kimi özellikleri ile Muhammed ismini anmaktadır. Şair, şiirlerinde Muhammed ismini nurdan yaratılmış olması meselesi ile birlikte düşünerek ele almaktadır. Zira tasavvuf menşeli olan edebiyatımızda Hz. Peygamber'in nurdan yani Allah'ın nurundan yaratılmış olduğu bundan hareketle de Hz. Peygamber'i görmenin Allah'ı görmek manasına geldiğini düşünerek mutasavvıf şairler divanlarında nûr-ı Muhammed³³ meselesini farklı veçheleriyle ele almışlardır. Şair bu durumu şöyle ifade etmektedir.

Cemâl-i Hak âyân oldu,
Yüzüm mest û likâ gördüm
Bura mahrem makâmıdır.
Muhammed Mustafa gördüm.³⁴

Yine diğer bir şiirinde şair, Hz. Peygamberin isimlerinden olan Muhammed'i Allah'ın hazinesi, hesap gününde şefaathçi olması, âlemin aslı ve ilahî lütfunun merkezi bağlamında düşünerek dünya ve içindekilerin onun hatırına yaratılmış olması meselesine telmihen Hz. Peygamber'i Muhammed ismiyle şöyle dile getirmektedir.

Muhammed sırr-ı kenzî Hak-nümâdır.
Muhammed, şâfi-i yevmi'l-cezâdır.
Pes olur aslı 'âlem, sırr-ı Rahmân.
Muhammed, merkez-i lütfi Hudâdır.³⁵

2.2. Mustafa

Allah, bizim edebiyatımızda yazılmış olan eserlerin kahir ekseriyetinde cemâl ve celâl sıfatlarıyla ele alınmıştır. Bu sebepten Allah her zaman diliminde tecelide bulunandır. Buna bağlı olarak da Allah'ın tecellide bulunduğu yerde yaratılanlar arasında kemal sıfatı ile sıfatlandırılan insandır. Bu durum tasavvufta daha ziyade ayna metaforu etrafında sıklıkla ele alınmıştır.³⁶ Özellikle tasavvufî eserlerde fazlasıyla kullanım alanı bulmuş olan bu durum Kiğili Şeyh Selim Efendi'nin şiirlerinde de temel unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Allah nurdur, yani onun şekli ve dolayısıyla gölgesi bulunmamaktadır. Şair, Allah'ın nurundan yaratılmış olan Hz. Peygamber'igörmenin

33 Mehmet Demirci, "Hakikat-ı Muhammediyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 15: 179-180;

34 Selimefendigil, *Age*, 191.

35 Selimefendigil, *Age*, 33.

36 Ahmet Ögke, "İbnü'l-Arabî'nin Fusûsu'l-Hikem'inde Ayna Metaforu", *Tasavvuf, İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-2)*, 10/23 (2009):75- 89.

Cemâl-i Hakkın ortaya çıkması olarak düşünmüş bunu da Hz. Peygambere ait olan isimlerden Mustafa ismini anarak dile getirmiştir:

Cemali Hak âyân oldu,
Yüzüm mest û likâ gördüm
Bura mahrem makâmıdır.
Muhammed Mustafa gördüm³⁷

2.3. Ahmed

Kur'ân-ı Kerîm'de tek bir yerde geçmekte olan bu ismi³⁸ şair divanında üç yerde kullanmaktadır. Şair, divanında bu ismi Hz. Peygamber'in sahip olduğu şefaat makamı bağlamında ele almaktadır.

Günahım eyledim ikrâr
Senin bir ismindir Gaffâr
Şefî-i Ahmed-i Muhtâr.
Günâhımla sana geldim³⁹

2.4. Mahmûd

Hz. Peygamber'in isimlerinden olan ve övülmüş, kutsanmış manasına gelen Mahmûd ismi Kiğılı Şeyh Selim Efendi'nin divanında iki yerde geçmektedir. Kâinatın kendisinin hatırına yaratılmış olduğu Hz. Peygamber'in sahip olduğu yücelik makamına yani makam-ı Mahmûd'a⁴⁰ binaen verilen isimlerden olan Mahmûd ismini şair şöyle ele almıştır:

O zâtın hürmeti çün adı Mahmûd,
Kabul eyle duâmız, etme merdûd
İlahî yâ İlahi yâ İlahî
Ki, mensûr eyle İslam Padişâhı⁴¹

3. Hz. Peygamber'in Sıfatları

Kiğılı Şeyh Selim Efendi, divanında Hz. Peygamber'i anlatırken onun mad-di ve manevî taraflarının tamamını ortaya koymak, onu hakkıyla anlatabilmek ve övmek maksadıyla çeşitli sıfatlar kullanmıştır.

37 Selimefendigil, *Age*, 191.

38 "Meryem oğlu İsa da şöyle demişti: 'Ey İsrailoğulları! Ben, Allah'ın elçisiyim; size, önümde bulunan Tevrat'tan olanı onaylamak ve benden sonra gelecek ve ayırıcı özelliği Ahmed olan elçiyi müjdelemek için geldim.' İsa onlara açık belgelerle gelince: "Bu, açık bir büyüdür" demişlerdi." (Saf 61/6)

39 Selimefendigil, *Age*, 159.

40 "Rabbin seni ileriki bir zamanda övgüye lâyık bir makama getirecektir"(el-İsrâ 17/78-79).

41 Selimefendigil, *Age*, 93.

3.1. Habîb

Kiğılı Şeyh Selim Efendi divanında Hz. Peygamber'in sıfatlarından olan habîbi üç yerde kullanmıştır. Her üç kullanımda habîb sıfatını Allah'ın (peygamberi) dostu anlamlarına gelecek şekilde kullanmıştır.

Çün Allah'a habîb oldun

Kamu derde tabîb oldun
Sezâdır cânımı kurbân
Edeyim yâ Resûlallah⁴²

3.2. Habîbullâh

Kiğılı Şeyh Selim Efendi divanında bir yerde Hz. Peygamber'den "Habîbullâh: yani Allah'ın sevgilisi olarak bahseder. Dünyanın onun hatırı ya da onun için yaratılmış olduğu meselesi bağlamında Habibullah sıfatına yer vermektedir.

Hususen fahr-i 'âlem ki,
Habîbullâh, Halilullâh,
Buyurdi: "Hakkme levlak
Yaratmazdım iki cihan⁴³

3.3. Halîlullâh

Kiğılı Şeyh Selim Efendi divanın bir yerinde Hz. Peygamber'i "Halîlullâh: yani Allah'ın dostu olarak zikreder:

Husûsen fahr-i 'âlem ki,
Habîbullâh, Halîlullâh,
Buyurdi "Hakkına levlâk
Yaratmazdım iki cihân⁴⁴

3.4. Fahr-i 'âlem

Kiğılı Şeyh Selim Efendi divanında Hz. Peygamber'i âlemin övücü olarak ele almaktadır:

Husûsen fahr-i âlem ki,
Habîbullâh, Halîlullâh,
Buyurdi "Hakkına levlâk
Yaratmazdım iki cihân⁴⁵

42 Selimefendigil, *Age*, 85.

43 Selimefendigil, *Age*, 47.

44 Selimefendigil, *Age*, 47.

45 Selimefendigil, *Age*, 47.

3.5. Şâh-ı cümle enbiya, Şâh-ı risalet, Şâh-ı ekber, Şehinşâh, Şâh-ı âdem

Geçmişten günümüze tartışılan meselelerin başında Hz. Peygamber'in diğer peygamberler kıyas edilmesi meselesi gelir. Zira bir kısım âlime göre peygamberler arasında üstünlük noktasında bir fark yokken yine diğer bir kısım âlime göre de Hz. Peygamber bütün peygamberlerden üstündür.⁴⁶ Yani o "hatemü'l-enbiyadır." Son peygamber olması hasebiyle diğer peygamberlere önder ve lider olmaya en layık olanıdır. Bu durumu şair, şiirinde şöyle dile getirmektedir.

Oldı Cibrîl, peyk-i Rahmân.
Makâmı âlî vahdet-serâdır.

Husûsen nûr-ı zatın kabzesidir.
Ki zirâ şâhı cümle enbiyâdır⁴⁷

Kapunda gayrı yoktur bir selâmet.
Kapuna geldim, ey şâh-ı Risâlet⁴⁸

Şeyh Selim Efendi divanında Hz. Peygamber'i kâinatta büyük olarak kabul edilmişlerin en büyüğü olmaya miraç hadisesinde erişmiş olduğu makama binaen şu şekilde ele almaktadır.

Ki senden gayrı olmadı müyeesser
Bu devlet kimseye, Ey Şah-ı ekber⁴⁹

İnsanların en faziletli olarak kabul edilen Hz. Peygamber, insanların tamamının en kıymetlisi, dolayısıyla "şehinşâh ve şah-ı âdem" olarak divanda zikredilmiştir:

Seni efdel kılubdır çünkü Allah.
Cemî'i 'âleme kıldı şehinşâh⁵⁰

Kapuna gelmişem billâhi gitmem
Eğer katl idesen ey şâh-ı âdem⁵¹

46 Ayrıntılı bilgi için bakınız, Orhan Aktepe, "Peygamber'ler Arasında Üstünlük Meselesi", *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* 5/1 (2017):13.

47 Selimefendigil, *Age*, . 35.

48 Selimefendigil, *Age*, 117.

49 Selimefendigil, *Age*, 123.

50 Selimefendigil, *Age*, 113.

51 Selimefendigil, *Age*, 126.

3.6. Zübde-i ism-i hakâik

Hız. Peygamber'in sıfatı olarak kullanılan bu sıfat hakikatlerin özü anlamına gelmektedir. Şair Hız. Peygamber'in hakikatlerin özü olduğu düşüncesini şiirine şu şekilde konu edinmektedir.

Kim oldur, zübde-i sırr-ı Hakâik.

Ğubâr-i ûtbesi ârşten yücedir.

Felekler mefheridir, hâk-i pâyi

Güneşten aksi nûr-ı incilâdır⁵²

3.7. Nûr-ı Rahmân

İslam edebiyatında ele alınan temel meselelerin başında insanın yaratılışı meselesi gelmektedir. Mesele iki temel başlık altında ele alınıp tartışılmıştır. Birincisi Allah, insanın ilk atasını yani âdemi balçıktan yarattı ondan yani onun yaratılma malzemesinden de eşini var eyledi ve bu kabil yaratılandan da bütün insanlığı yarattı. Böylece ilk insan ve evlatları dünyayı bayındır kılmak üzere yeryüzünün halifesi olarak tayin edildiler.⁵³ İkinci teori ise sudûr teorisi⁵⁴ olup tasavvufi şiirde en fazla kullanılanıdır. Zira bu teoriye göre Alla kendi nurundan evvela Hız. Peygamber'i yani nûr-ı Muhammedî⁵⁵ yaratmış akabinde dünya ve içindekileri de onun hatırı için yaratmıştır. Bu durumda Allah, insanı kendi suretinde yaratarak ona diğer varlıklardan farklı olarak bir üstünlük nüvesi bağışlamıştır. Bu hâl, insanı diğer varlıklardan farklı kıldığı gibi üstün de kılmıştır. Bu sebepten şair burada Hız. Peygamber'den nûr-ı Rahmân olarak bahsetmektedir.

Senin lütfuna nisbet, bahr-ı ummân.

Hemân bir katredir, ey nûr-ı Rahmân⁵⁶

3.8. Sırr-ı Rahmân

Peygamberler Allah ile insanlık arasında bağlantı kuran yani Allah'ın emir ve yasaklarını insanlara ulaştıran görevlilerdir. Allah'ın levh-i mahfuzda koruduğu emir ve yasaklar hakkında ilk bilginin sahibi olan peygamberler,

52 Selimefendigil, *Age*, 35.

53 Ayrıntılı bilgi için bakınız, Avdullah Enes Ateş, "Kur'an'da İnsanların Yaratılışı Meselesi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/30 (2016/2):353-369.

54 Aysel Yıldız, "Osmanlı Edebî Metinlerinden Hareketle, Tasavvuf Nazariyesinin Temelini Oluşturan Bir Hadisten Mitoslara Uzanan Bir Yolculuk: "Tanrı, İnsanı Kendi Sûretinde Yarattı", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 20 (2018):338-39.

55 Ayrıntılı bir bilgi için bakınız, Mahmut Çınar, *Nûr-ı Muhammedî (İnancının Ortaya Çıkışı ve Kaynakları)*, (İstanbul: Rağbet Yayınları, İstanbul 2014), 35-55.

56 Selimefendigil, *Age*, 121.

bunu bütün insanlara tebliğ ve tebyin etmeyle vazifelidirler. Gelen vahyin ilk muhatabı olduklarından aynı zamanda Allah'a ait olan sırların da taşıyıcısıdır zira sır, iki kişi arasında olandır. Şair burada Hz. Peygamber'i sırrın sahibi ya da ortağı olarak ele almaktadır.

Visâlin teşnesiyem eyle ihsân
İçür bir cur'a sen ey sırr-ı Rahmân⁵⁷

3.9. Nûr-ı ezher

Pek beyaz, güzel ve parlak⁵⁸ anlamlarına gelen ezher sözcüğü burada Hz. Peygamber'in sıfatı olarak kullanılmıştır.

Kabûl etmem cinân-ı âb-ı kevser.
Visâlin isterim ey nûr-ı ezher⁵⁹

3.10. Sırr-ı levlâk

Tasavvufa göre yeryüzü Hz. Peygamber'in hatırı için yaratılmıştır. Bu durum kimi kaynaklarda hadis olarak rivayet edilen şu ifadeden hareketle "Eğer sen olmasaydın, sen olmasaydın (ey Muhammed) felekleri yaratmazdım" dile getirilmiştir.

Hz. Peygamber'in kâinatın yaratılışının sebebi olarak düşünen mutasavvıf şairlerde karşımıza çıkan bu durum, şairin şiirinde de ictibas sanatının kullanımı çerçevesinde ele alınmaktadır:

Sırr-ı levlâk, şah-ı eflâk, mefher-ı kevn û mekân
Hem habîb-i zât- i kübra, yâ Resûlallâh medet

Küntü kenzen mahfiyen, miftâhı oldun bî-gümân.
Mezher-i zât-ı Hüdâ sen yâ Resûlallâh medet⁶⁰

3.11. Rahmeten li'l-âlemin⁶¹

Kur'ân-ı Kerîm'de geçen bir ifade olan "rahmeten li'l-âlemin" ifadesi, insanlığa getirmiş olduğu mesajla kurtuluş bağışlayan dolayısıyla onların kurtulmasına ışık tutan ve yardımcı olan Hz. Peygamber'in en bilinen sıfatlarından biri olarak kullanıla gelmiştir. Şair bu durumu şiirinde şu şekilde ele almaktadır:

57 Selimefendigil, *Age*, 119.

58 <http://www.lugatim.com/s/ezher>

59 Selimefendigil, *Age*, 111.

60 Selimefendigil, *Age*, 185.

61 "(Ey Muhammed!) Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik." (Enbiya 21/10)

Hâk-i pâ-yi tûtiyâdır âsitâne yâ Resûl
Arş-ı a'zamdan mualla yâ Resûlallâh medet

Çün bilindi, dü cihânda “Rahmeten li'l-âlemin”

Teslîm oldu cümle 'âlem, ya Resûlallâh medet⁶²

Şair yukarıda zikredilen sıfatların dışında naat tarzında yazmış olduğu bir şiirinde Hz. Peygamber'e ait “a'zam-ı şâhâne, hurşîd-i cihân, kible-i âlem, sâhib-i divâne, mukbil-i Rahmâne, merkez-i ihsâne, mahbûb-ı Hudâ, menbe'i feyzâne. mâh-i tabâne, mefhar-i insâne, âlf cenâb, lebler-i derdâne, kehf-i emân, rahmet-i Rahmâne, sadr-i divâne, server-i cihâne, sırr-ı Hudâ, ma'den-i irfâne, nûr-ı Hudâ, server-i şahâne, nâsîh-i edyâne, zât-î ûlâ, şahid-i hubbâne, fahr-i melik, şafi-i isyâne” gibi sıfatlara yer vermiştir:

Ey bâd-ı sabâ a'zam-ı şahâne haber ver.

Hurşîd-i cihân, sâhib-i divâne haber ver.

Her şâm u seher, yüz bin selât ile selâmım
Ol kible-i 'âlem mukbil-i Rahmâne haber ver

Bu 'âlem-i kesrette çektiğim derd ü elemeler
Ol dertlere dermân merkez-i ihsâne haber ver

Başıma gelen bu nefis-i gaddârın elinden
Mahbûb-ı Hudâ, menbe-i feyzâne haber ver

Utbe-i âlide, kıtmîr olduğum eyle ifade
Ol kâş-i hilâl, mâh-ı tabâne haber ver

Bu kara yüzümü, hâk-i kıdem yerlere süreyim
Ol âlf cenâb mefhar-i insâne haber ver

Şefkatinle nazar kıl bu dem abd-i fakîre;

Ol saç-ı harîri lebler-i derdâne haber ver

Derdinle yanar seni, fakîr şâm û seherde
Ol kehf-i emân rahmet-i Rahmâne haber ver

Ol hâk-i kıdem-gâhına kurbân olduğumu
Ol sadr-ı divâne, server-i cihâne haber ver

Atâş-ı firkatile yanan abd-i fakîrin
Ol sırr-ı Hudâ, ma'den-i irfâne haber ver

62 Selimefendigil, *Age*, 187.

Bu cânı fedâ kılmak O'na asl-ı devâadır
Ol nûr-i Hudâ, server-i şâhâne haber ver

Bî-çâre gönlüm, teşne-i hüsn-i cemâlin
Ol nûr-i Hudâ, nâsîh-i edyâne haber ver

Kanma suya ki, nûş edeyim âb-ı hayât
Ol zât-î ûlâ, şâhid-i hubbâne haber ver

Lütfünle kabul eyle, bu dîli hazîni
Ol fahr-i melik Şafi-i isyâne haber ver⁶³

4. Ehl-i beyt

Hz. Peygamber'in ailesi ve yakın akrabalarını karşılamak maksadıyla kullanılan ehl-i beyt⁶⁴ kavramı, nazil olan ayetler çerçevesinde Müslümanlar tarafından geçmişten günümüze önemsenmiştir. Böylece Hz. Peygamber'in döneminden günümüze Müslümanlar, Hz. Peygamber'in aile efradını sevmiş ve onlara hürmet etmeyi görev olarak kabul etmiştir. Bu çerçevede Hz. Peygamber'in pak soyunu iki temel kavramla karşılamışlardır: "seyyid", ve "şerif", bu değerler çerçevesinde geçmişten günümüze yazılan edebî eserlerin neredeyse tamamında Hz. Peygamber'in yanı sıra onun pak neslini hak edildiği şekilde ele almışlardır.⁶⁵ Hatta onun ailesinin başına gelen meselelerle alakalı olarak kimi edebî türlerin⁶⁶ dahi yazıldığını görmek mümkündür. Kıgılı Şeyh Selim Efendi de Hz. Peygamber'i ve ailesini anlatmak maksadıyla divanında iki yerde "Ehl-i Beyt" kavramını kullanmaktadır.

Kamu eshâb ü ehl-i beyt,
Fenâdan oldular rihlet.
Bunlardan almadın ibret
Ne gâfilsin eyâ insân⁶⁷

İlahî çâr-yârin hürmetine,
Zevât-ı pâk olanlar bâ-sâfânın

63 Selimefendigil, *Age*, 152-154.

64 Mustafa Öz, "Ehl-i Beyt", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 10:498-501.

65 Ayrıntılı bilgi için bakınız, Yılmaz Orhan, "Tathir Ayeti ve Rivayetler Bağlamında Ehl-i Beyt Kavramının Kapsamı", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/4 (2013):65-74/M.Zeki Duman "Tefsir'in Temel İlkeleri Çerçevesinde Kur'ân-ı Kerîm'de 'Ehl-i Beyt'", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 4/3 (2004):7-36.

66 Serkan Türkoğlu, "Türk Edebiyatında Maktel-i Hüseyinler ve Bekâf'nin Kitâb-ı Kerbelâ Mesnevisi", *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 58, (2017):107-128.

67 Selimefendigil, *Age*, 45.

Dahi eshâ ü ehl-i beyt hakkıçün,
Kabul eyle Hudâ-yı ferdî için⁶⁸

5. Hz. Peygamber'in hadislerinden iktibaslar

Kur'ân-ı Kerîm gibi mu'cîz beyân bir kitabı, insanlara getirip tebyin ve tebliğde bulunan Hz. Peygamber'in sözleri yani hadisleri de tarihin bütün dönemlerinde cevamiü'l-kelîm olarak kabul görmüştür.⁶⁹ Zira bütün kadim geleneklerde sözü etkili söylemek, en önemli görevlerin başında gelmektedir. Hitap dediğimiz bu durum hatibin, muhatabı can evinden vurabilmesi için gerekli becerilere sahip olması ve hatip ile muhatap arasında meydana gelecek olan etkileşimin sağlam bir zemin üzerinde ve etkileyicilik esasları çerçevesinde dizayn edilmesini gerekli kılmaktadır. Türk İslam edebiyatı sahasında yazılmış divan, mesnevi veya mensur eserlerin tamamında insanları ikna etmek maksadıyla başvuru en önemli kaynak şüphesiz Hz. Peygamber'den rivayet olunan sözler yani hadislerdir. Hz. Peygamber'e ait olan bu sözler iktibas sanatı çerçevesinde divanlarda ve mesnevilerde fazlasıyla kullanılmıştır. Sözü süsleyerek daha etkili hâle getirmek maksadıyla, iktibas veya telmih sanatı çerçevesinde şair ve yazarlar bu müktesebattan fazlasıyla yararlanmışlardır. Kiğılı Şeyh Selim Efendi'de sözü etkili kılmak maksadıyla şiirlerinde şu hadislerle yer vermiştir:

5.1. Küntü kenzen mahfiyen⁷⁰

Bu ibare "Ben gizli bir hazine idim. Bilinmeyi sevdim, bilinmem için halkı (yaratılmış bütün şeyleri) yarattım." anlamına gelen hadisten iktibastır. Bu **söz, insanlığın yeryüzünde kaim kılınmasının nedeni olarak kaynaklarda zikredilmektedir. Muhyiddin Arabî gibi kimi mutasavvıflar bu ifadeyi insanlığın yeryüzüne gönderilişi ya da yeryüzünde halife olması ile ilişkilendirerek ele almışlardır.**⁷¹ Kiğılı Şeyh Selim Efendi de bu ifadeyi, tasavvufi dünyadaki kullanımına sadık kalarak odnu ivanında ele almıştır. Zira ifadenin temel esası, Allah'ın bilinmeyen bir hazine olduğu ve bu hazinenin de insanın yaratılışı ile gün yüzüne çıkarıldığı meselesi şair tarafından şu şekilde ele alınmaktadır:

68 Selimefendigil, *Age*, 91.

69 Necmeddin Şeker, "Sözlü İletişimde Nebevî Metot Hz. Muhammed'in (sav) Konuşma Üslubu ve Adabı", *Toplum Bilimleri Dergisi* 5/10 (Temmuz - Aralık 2011): 115-116.

70 "Küntü kenzen mahfiyyen fe ahbebtü en u'rafe fe halektül halke li u'arafe bihi", İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, ve Müzîlu'l-ilbâs Amme't-tehera min'el-Ehâdîsi ala el-Sineti'n-Nâs, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut-1988, II, 132./ Adem Çalışkan, "Yunus Emre Divanında Hz. Peygamber'in Hadis-i Şerifleri", *Diyanet İlmî Dergi*, 28/3 (Temmuz-Ağustos- Eylül 1992):121.

71 İbrahim Hakkı Aydın, "Kenz-i Mahfi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 258-259.

Sırr-ı levlâk, şah-ı eflâk, mefher-ı kevn û mekân
 Hem habîb-i zât- i kübra, yâ Resûlallâh medet
 Küntü kenzen mahfiyen, miftâhı oldun bî-gümân.
 Mezher-i zât-ı Hüdâ sen yâ Resûlallâh medet⁷²

5.2. Levlake Levlake lema halaktü'l-eflake.⁷³

“Eğer sen olmasaydın, sen olmasaydın (ey Muhammed) felekleri yaratmazdım” anlamına gelen bu rivayet, Kişili Şeyh Selim Efendi divanında birkaç yerde geçmektedir. Şair, Hz. Peygamber’den bahsederken onun, kâinatın yaratılışının asıl nedeni olduğu ilgili inanca atıfta bulunur. Burada ifade edildiği üzere tasavvufi eserlerin tamamında kâinat ve Hz. Peygamber arasındaki ilişki ortaya konulurken en çok kullanılan hadislerdendir. Zira burada yer alan veriler, kâinatın Hz. Peygamber’in hatırı için yaratıldığı ya da bir başka açıdan bakarsak kâinatın yaratılışı peygamberin yaratılışı ile yakından ilişkilendirilmiş; dinî veya edebî eserlere konu edilmiştir. Yani Hz. Peygamber yaratılmamış olsaydı kâinatta yaratılmayacaktı meselesini şair şu şekilde ele almaktadır:

Husûsen fahr-i ‘âlem ki,
 Habîbullâh, Halîlullâh,
 Buyurdu “Hakkına levlâk
 Yaratmazdım iki cihân⁷⁴

Bunları eyle ihsân cümlegâhın,
 Kabûl eyle ricâ-yı Sin û Lam’ın
 Anın Hakkında levlâke dedin sen,
 Bu ‘âlemler kalırdı hep âdemden⁷⁵

SONUÇ

Kişili Şeyh Selim Efendi divanında Hz. Peygamber ile alakalı olan beyitler şüphesiz daha fazlaydı. Ancak bu kadar örneğe yer vermenin bile şairin Hz. Peygamber’e bakışını ortaya koyma hususunda yeterli olduğu kanaatindeyiz.

Kişili Şeyh Selim Efendi’nin şiirlerinde Hz. Peygamber konusuyla alakalı olarak dikkatimizi çeken hususların başında kaleme aldığı eserler, medrese ve tasavvuf eğitiminden elde ettiklerinin yansıması olması gelmektedir.

72 Selimefendigil, *Age*, 185.

73 İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlu'l-ilbâs Amme's-tehera min'el-Ehâdîsi ala el-Sineti'n-Nâs, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-1988, II/164, H. No: 2123*

74 Selimefendigil, *Age*, 47.

75 Selimefendigil, *Age*, 91.

Divanda konumuzla alakalı olarak yazılmış şiirlerin tamamında bazen bir müderris edasıyla öğütçü, uyarıcı olarak görülmekte bazen de tasavvuf neşesiyle cuşa gelen bir mutasavvıf olarak dergâhında müritlerini irşat eden bir şeyh edasıyla konuyu ele alıp işlemektedir.

Kiğılı Şeyh Selim Divanı'nda şiire konu edilen Hz. Peygamber, molla-şeyh veya medrese-tekke anlayışına uygun olarak tamamıyla ehl-i sünnet çizgisinin değerleri çerçevesinde ele alınıp işlenmiştir. Konu, eserin yazılış gayesi olan Hz. Peygamber'in kitlelere öğretilmesi ve sevdirilmesine uygun bir üslupla kaleme alınmıştır. Şairin şiir dili ve üslubu divan şiiri ile halk şiirinin müştereklerini ihtiva etmektedir.

Kiğılı Şeyh Selim Efendi, vasat bir peygamber anlayışına sahip olup ifrat ve tefritten uzaktır. Hz. Muhammed'in, peygamber olmasının yanı sıra onun beşerî özelliklerini de içinde barındıran bir peygamber anlayışı ile şiirlerini kaleme almıştır. Şiirlerinde, Hz. Peygamber'i görmeyi, kıyamet gününde onun şefaatine nail olmayı, onu ve ehl-i beytini sevmeyi konu edinmiştir. Söz konusu bu düşüncesini sade ve anlaşılır bir dille öğretmeyi amaçlamıştır.

Kiğılı Şeyh Selim Efendi, şiirlerinde Hz. Peygamber'i hem ismen "Muhammed, Ahmed, Mahmud ve Mustafa" olarak hem de kimi sıfatlarıyla "Habîb, Habîbullâh, Halîbullâh, Fahr-i âlem, Şâh-ı cümle enbiya, Şâh-ı risalet, Şâh-ı ekber, Şehinşâh, Şâh-ı âdem, Zübde-i ism-i hakâik, Nûr-ı Rahmân, Sırr-ı Rahmân, Nûr-ı ezher, Sırr-ı levlâk, Rahmeten li'l-âlemin, "azam-ı şahâne, hurşid-i cihân, kible-i âlem, sâhib-i divâne, mukbil-i Rahmâne, merkez-i ihsâne" ele almaktadır. Şair, şiirlerinde ayrıca Hz. Peygamber'in kimi hadislerini iktibas sanatı çerçevesinde ele alıp işlemektedir.

KAYNAKÇA

- Aktepe, Orhan. "Peygamberler Arasında Üstünlük Meselesi". *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* 5/1 (2017):13.
- Arvasi, S. Ahmed. *Diyalektiğimiz ve Estetiğimiz*, 2. Baskı. İstanbul: Burak Yayınevi, Tarihsiz.
- Ateş, Avdullah Enes. "Kur'an'da İnsanların Yaratılışı Meselesi". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/30 (2016/2):353-369.
- Aydemir, Yaşar "Türk Edebiyatında Kaside", *Bilig Dergisi* 22 (Yaz 2002):133-68.
- Aydın, İbrahim Hakkı. "Kenz-i Mahfi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25: 258-259. Ankara: TDV yayınları, 2002.
- Çalışkan, Adem. "Yunus Emre Divanında Hz. Peygamber'in Hadisi Şerifleri". *Diyanet İlmî Dergi*, 28/3 (Temmuz- Ağustos- Eylül 1992):121.
- Çelebioğlu, Amil. "Türk Edebiyatında Manzum Dinî Eserler". *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı yayınları, 1998.
- Çetişli, İsmail. *Türk Şiirinde Hz. Peygamber*. Ankara: Akçağ Yayınları. 2012.
- Çınar, Mahmut. *Nûr-ı Muhammedî(İnancının Ortaya Çıkışı ve Kaynakları)*. İstanbul: Rağbet Yayınları. İstanbul 2014.
- Demirci, Mehmet. "Hakikat-ı Muhammediyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 15:179-180. Ankara:TDV Yayınları, 1998.
- Duman, M. Zeki."Tefsir'in Temel İlkeleri Çerçevesinde Kur'an-ı Kerim'de "Ehl-i Beyt". *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 4/3 (2 004) : 7-36.
- el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed. Keşfu'l-Hafâ, ve Müzîlu'l-ilbâs Amme's-tehera min'el-Ehâdîsi ala el-Sineti'n-Nâs. II, 132.Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut-1988.
- Gider, Mahmut "Kişili Şeyh Selim Efendi'nin Dünya Algısı", *Bingöl Üniversitesi Bingöl Araştırmaları Dergisi*, 5/1 (Güz 2018):13.
- <http://www.lugatim.com/s/ezher>
- İsfahânî, Râğîb. el- el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân. Beyrut: Dârü'l-İhyâ, 2002.
- İslamoğlu, Abdülmecit. Mehmed Şevket ve Şiirlerinde Hz. Peygamber Sevgisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41/2(2018), 203.
- Kılıç, Mahmut Erol. *Sûfî ve Şiir(Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası)*. 10. Baskı. İstanbul: İnsan Yayınları, 2012.
- Köktürk, Şahin. "Şefaatiname ve Pir Muhammed'in Şefaatinamesi". *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 9/6 (Spring 2014):761-771.
- Mülayim, Selçuk. *Sanata Giriş*, 2. Baskı. İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi, 1994.
- Orhan, Yılmaz. "Tathir Ayeti ve Rivayetler Bağlamında Ehl-i Beyt Kavramının Kapsamı". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2/4 (2013):65-74/
- Öğke, Ahmet. "İbnü'l-Arabî'nin Fusûsu'l-Hikem'inde Ayna Metaforu". *Tasavvuf, İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-2)*, 10/23 (2009):75-89.
- Öz, Mustafa. "Ehl-i Beyt". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10:498-501 Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- Öztekin, Nezahat. "Eski Türk Edebiyatında Gül". *Kubbealtı Akademi Mecmuası* 34/4 (2005):21-27

- Selimefendigil, Molla Halis. *Kiğili Şeyh Selim Efendi Divanı*. İstanbul: Kent Yayınları, 2007.
- Şeker, Necmeddin. "Sözlü İletişimde Nebvî Metot Hz. Muhammed'in(sav) Konuşma Üslubu ve Adabı". *Toplum Bilimleri Dergisi* 5/10 (Temmuz - Aralık 2011): 115-116.
- Tatçı, Mustafa. *İşitin Ey Yarenler (Yunus Emre Yorumları)*. İstanbul: H Yayınları, 2008.
- Tolstoy. *Sanat Nedir?* (Çev: Mazlum Beyhan), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2007.
- Turgut, İhsan. *Sanat Felsefesi*, İzmir: Bilgehan Matbaası, 1991.
- Türkoğlu, Serkan. "Türk Edebiyatında Maktel-İ Hüseyinler ve Bekâî'nin Kitâb-ı Kerbelâ Mesnevisi". *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 58, (2017):107-128
- Yeniterzi, Emine. *Divan Şiirinde Na't*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Yıldız, Ayşe. "Osmanlı Edebî Metinlerinden Hareketle, Tasavvuf Nazariyesinin Temelini Oluşturan Bir Hadisten Mitoslara Uzanan Bir Yolculuk: 'Tanrı, İnsanı Kendi Sûretinde Yarattı'". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 20 (2018):338-39.

BİNGÖLDE BİR TASAVVUF AİLESİ: MELEKAN ŞEYHLERİ¹

Mehmet Şirin AYIŞ²

Özet

Şeyh Ali Sebti, Palu'da başlattığı ilim ve irşad faaliyetlerini, Bingöl ve çevresine de taşımak suretiyle bu yörenin Nakşî-Halidî Geleneği ile tanışmasına vesile olmuştur. Şeyh Ali Efendinin Bingöl ve çevresindeki bu faaliyetleri sonucu kendisine intisab edip, bölgede Nakşî-Halidî geleneğin yayılmasında yardımcı olan zatlardan birisi de Melekanlı Şeyh Abdullah Efendi'dir. Şeyh Ali Efendi ile Melekanlı Şeyh Abdullah Efendinin tanışması, bölgede Nakşibendiyye tarikatının yayılması için bir dönüm noktası teşkil eder. Şeyh Abdullah Efendi döneminde bölgede bulunan pek çok insan Melekan köyüne gelerek, burada hem medrese usulü ilmî tedrisat, hem de tekke terbiyesi ve Nakşî-Halidî tarikat eğitimi almışlardır. Burada eğitim alan insanlar, kendi memleketlerine döndüklerinde buldukları yerlerde medrese açmak suretiyle ilim ve irşad faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bu usul, Şeyh Abdullah Efendi döneminde olduğu gibi, kendisinden sonra postnişin olan Şeyh Mahmud Efendi, İkinci Şeyh Abdullah Efendi, Şeyh Ebubekir Efendi ve kısmen de Şeyh Vahdeddin Efendi döneminde devam etmiştir. Bu yüzden Şeyh Abdullah Efendi ve diğer Melekan ailesi şeyhleri döneminde Bingöl ve Muş çevresinden pek çok insan Melekan medresesinde hem ilim, hem de tarikat eğitimi almıştır. Melekan ailesinin son postnişini Vahdeddin Efendinin Melekan köyünden Bingöl merkeze taşınmasıyla Melekan'da hem ilim-irşad faaliyetleri, hem de medrese eğitimi son bulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bingöl, Melekan, Nakşibendiyye, Halidilik, Medrese.

A SUFI FAMILY IN BİNGÖL: MELEKAN SHEIKHS

Abstract

By conveying the enlightenment through knowledge and education activities that he started in Palu to Bingöl and the surroundings, Sheikh Ali Sebti Efendi conduced to the acquaintance of this area with the Naqshi-Halidiyya tradition. One of the personages attaching himself to Sheikh Ali Efendi as a result of his activities in the vicinity of Bingöl and contributing to the spread of the Naqshi-Halidiyya tradition in the area is Sheikh Abdullah Efendi from Melekan. The acquaintance-

- 1 Bu makale, "Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî ve Halidîliğin Bingöl Çevresi Üzerindeki Etkisi" adlı sempozyumda sunulan bildiriden üretilmiştir. Bkz. Mehmet Şirin Ayış, "Bingöl ve Çevresinde Halidilik", *Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî ve Halidîliğin Bingöl Çevresi Üzerindeki Etkisi (Ulusal Sempozyum)*, Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 4-5 Mayıs, Bingöl 2017.
- 2 Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi. msirinayis@hotmail.com

ship of Sheikh Ali Efendi with Sheikh Abdullah Efendi from Melekan constitutes a turning point for the spread of Naqshbandiyya tariqa. Many people living in that vicinity during the time of Sheikh Abdullah Efendi came to the village of Melekan and received both scientific education, in accordance with madrasah principles, and teqqe (Islamic monastery) education as well as Naqshi-Halidi tariqa education. The people who received education here were engaged in the activities of scientific education and enlightenment through knowledge by opening madrasah where they resided after they returned to their hometowns. This practice, as in the period of Sheikh Abdullah Efendi, was carried on during the period of the successor *postnisins* (*head of a religious order*) Sheikh Mahmud Efendi, the Second Sheikh Abdullah Efendi, Sheikh Ebubekir Efendi and partially Sheikh Vahdettin Efendi. For this reason, many people from the vicinity of Bingöl and Muş received both scientific and tariqa education in Melekan madrasahs during the time of Sheikh Abdullah Efendi and the other sheikhs of Melekan family. Not only the scientific activities, enlightenment through knowledge activities but also the madrasah education in Melekan came to an end after Vahdettin Efendi, the last *postnisin* of Melekan family, moved from the village of Melekan to Bingöl city center.

Keywords: Bingöl, Melekan, Naqshbandiyya, Halidiyya, Madrasah.

GİRİŞ

Bingöl'ün dinî ve tasavvufî hayatı ile bölgede din hizmeti yapmış aileleri tanımak için şehrin tarihi geçmişine bakmakta fayda vardır. Tarihte daha çok Amid (Diyarbakir) Erzen-i Rum (Erzurum) ve Erzincan şehirleriyle olan bağlantısı ve bu şehirlere giden stratejik yollar üzerinde bulunan Bingöl, ya da eski adıyla Çapakçur bölgesi, Hititler, Urartular, Asurlular, Persler, Büyük İskender, Selekoslar, Kommagene, Roma ve Bizans gibi pek çok devletin hâkimiyetinde kalmıştır.³

Bingöl'ün İslam dini ile tanışması, bir görüşe göre Hz. Ömer zamanına kadar geri götürülmektedir. İslam orduları, Hz. Ömer döneminde 636 yılında Yermuk'ta Bizans İmparatoru Heraklius'un ordularını yenince Suriye tamamen Müslümanların eline geçmiş ve Bizans Suriye'ye veda etmişti. Müslümanların, Biladü's-Şam olarak adlandırdıkları Suriye'yi fethetmeleri, onlara Cezire'nin, yani Yukarı Mezopotamya bölgesinin kapılarını da açmıştı. Cezire bölgesi ve bu bölgenin önemli kenti Amid (Diyarbakır)'in fethi, Bingöl ve çevresinin fethini de kolaylaştırmıştı. Daha sonraki süreçte Bingöl ve çevresi

3 Metin Tuncel, "BİNGÖL", *DİA*, VI, İstanbul 1992, s. 183; Abdurrahman Acar, "Bingöl ve Çevresinde İslam Dininin Yayılması" *Birinci Bingöl Sempozyumu*, Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları, Bingöl 2014, s. 26.

İyâz b. Ğanm'ın⁴ başkomutanı olduğu Cezire ordusu tarafından sulh yolu ile alınmıştır. Bu bilgiler ışığında baktığımızda, Bingöl'ün İslamlaşma sürecinin Cizre ve Diyarbakır üzerinden olduğu öne çıkmaktadır.⁵

Yukarıda anlatılan İslamlaşma süreci dikkate alındığında, Halidiliğin de Bingöl'e, Cizre ve Diyarbakır bölgesi üzerinden gelmiş olabileceği sonucuna varmak mümkündür. Çünkü Halidiliği bu bölgeye getiren Şeyh Ali Sebti, aslen Diyarbakırlı olup Mürşidi Mevlana Halid'in görevlendirmesi üzerine irşad hizmetlerinde bulunmak üzere Palu bölgesine gelmiştir.

Ali Sebti, bir rivayete göre 1777 yılında, bir başka rivayete göre ise 1786 yılında Diyarbakır İline bağlı Bismil İlçesinin Çihilsütün (Kırkdirek) köyünde dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini babasının yanında yapmış, daha sonra Diyarbakır'a giderek oranın tanınmış ve faziletli âlimlerinden ders görüp icazet almıştır. Mevlana Halid, Hindistan dönüşü Diyarbakır'a uğrayıp Şeyh Ali Sebti'ye misafir olur ve Şam halkının irşadında kendisine yardımcı olmasının, Abdullah Dehlevî (ö. 1240/1824)'nin emri olduğunu söyler. Bunun üzerine Şeyh Ali Sebti, Mevlana Halid ile birlikte Diyarbakır'dan ayrılır, vefatına kadar yanında kalıp yazdığı mektupları sahiplerine ulaştırmak görevi başta olmak üzere hizmetinde bulunur. Şeyhinin vefatından sonra, vasiyeti üzerine kendisine irşad için hilafet görevi verilerek bu günkü Palu'ya gönderilir. Ömrünün sonuna kadar bu bölgede ilim ve irşad faaliyetlerinde bulunan Ali Sebtî, 1870 yılında Palu'da vefat etmiştir.⁶

4 İyâz b. Ğanm b. Züheyr el-Fihri, hicretin altıncı senesinde Müslüman oldu. İkinci Habeşistan hicreti ile beraber Hz. Peygamberi bütün gazvelerine katıldı. İrtidat olaylarının bastırılmasıdaki başarısından dolayı Hz. Ebubekir tarafından Irak'a kumandan olarak atandı. Hz. Ömer döneminde Cezire bölgesinin fethi ile görevlendirildi ve bu bölgenin tamamı onun döneminde fethedildi. Bkz. Asri Çubukçu, "İYÂZ b. ĞANM", *DİA*, XXIII, İstanbul 2001, s. 498.

5 Ramazan Şeşen, "CEZİRE" *DİA*, VII, İstanbul 1993, s. 510; Abdürrahim Tufantoz, "MERVÂNİLER" *DİA*, XXIX, İstanbul 2004, s. 232; Muhittin Özdemir, "Şafii Mezhebinin Doğu Anadolu Ayağı ve Bingöl Örneği", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S: 7, Nisan 2006, s. 350.

6 Muhammed İhsan Oğuz, *Tasavvuf Yolunda Manevî Cihad*, Oğuz Yayınları, İstanbul 1998, s.113; Serdar Karabulut, *Şeyh Ali Sebitî el-Palevî*, Tibyan Yayıncılık, İzmir 2014, s. 51; M. Şefik Korkusuz, *Tezkire-i Meşayih-i Amid (Diyarbakir Velileri)*, Yıldızlar Matbaası, İstanbul 1997, s. 76-78; Abdurrahman Memiş, *Halidi Bağdadî ve Anadolu'da Halidilik*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2000, s. 198-201; Abdulcebbar Kavak, *Mevlâna Hâlid-i Nakşbandî ve Hâlidilik*, Nizamiye Akademi Yayınları, İstanbul 2016, s. 317; Ramazan Muslu, "Bingöllü Bir Halidi Şeyhi: Şeyh Ahmed Çapakçürî", *I. Bingöl Sempozyumu*, Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları, Bingöl 2014, s. 128-129; Sebahattin el-Çanî, *Ulemauna mine'l-Müderresine fi'l-Karni'l-İşrîne*, Daru'r-Ravda, İstanbul 2016, s. 292; Günerkan Aydoğmuş, *Harput Kültüründe Din Âlimleri*, Manas Yayıncılık, Elazığ 2009, s. 115; Bünyami Erdem, *Şeyhü'l-Meyadini*, Örnek Ofset Ltd.Şti., Elazığ 2010, s. 176; Süleyman Yapıcı, *Harput Âlim Müellif ve Mutasavvıfları*, Anıl Matbaa ve Ciltevi, Ankara 2004, s. 214.

Şeyh Ali Sebti, Palu'da başlattığı ilim ve irşad faaliyetlerini, Bingöl ve çevresine de taşımaya çalışmış, bu vesile ile Bingöl çevresini sık sık ziyaret ederek bu bölgede kendisine yardımcı olacak kimseleri arama çabasına girmiştir. Bu durumun bir sonucu olarak Bingöl'de o güne kadar bölgede ilim ve irşad faaliyetleri yapan bazı ailelerle tanışmış ve onların kendisine yardımcı olmasını sağlamıştır. Şeyh Ali Sebti'nin Bingöl ve çevresindeki bu faaliyetleri sonucu kendisine intisab edip, bölgede Nakşî-Halidî geleneğin yayılmasında yardımcı olan zatlardan birisi de Melekanlı Şeyh Abdullah Efendidir.

Bu çalışmamızda, Şeyh Ali Sebti'ye intisab ederek kendisinden hilafet almış, dolayısıyla Bingöl ve çevresinde Nakşî-Halidî tarikat geleneğinin yayılmasında etkili olmuş başta Şeyh Abdullah Melekanî olmak üzere Melekan ailesinin diğer tasavvufî şahsiyetlerinin hayatları ile Melekan ve çevresindeki ilim ve irşad faaliyetleri ele alınacaktır. Amacımız Bingöl ve çevresinde Nakşî-Halidî geleneğin yayılmasında emeği geçen şahısları ve aileleri tanıtarak bölgenin dinî ve tasavvufî hayatı ile ilgili çalışmalara bir nebze de olsa katkı sağlamak olacaktır.

1. Şeyh Abdullah Melekanî (ö. 1876)

Melekan, günümüzde Solhan ilçesinin sınırları içerisinde yer alan bir köydür. Aile, "Male Kal" isimli bir âlimin neslinden gelmektedir. Male Kal'ın esas adı Molla Mustafa'dır. Kal, mahalli lehçede ermiş ve seçkin kişi anlamına gelmekte olup, tıpkı Türkçedeki "Dede" unvanı gibi ilim ve irfan sahibi zatlara denir. Şeyh Abdullah Efendi, Male Kal'ın altıncı kuşaktan torunlarından. O da diğer kardeşleri gibi medrese tahsili görmüş, bölgede bilinen şekli ile molla olarak hayatını devam ettirip el emeği ile geçinen bir kimsedir. Kendisi aynı zamanda toplumda mütevazı ve takva sahibi bir zat olarak tanınmıştır. O güne kadar çevrelerinde ilmî faaliyetleri ile tanınan ve bilinen aile, Şeyh Abdullah Efendi'nin Şeyh Ali Sebti ile tanışması sonrasında yeni bir süreç girmiştir. Aile, yeni süreçte artık Şeyh Ali Sebti ile beraber bölgede Nakşî-Halidî geleneğin temsilcisi olarak ilmî tedrisat ile tasavvuf ve tarikat hizmeti de yapmaya başlamıştır.⁷

1.1. Şeyh Ali Sebti ile Tanışması

Şeyh Ali Efendi, tarikatını yaymaya başladığı dönemde zaman zaman Solhan ilçesinin Meneşkut yöresine ziyarete gidirmiş. O sırada bölgenin ileri

7 Hüseyin Abdullah Akdeniz, *Melekan Şeyhleri*, İtaki Kitabevleri, Malatya 2009, s. 12-20; Melekan Şeyhlerinin Nakşî-Halidî geleneğinin Bingöl ve çevresinde yayılmasındaki gayretleri hakkında geniş bilgi için bkz. Naim Döner, *Zuhuru'l-Halidiyyeti fi Anhai Çapakçur (Bingöl) ve Cuhudu Meşayihî Melekan fi Neşriha*, İlahiyat Yayınevi, Ankara 2018.

gelen beyleri Ali Efendi için sıradan bir dervıştır diye iltifat etmeyerek o zatın bu yörede dolaşmasını istemezlermiş. Şeyh Ali Sebti, bu ziyaretlerin bir tanesinde Melekan köyünde Molla Muhammed ismindeki bir zata misafir olmuş. Ev sahibi ile misafir konuşurlarken o arada içeriye biri girmiş. Şeyh Efendi içeri giren zatın kim olduğunu sormuş. Molla Muhammed de kardeşim Molla Abdullah'tır işten geliyor diye cevap vermiş. Şeyh Ali Efendi kalkmış, kendisi ile kucaklaşmış ve bu şekilde tanışmışlar. Tanışma faslından sonra Şeyh Ali Efendi ile Molla Abdullah bir süre sohbet etmişler. Şeyh Ali Efendi, kendisine bu yörede Nakşi-Halidi tarikatı geleneğine uygun olarak tebliğ ve irşad faaliyetlerinde bulunmak istediğini, bu amaçla kendilerini ziyaret ettiğini ve bu konuda kendisine yardımcı olmalarını talep etmiş. Kendilerini dinleyen Molla Muhammed, konunun Nakşibendiyye tarikatı etrafında ilim ve irşad faaliyetlerinde bulunma meselesi olduğunu anlayınca o da bu teklifi kabul etmiş ve kendilerine yardımcı olmaya karar vermiştir. Bu tanışmadan sonra Melekan yöresinde ilim ve irşad faaliyetleri adına yeni bir süreç başlamıştır.⁸

1.2. İrşad Faaliyetleri

Şeyh Ali Efendi ile Melekanlı Şeyh Abdullah Efendinin buluşması, bölgede Nakşibendiyye tarikatının yayılması için bir dönüm noktası teşkil eder. Melekanlı Şeyh Abdullah Efendi'nin güzel ahlaklı, Nakşibendiyye tarikatına layık bir mürid olma kabiliyetine sahip ve çevresinde saygın bir aileye mensub olması Şeyh Ali Sebti'yi çok sevindirmiştir. Zira Abdullah Efendi'nin, kendisine intisab etmesi ile tarikatın bu memlekete yayılması artık daha kolay bir duruma gelmiştir. Şeyh Abdullah Efendi'yi tarikat icazeti ile onurlandıran Şeyh Ali Efendi, artık müridi ve halifesi ile beraber irşad hizmetlerine başlamışlar. Tanınmış bir aileye mensub olan Şeyh Abdullah Efendi'nin desteği ile Meneşkut ve civar yörelerdeki halk kısa süre içerisinde Nakşibendiyye tarikatına intisab etmeye başlamıştır. Daha sonra bu iki mürid, Solhan İlçesi Boğlan köyü kenarında bulunan ziyaret havuzu mıntıkasında çadırlarını kurarak burayı irşad merkezi haline getirirler. Civar köylerde bulunan halk da buraya gelerek tarikata intisab etmeye başlar. Kısa bir süre içerisinde Meneşkut ve civarı Nakşibendiyye tarikatının nüfuzu altına girer. Bu iki mürid zat sadece bu yöre ile yetinmez, zaman içerisinde Muş mıntıkası başta olmak üzere Bulanık, Malazgirt, Ağrı ve Erzurum mıntıkasının büyük bir kısmını defalarca dolaşarak irşad hizmetinde bulunurlar.⁹

8 Akdeniz, age, s. 70.

9 Akdeniz, age, s. 71.

Şeyh Ali Efendi ile Şeyh Abdullah Efendi bölgede beraber irşad hizmetleri yaparken, zaman zaman bölgenin ileri gelen medrese âlimleri ile ilmi münazaralar da yapmışlardır. Bu münazaralardan bir tanesi de o zamanlar Doğu Anadolu bölgesinin meşhur bir âlimi olan Molla Resul Sipkî ile olur. Molla Resul Efendi, şeriatın Müslümanlar için yeterli olduğunu, dolayısıyla tarikata gerek olmadığını söyler. Şeyh Ali Efendi ise tarikatın şeriat ile amel etmekten başka bir şey olmadığını söyler. Daha sonra Şeyh Ali Efendi, Molla Resul Efendi tarafından kendisine sorulan her soruya cevap verdikten sonra Molla Resul Efendiye bir konuyu açıklamasını ister. Molla Resul açıklanması istenen konuya takılıp kalınca durumu anlar ve Şeyh Ali Efendinin haklılığını kabul eder. Molla Resul Efendi gibi bir âlimin Nakşibendiyye tarikatına karşı gelmekten vazgeçip, tarikat yolunun gerekliliğini kabul etmesi bölgede çok ciddi ve olumlu neticeler meydana getirmiştir. Bu durumun bir sonucu olarak da Nakşibendiyye tarikatı, bir taraftan Şeyh Ali Sebti ve halifeleri, diğer taraftan Seyyid Taha Nehri ve halifelerinin gayretleri ile kısa bir süre içerisinde Doğu Anadolu bölgesine yayılmıştır.¹⁰

1.3. Postnişin Olması

Şeyh Ali Sebti, daha hayatta iken, Şeyh Abdullah Efendiyi Melekan tekkesine postnişin olarak vazifelendirmişti. Ancak kendisi hayatta olduğu sürece zaman zaman o bölgeyi ziyaret ediyor ve ilim irşad faaliyetlerini halifesi Şeyh Abdullah Efendi ile beraber yapıyorlardı. Şeyh Ali Efendi'nin vefatından sonra, Şeyh Abdullah Efendi, irşad hizmetlerini Melekan köyünden devam ettirmiş, Şeyhi hayatta iken irşad için kendisi ile beraber uğradıkları yerlerdeki bütün mürid ve mensuplarını ziyaret etmiş ve onlara sahip çıkmıştır. Şeyh Abdullah Efendi, hem ilim sahibi hem de aynı zamanda müridi olan Şeyh Ömer Efendi ile beraber bölgedeki ilim ve irşad faaliyetlerine devam etmiş ve pek çok halife yetiştirmiştir. Şeyh Abdullah Efendi döneminde bölgede bulunan pek çok insan Melekan köyüne gelmiş, burada hem medrese usulü ilmi tedrisat, hem de tekke terbiyesi ve Nakşî-Halidî tarikat eğitimi almışlardır. Burada eğitim alanlar, kendi memleketlerine döndüklerinde buldukları yerlerde medrese açmak suretiyle ilim ve irşad faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bu usul, Şeyh Abdullah Efendi döneminde olduğu gibi, kendisinden sonraki dönemde bu şekilde devam etmiştir. Bu yüzden Şeyh Abdullah Efendi ve diğer Melekan ailesi şeyhleri döneminde Bingöl ve Muş çevresinden pek çok insan Melekan medresesinde hem ilim, hem de tarikat eğitimi almıştır.¹¹

10 Akdeniz, age, s. 72,73.

11 Akdeniz, age, s. 80.

1.4. Bilinen Halifeleri

1. Şeyh Mahmud Efendi (Şeyh Abdullah'ın ağabeyi Molla Muhammed'in oğlu)
2. Şeyh Ömer Efendi (Mala Kal ailesinden)
3. Şeyh Hasan Efendi (Seyda Şeyh Ömer'in kardeşi)
4. Molla Evliya Efendi (Karlıova Hacıyan köyünden)
5. Molla Feyzullah Efendi (Karlıova Hacıyan köyünden)
6. Şeyh Ahmed Efendi (Karlıova Halifan köyünden)
7. Halife Efendi (Karlıova Kurtuzi mıntıkası Geylan köyünden)
8. Molla Musa Efendi (Karlıova Kurtuzi mıntıkası Geylan köyünden)
9. Molla Yusuf Efendi (Varto Rındaliyan köyünden)
10. Şeyh Ahmed Efendi (Muş Ğaziyan köyünden)¹²
11. Şeyh Hüseyin Efendi (Muş Göl köyünden)
12. Şeyh Hacı Haydar Efendi (Varto Kers köyünden)
13. Şeyh Mahmud Fevzi Efendi (Şeyh Ali Sebti'nin oğlu, Hınıs Kolhisar tekkesinin kurucusudur.)¹³

1.5. Bazı Meziyetleri

Şeyh Abdullah Efendi, olumsuzluklara karşı hiddetlenmeyen, halim, sevim, dünyaya ve dünya malına kıymet vermeyen bir kişiliğe sahipti. Vefatından sonra dünyalık olarak da arkasından hiçbir miras bırakmamıştır. Dünya malına karşı tutumu ile ilgili şöyle bir olay anlatılır: Masala çayı civarında "Tatıkan" mevkii diye tanınan bu günkü Melekan köyüne ait kom ve arazi-

12 Melekan ailesi vasıtasıyla Nakşibendiyye-Halidiyye tarikatına geçen ailelerden bir tanesi de Bingöl ve Muş bölgesinin birçok köyünde ikamet eden Molla Azin ailesidir. Şeyh Ahmed Efendi, bu aileye mensub olup, âlim ve mutasavvıf bir zattır. Bingöl'ün Solhan ilçesine bağlı Hırızun köyünde dünyaya gelmiştir. Bölgedeki farklı medreselerde ilim tahsili görmüştür. 93 Harbi olarak bilinen Osmanlı-Rus Savaşı'nda oğlu Şeyh Hasan ile birlikte Ruslara karşı savaşmıştır. Ailenin Nakşibendiyye-Hâliidiyye tarikatına geçmesinden sonra bu tarikattan icazet alan ilk kişidir. İcazetinden sonra ilim ve irşad faaliyetlerinde bulunmak üzere için Muş İline bağlı Ğaziyan köyüne gidip buraya yerleşmiş ve 1891 yılında bu köyde vefat etmiştir. Bkz. Abdülkerim Bingöl-Mehmet Faruk Araz, "Bingöl'de Halidilik "Mele Azin Ailesi", *Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî ve Halidiliğin Bingöl Çevresi Üzerindeki Etkisi (Ulusal Sempozyum)*, Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 4-5 Mayıs, Bingöl 2017, s. 318; Mehmet Çağlayan, *Şark Uleması*, İstanbul, Çağlayan Yayınları, 1996, s. 79.

13 Akdeniz, age, s. 85-86.

ler, Göv köyü mülkiyetindeyken, Göv köyü halkı, adı geçen arazinin mülkiyetinden alakalarını keserek, buraları hibe yoluyla Şeyh Abdullah Efendiye devrettiler. Dünya malı ve mülkünde gözü olmayan Şeyh Abdullah Efendi, söz konusu araziyi bütün Melekan köyü halkına, köy ortak malı olarak vakıf yolu ile devretmiştir. Yine aslen Yekmal köyünün yaylası olan ve Şerafeddin Yaylalarının en güzeli olan Kandil yaylası, Yekmal köyü harabe olunca köy halkı tarafından, hibe yolu ile Şeyh Abdullah Efendinin mülkiyetine devredilir. Şeyh Efendi, o güzel yaylaları kendi şahsının mülkiyetinden alıp, Melekan köyü yaylası olarak köy halkına vakfeder. Dünyaya karşı tutumu ile ilgili buna benzer daha pek çok hadise vardır.¹⁴

Şeyh Abdullah Efendinin meziyeti ile ilgili anlatılan bir başka husus ise şudur: Abisi Molla Muhammed'in genç yaştaki oğlu Şeyh Mahmud için Boğlan'daki ağalardan birisinin kızını nişanlarlar. Bu kız, nişanlı olmasına rağmen, Çapakçur beylerinden birisi ile kaçır. Bu durumu öğrenen Molla Muhammed hiddetlenerek Çapakçur beylerine saldırmak üzere maiyetini toplar. Bunun üzerine Şeyh Abdullah Efendi abisini teskin etmeye çalışır ve şöyle der: "Bak abi, henüz hayatta olan manevi bir babamız var. Ona danışıp, duruma göre hareket edelim" diye ricada bulunur. Bunun üzerine Şeyh Ali Sebti Efendiye durumu anlatan bir mektup yazarlar. Şeyh Ali Efendi, cevabî mektubunda Kur'an-ı Kerim'in "*Kötü kadınlar, kötü erkeklere, kötü erkekler ise kötü kadınlara; temiz kadınlar, temiz erkeklere, temiz erkekler de temiz kadınlara yaraşır.*"¹⁵ mealindeki ayetini gönderir. Cevabi mektuptaki bu ayeti okuyan Şeyh Abdullah Efendi, abisi Molla Muhammed'e dönerek şöyle der: "Bu mektuptaki ayet ile Şeyh Ali efendi, kızı Âmine hanımı, oğlunuz Mahmud Efendiye vermek istediğini işaret etmektedir. Böylece Molla Muhammed saldırı ve kavgadan vazgeçer. Bunun üzerine Âmine hanımı nişanlamak üzere Palu'ya gidilir ve nişan yapılır. Melekanlı İkinci Şeyh Abdullah Efendi gibi bir zat bu hanımdan dünyaya gelir. Bu olay ile Şeyh Abdullah Efendinin, iki büyük meziyeti ortaya çıkmış olur. Birincisi, Ayet-i Kerimeden çıkardığı bu derin mana ve anlam, ikincisi ise olası bir kötülüğün önüne geçmiş olmasıdır.¹⁶

Şeyh Abdullah Efendi, yaşadığı bölgede, gerek Müslümanların kendi aralarında, gerekse Müslümanlar ile gayri Müslimler arasında, sulh, sükûnet ve adaleti yerleştirerek herhangi bir olumsuzluğa meydan vermeden müdahale

14 Bu arazilerin bir kısmının gelirleri ile Melekan'da okuyan talebelerin iâşe ve ibadete masrafları karşılanmış, geri kalanı ise köye gelen ziyaretçilerin yeme, içme ve konaklama masraflarına harcanmıştır. Akdeniz, age, s. 81.

15 Nur, 24/26.

16 Akdeniz, age, s. 83-84.

eder ve olayları yatıştırırdı. Özellikle bölgedeki aşiretler arasında meydana gelen kavga ve cinayet olaylarına müdahale ederek olayları yatıştırır, insanların arasında çıkabilecek olumsuz durumların meydana gelmemesi için çaba sarf ederdi.¹⁷

2. Şeyh Mahmud Efendi (ö. 1910)

Şeyh Abdullah Efendi, vefatından önce Nakşibendiyye tarikatının bölgedeki ilim ve irşad faaliyetleri için yeğeni Şeyh Mahmud Efendi'yi postnişin olarak vazifelendirdi. Şeyh Mahmud Efendi, hayatını Amcası ve selefi Şeyh Abdullah Efendi gibi ilim ve irşad faaliyetleri ile geçirdi. Bir taraftan bölgedeki din hizmeti faaliyetlerine hız verdi, medresede talebe yetiştirerek dinî ilimlerin tedrisatını sağladı, diğer taraftan medrese ilimlerini bitiren müritlere tekke de manevi eğitim vermek suretiyle onları manevi olarak yetiştirip, ilim ve irşad faaliyetleri için farklı bölgelere gönderdi.¹⁸

2.1. Hac Yolculuğu

Şeyh Mahmud Efendi, beraberinde bir kısım tanıdık zevat ve bazı halifeleri ile birlikte 1897 tarihinde Hac yolculuğuna çıktı. Yolculuğu esnasında daha önce hac yolculuğundan dönerken vefat eden Melekanlı Şeyh Ömer Efendinin Bozova ilçesinin Şanlıvar (Kanihavş) köyündeki mezarını yaptırdı. Oradan da Mevlana Halid-i Bağdadî'nin kabrini ziyaret etmek maksadıyla Şam'a geçti. Şeyh Mahmud Efendi'nin kafilesi ile beraber Şam'a geldiğini duyan aslen Bingöl çevresinden Şam'a hicret etmiş Ali Bozo adındaki bir zat, kendisini misafir etti. Şam halkı kendisini ziyarete geldiler. Bir müddet burada ikamet ettikten sonra Beyrut üzerinden deniz yolu ile Cidde'ye oradan da Haremeyn'e ulaştılar. Şeyh Mahmud Efendi ve beraberindekiler hac dönüşü vapurla Trabzon limanına, oradan da Erzurum üzerinden Solhan'a geldiler.¹⁹

Şeyh Mahmud Efendi'nin, hem müritleri ve halifeleri, hem de çevredeki beyler üzerinde ciddi bir etkisi vardı. Disiplinli bir insandı. Birçok insan kendisinden çekindiği için yanlış yapmaktan korkardı. Şer'i konuların uygulanmasında titizlik gösterirdi. Dinin esaslarına aykırı olan şeylere şiddetle karşı koyar, engel olmaya çalışırdı. Tarikat adabını muhafaza ederek yaşatırdı. Şerriattan ve tarikattan asla taviz vermezdi ve bu hususlarda gevşeklik göstermezdi. Bölgede meydana gelen anlaşmazlıkları çözer, cinayet ve kan davalı olanları barıştırır, toplumda huzur, asayiş ve güvenin oluşması için çaba ve gayret sarf ederdi. Hac görevini ifa ederken, "*Rabbim, bu mübarek beytin hak-*

17 Akdeniz, age, s. 83.

18 Akdeniz, age, s. 94-98.

19 Akdeniz, age, s. 100-103.

ki için işlediğim hatalarımın cezasını bu dünyada iken bana verin ki ahirette yüce huzurunuzda mahcup duruma düşmeyeyim” şeklinde dua ettiği, bu yüzden de ömrünün son yıllarını felçli bir şekilde yatakta geçirdiği anlatılır. Vefatından önce bölgedeki ilim ve irşad faaliyetlerini yürütme görevini oğlu ikinci Şeyh Abdullah Efendiye verdi. Hicri 1326/1908 yılında vefat etti.²⁰

2.2. Osmanlı-Rus Harbi’ndeki Mücadelesi

Tarihte, 93 Harbi olarak da bilinen 1877/78 Osmanlı-Rus Savaşı’nda, Rus Ordusu Doğu Anadolu bölgesine saldırınca, zayıf düşmüş Osmanlı ordusuna yardım etmek için çeşitli aşiretler de birliklerini kurarak savaşa katılırlar. O esnada Şeyh Abdullah Efendi ağır bir hastalığa yakalanmış ve yataktadır. Bu durumu öğrenince yeğeni ve aynı zamanda kendisinden sonra tarikatın postnişini olacak olan Şeyh Mahmut Efendi’ye müritleri ile beraber savaşa katılmalarını emreder. Bunun üzerine Şeyh Mahmud, müritleri toplar ve düşmanla savaşmak üzere Kars vilayetine giderek harbe katılır. Şeyh Mahmud Efendi’nin savaşta olduğu bir dönemde hasta yatağında yatmakta olan Şeyh Abdullah Efendi, bir gün yanına halifelerinden Melekanlı Şeyh Hasan Efendi’yi çağırarak, Mahmud Efendi’nin askerleri ile birlikte düşman çemberine düştüğünü, bu yüzden de Sayın deresinin tepesine çıkıp, (Bu tepe Melekan köyünün Doğusuna düşer) durumlarını öğrenmek için bakıp gelmesini ister. Bunun üzerine Şeyh Hasan hiç tereddüt etmeden hemen kalkıp o tepeye doğru yürür, orada bulunan bazı kimseler, Şeyh Abdullah Efendi ağır hasta olduğunu, şuurunun yerinde olmadığını belirterek Şeyh Hasan Efendiye geri çevirmek isterler. Ancak Şeyh Hasan Efendi, siz bu duruma karışmayın diyerek, Şeyh Abdullah Efendinin emrini yerine getirmek üzere tepeye doğru yürümeye devam eder. Kısa bir süre sonra Şeyh Abdullah Efendi, Mahmud ve arkadaşları düşman çemberinden kurtulmuştur, Hasan’a söyleyin geri dönsün der. Şeyh Hasan’a haber verilir ve geri döner. Daha sonra savaş bitip Şeyh Mahmut, Melekan köyüne döndüğünde kendisine bu durum anlatılınca olayın aynen vaki olduğunu hem kendisi, hem de yanında bulunan müritler tasdik ederler.²¹

2.3. Talebeleri ve Halifeleri

1. İkinci Şeyh Abdullah Efendi (Kendi oğlu)
2. Molla Muhammed Efendi (Bingöl Merkez Deran köyünden)
3. Molla Mahmud Efendi (Karlıova İlçesi Hacıyan köyünden)
4. Molla Ahmed Efendi (Karlıova İlçesi Halifan köyünden)

²⁰ Akdeniz, age, s. 104.

²¹ Akdeniz, age, s. 87-89.

5. Molla Hasan Efendi (Karlıova İlçesi Halifan köyünden)
6. Molla Sadullah Efendi (Solhan İlçesi Malabeyreman köyünden)
7. Şeyh Ömer Efendi (Solhan İlçesi Kasıman köyünden)
8. Şeyh Ali Hırbızunî (Solhan İlçesi Hırbızun köyünden)²²
9. Şeyh Abdülhamid Ğaziyanî (Muş'un Ğaziyan köyünden)²³
10. Şeyh Hasan Ğaziyanî (Muş'un Ğaziyan köyünden)²⁴
11. Şey Abdülhamid Efendi (Varto'nun İnalı köyünden)²⁵
12. Şeyh Hüseyin Efendi (Şeyh Ali Sebti'nin Oğlu)
13. Şeyh Abdülmecid Efendi (Şeyh Keke olarak da bilinir Solhan İlçesi Hırbuzun köyünden)²⁶

3. İkinci Şeyh Abdullah Efendi (ö. 1925)

İkinci Şeyh Abdullah Efendi Melekanlı Şeyh Mahmud Efendi'nin büyük oğludur. Tahminen 1885 yılında dünyaya gelmiştir. Bölgenin meşhur âlimlerinden medrese eğitimi aldı. Genç yaşlarda iken babası Şeyh Mahmud Efendiden tarikat icazeti aldı. Zeki, ileri görüşlü, cesur ve âlim bir zattı. Tekkede

22 Solhan'a bağlı Hırbızun köyünde dünyaya gelmiştir. Önce babasından, daha sonra farklı hocalardan ilim tahsil etmiştir. Hayatını ilim ve irşad faaliyetlerine adanmış Şeyh Ali Efendi, çevresinde iyi ahlaki ve faziletleri ile tanınmıştır. Bkz. Abdülkerim Bingöl-Mehmet Faruk Araz, , s. 319.

23 Muş'un Ğaziyan/Savaşçılar köyünde dünyaya gelen Şeyh Abdülhamid Efendi'nin doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. Babası ve çevredeki âlimlerden ders almıştır. Melekanlı Şeyh Mahmud Efendi'nin yanında manevi terbiye aldıktan sonra ilim ve irşad faaliyetlerinde bulunmuş. 1901 yılında Ğaziyan köyünde vefat etmiştir. Bkz. Abdülkerim Bingöl-Mehmet Faruk Araz, s. 319.

24 Şeyh Hasan, Solhan ilçesine bağlı Ğaziyan köyünde dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini babası Şeyh Ahmed Ğaziyan'den almış, daha sonra bölgenin çeşitli medreselerinde eğitimini sürdürmüştür. Tasavvuf icazetini Melekanlı Şeyh Mahmud Efendi'den aldıktan sonra ilim ve irşad faaliyetleri ile ilgilenmiş, Müslümanların maddi ve manevi terbiye ile yetişmesi için din hizmeti faaliyetlerinde bulunmuş ve birçok öğrenci yetiştirmiştir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Urfa ilinin Halfeti ilçesine bağlı İngici köyüne hicret etmiş ve 1918 tarihinde burada vefat etmiştir. Bkz. Abdülkerim Bingöl-Mehmet Faruk Araz, s. 321.

25 Şeyh Abdulhamit Efendi, Solhan'a bağlı Hırbızun köyünde dünyaya gelmiştir. Bölgedeki birçok âlimden ders almıştır. İlim tahsilinden sonra ders vermek üzere Varto ilçesi İnalı köyüne yerleşmiş ve burada kendi medresesini açarak ilim ve irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. Şeyh Abdülhamid Efendi, yüksek bir ilmî meziyete sahip olmasına rağmen mütevazı bir kişiliğe sahipti. Bkz. Abdülkerim Bingöl-Mehmet Faruk Araz, s. 322.

26 Bingöl'ün Karlıova ilçesine bağlı Çatak köyünde dünyaya gelmiştir. Halk arasındaki lakabı Kekê olan bu zatın asıl adı Abdülmecid'dir. Bölgedeki birçok âlimden ders almıştır. Bir taraftan ilim ve irşad faaliyetlerinde bulunmuş, diğer taraftan ibadet ve riyazet ile meşgul olmuştur. Yaşadığı dönemin siyasi olaylarından dolayı sıkıntılar yaşamış ve uzun bir süre aranmıştır. Gerek siyasi olaylardan gerekse irşad ve tebliğ faaliyetlerinden dolayı birçok yerde ikamet etmiştir. 1942 yılında Varto ilçesinin Dadinan köyünde vefat etmiş ve buraya defnedilmiştir. Bkz. Abdülkerim Bingöl-Mehmet Faruk Araz, s. 322-329

şeyh, ilim meclisinde âlim, düşmana karşı kahraman, haksızlığa karşı sessiz kalmayan, Müslümanların hakkını koruduğu gibi o zaman yörede bulunan gayrı Müslimlerin de hakkını koruyan, adil ve alicenap bir şahsiyetti. Kısa bir zaman içerisinde baba ve dedelerinin müritlerinin sempatisini ve güvenini kazanmış, takdire şayan bir Mürşid konumuna erişmişti. Ancak postnişin olduğu dönemde Osmanlı devleti, büyük sıkıntı ve problemlerle karşı karşıyaydı. Abdullah Efendi, tarikat postnişini olarak görev üstlendikten birkaç yıl sonra Birinci Cihan Harbi başlamış, içerde ve dışarıda huzur tamamen yok olmuştu. Bu nedenle sorumluluk taşıyan bir mevkide bulunan zatların sorumluluklarının kat kat artmış olması kaçınılmaz hâle gelmişti. Bu zatlardan birisi de Şeyh Abdullah Efendidir.²⁷

3.1. Birinci Cihan Harbi'nde Ruslarla Savaşması

Birinci Dünya Savaşı başladığı zamanlarda, Hamidiye alayları ile beraber bazı tarikat şeyhleri de düşmana karşı savaşmak üzere müritlerini toplayıp silahlandırdılar ve kendi komutanlıklarında muharip birlikler teşkil ederek cephede düşmana karşı savaştilar. İşte bu tarikat şeyhlerinden birisi de Melekanlı ikinci Şeyh Abdullah Efendidir. Rus askerleri, Muş ilinin Bulanık İlçesi (Kop) civarına kadar ilerleyince Şeyh Abdullah Efendi, müritlerini toplayarak bu günkü Solhan ilçe merkezinin 7 km doğusunda bulunan Gırvas (Ara-konak) köyünde Qıban denilen düz bir mevkideki Merg İbrahim (İbrahim Çayırı) düzlüğünde askeri karargâhını kurdu. Bu birliğin eğitimi ise askeri birliklerden getirilen subaylar tarafından verildi. Bu eğitim süresi boyunca birliğin yeme içmesini Gırvas köyü halkı karşıladı. Eğitim tamamlanınca Şeyh Abdullah komutasındaki birlik cepheye hareket etti. Gırvas köyü halkından birçok kişi bu birliğe katıldı. Bu gün bu savaşa katılanların isimleri köy halkı tarafından bilinmektedir. Melekanlı Şeyh Abdullah Efendinin müritlerinden teşekkül eden bu birlik, Muş'a vardığında Bulanık Gölü çevresindeki köyde karargâhını kurdu. Bir gün o bölgede milis kuvvetlerinin bağlı olduğu başkomutan Osman Nuri Paşa, karargâhları gezerek milis kuvvetlerin atış kabiliyetlerini denetliyordu. Bir ara Şeyh Abdullah Efendinin komutasında bulunan karargâha gelerek denetlemeye başladı. Önce kendisi bir beşli tüfeği aldı, atış şeklini gösterdi ve hedefe doğru nişan durumunu izah etti. Sonra tüfeği Şeyh Efendiye verdi. Şeyh Efendi, hedefe beş mermi attı ve hepsi isabet etti. Paşa, böyle bir komutanın mahiyetindeki asker yenilmez diyerek memnuniyetini ifade etti ve Şeyh Efendiyi tebrik etti.²⁸

27 Akdeniz, age, s. 108-110.

28 Akdeniz, age, s. 140.

Savaş günlerinde Şeyh Abdullah Efendinin karargâhının yakınındaki bir başka köyde Hazret unvanı ile anılan Norşin Tekkesi Şeyhi Ziyaüddin Norşini'nin karargâhı vardı. Bu iki kahraman mürid şeyh birbirleriyle diyaloga geçtiler. Evvela Şeyh Abdullah Efendi, Hazreti ziyaret etti. Daha sonra Hazret onun ziyaretine geldi ve bu şekilde savaş günlerinde birbirlerine moral ve destek verdiler.²⁹

Ruslarla savaş başladığında, Şeyh Abdullah Efendinin birliği, en çetin mücadeleyi Bulanık Gölü civarında verdi. Şeyh Abdullah Efendi ve askerlerinin elinde yalnızca tüfek vardı. Rusların elinde ise tüfekte beraber aynı zamanda top da vardı. Şeyh Abdullah Efendi ve askerleri, Rusların ağır topları karşısında gerilla savaşı yerine göğüs göğse çarpışmayı tercih ettiler. Rusların top mermilerine karşı uzun bir süre direndiler ve bu arada ağır kayıplar verdiler. Gırvas köyü halkından birçok kişi bu savaşta şehit düştü. Rus askerleri ilerlemeye başlayınca, Şeyh Abdullah Efendi, şehit cesetlerine zarar verirler endişesi ile cesetlerin göle bırakılmasını emretti ve şehitlerin cesetleri göle bırakıldı. Birkaç gün sonra Rus askeri geri çekilince, orada bulunanlar cesetleri Harabşehir ismindeki köye taşıyıp defnettiler. Herkes yakınının cesedini sudan çıkartıp o köyde defnediyordu. Gırvas köyünün şehitleri, köyün ileri gelen ağası ve aynı zamanda Şeyh Abdullah Efendi tarafından bir birliğe komutan olarak atanan Hacı Ahmet Was adında tanınmış cesur ve yürekli bir zat tarafından gölden çıkartılıp defin edilmek üzere belirlenen köye götürülmüştür.³⁰

Şeyh Abdullah Efendi ve diğer milis kuvvetler çok zor şartlar altında uzun bir süre Ruslarla mücadele ettiler, onlara birçok kayıp verdirdiler, ancak bu arada da pek çok şehit verdiler. Bu şartlarda Rus askerleri ile uzun bir süre mücadele eden milis kuvvetleri arkadan yeterli takviye güç gelmeyince, silah ve teçhizatları da tükenince mecburen geri çekilmek zorunda kaldılar. Geride kalan çoluk çocuğu Rus askerlerine ezdirmemek için yükte hafif, pahada ağır ne alabiliyorlarsa yanlarına aldılar ve muhacirliğe hazırlandılar. Herkes çoluk çocuğunu yanına alıp bu defa gurbet yollarına düştüler. Bölgeden göç edenlerin büyük çoğunluğu, Diyarbakır ve Elazığ bölgesine hicret ettiler.³¹

3.2. Muhacirlikten Döndükten Sonraki Süreçte Yaptığı Bazı Faaliyetler

Muhacirlik bittikten sonra bölge halkı memleketine geri döndü. Fakat her şeylerini yitirmişlerdi. Bu yüzden fakir ve perişan bir hâlde hayatlarını

29 Akdeniz, age, s. 144.

30 Akdeniz, age, s. 144.

31 Akdeniz, age, s. 146.

sürdürmeye çalışıyorlardı. İlk zamanlar dağlardaki otlarla beslenmeye çalıştılar. Bir de savaş mevzilerinde geride kalmış top ve tüfek, mermi ve boş kovanlarını toplayıp satarak elde ettikleri gelir ile ihtiyaçlarını temin etme yoluna gittiler. Aradan bir kaç yıl geçtikten sonra bir nebze de olsa ekonomik durum düzeldi. Şeyh Abdullah Efendi, bu kıtlık zamanında ilim ve irşad faaliyetlerine devam etti. Aslen Solhan bölgesinden olan, fakat Diyarbakır Çınar mıntıkasında ikamet Molla Abdülhamid Efendi'yi getirip Melekan köyünde medrese açtırıp talebe okutmaya başladı. Bunu duyan birçok talebe ilim tahsili için Melekan medresesine gelmeye başladılar.³²

Şeyh Abdullah Efendi, Melekan'da açtığı medrese ile yetinmeyerek ileride daha büyük bir hizmet vermek istiyordu. Bu yüzden Girvas (Arakonak) köyünün yedi km. doğusunda Şerafeddin dağının Muş iline bakan kısmının zirvesine yakın yüksek bir yerde inşa edilmiş, fakat harabe bir vaziyette kalmış Ermeni Kilisesini medreseye çevirmek istiyordu. Bu yüzden kilise civarındaki köylerin halkına talimat vererek Kilisenin herhangi bir yerine dokunmadan muhafaza altına alınmasını istedi ve ilerde halkımızın mali durumu düzelince bu kiliseyi medrese olarak tedrisata açmayı düşündüğünü belirtti. Ancak Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemine geçiş sürecinde meydana gelen hadiseler ve bu arada tekke ve zaviyelerin kapatılması gibi bazı uygulamalar bölgede hoşnutsuzluk meydana getirdi ve bölge sıkıntılı bir süreç yaşadı. Bu sürecin sonunda pek çok istenmeyen olay meydana geldi ve böylece kilisenin medreseye dönüşme fikri de gerçekleşmedi.³³

Şeyh Abdullah Efendi o kıtlık yıllarında hayatta kalan bazı büyük âlimleri, açlıktan etkilenmemeleri için hali vakti iyi olan köylere teslim ederek muhafazalarını sağlamıştır. Bunlardan Malabeyreman köyünden olan Seyda Molla Sadullah'ı Solhan aşiretinin bir köyü olan Kört köyü halkına teslim etti ve Seyda orada vefat etti (ö. 1917). Varto ilçesine bağlı Rındaliyan köyünden Şeyh Bahaddin'i Girvas halkına teslim etti. İki sene orada kaldıktan sonra

32 Akdeniz, age, s. 160.

33 Akdeniz, age, s. 161. Söz konusu Kilise, Bingöl ili Solhan ilçesi, Çengilli köyü Yukarı Yongalı mezrası sınırları içerisinde bulunmaktadır. Kilisenin ismi, Çengilli (Çanlı Surp Garabet) olarak bilinir. İlk dönemlerde ateş tapınağı olarak kullanılmış, Roma imparatorluğundan sonra gelen Sasaniler döneminde, MS. 399 yılında Hıristiyan Ermenilerin ibadethanesine dönüştürülmüştür. 1950'li yıllara dek ayakta olan yapının 400'e yakın odasının olduğu söylenmektedir. Kilise, günümüzde tamamıyla tahrip edilmiş olup, sadece doğu kısmı tonoz ve doğu duvarındaki kemerler seviyesinde kalıntılar görülebiliyor. Norveçli Misyoner Bodil Kertin, kendi arşivinde, Kilisenin, 1905–1915 yılına kadar Ermeniler tarafından kullanıldığını anlatır. Ketrin, aynı dönemde kilisenin fotoğraflarını çekmiş ve bu fotoğraflar kendi arşivinde kayıtlıdır.

Bkz.<http://www.bingolonline.com/haber/bin-600-yillik-tarihi-manastirin-kalintilari-tum-alanlara-yayilmis-29742.html>. Erişim tarihi: 12.10.2019.

kendi köyüne gitti. Büyük âlimlerden olan bu zatın bölgede din hizmeti adına çok önemli katkıları oldu. Tarihte Şeyh Said olayı olarak da bilinen hadiseye iştirakinden dolayı 1925 yılında Şeyh Said ile beraber idam edildi.³⁴

4. Şeyh Ebubekir Efendi (ö. 1972)

Şeyh Ebubekir Efendi, Şeyh Mahmud Efendi'nin oğludur. Annesi Âmine Hanım, Diyarbakır-Eğil beylerindedir. Birinci Cihan Harbi nedeniyle bölgenin diğer halkları gibi Melekan ailesi de muhacir düşmüştü. Rus askerleri çekildikten sonra bölge halkı 1918 tarihinde memleketlerine döndüler. Bu dönemde şiddetli kıtlık nedeniyle birçok insan hayatını kaybetti. Denildiğine göre Doğu Anadolu nüfusunun üçte ikisi hayatını kaybetmişti, ancak üçte biri sağ kalmıştı. Seksen hanelik bir köy, ancak on-on beş hane olarak geri dönebilmişti. Muhacirlik dönüşünde küçük yaşlarda olan Şeyh Ebubekir Efendi, annesi Âmine Hanımla birlikte babasına ait arazilerin bulunduğu Melekan köyüne bağlı Beroj mezrasına dönmüş, orada ikamet ediyordu. Ağabeyi Şeyh Abdullah Efendi'nin, Şeyh Said olaylarında idam edilmesinden dolayı, ailenin bölgedeki din hizmetleri görevi kendisine kalmıştı. Zira bölge halkı, bu aileyi din hizmetleri işinde kendilerine manevi rehber olarak kabul ediyordu. Ebubekir Efendi, 1931 yılında aynı zamanda babası Şeyh Mahmud Efendinin Halifesi olan ve halk arasında Şeyh Keke ismi ile maruf olmuş, Şeyh Abdülmecid Efendi'den Nakşî-Halidî tarikatı hilafeti aldı. Bunun üzerine Ebubekir Efendi, 1936 yılında evini Melekan köyüne taşıyarak burada ilim irşad faaliyetlerine başladı.³⁵

Ebubekir Efendi, Melekan köyüne taşındığı dönemde, dönemin olumsuz şartlarından dolayı ücra köşelerde kalan din âlimlerinin sesi çıkmaz olmuş, din adamlarının rehberliği ile hareket etmeye alışkın olan yöre halkı ise adeta çaresiz durumda kalmıştı. İşte böyle bir ortamda Şeyh Ebubekir Efendi'nin ortaya çıkması bölge halkı için bir ışık olmuş ve halk etrafında kenetlenmişti. Fakat dönemin ağır şartları hâlâ etkisini hissettiriyordu. Bu yüzden Ebubekir Efendi çok dikkatli hareket etmiş, bu süreci, üstün zekâ ve marifetiyle aşmaya çalışmıştır. Bu amaçla, bir taraftan halkın içinde olmak maksadıyla ticaret karnesi olarak bir tüccar sıfatıyla köyleri gezmiş ve ilim ve irşad faaliyetlerinde bulunmuş, diğer taraftan devletin idare amirleri olan kaymakam ve valilerle ilişki kurarak karşılıklı güven tesis etmeye çalışmıştır. Burada da

34 Akdeniz, age, s. 162.

35 Akdeniz, age, s. 280; Naim Döner, "Hâlidî Geleneğin Melekan (Mutluca) Örneği Bağlamında Şeyh Ebu Bekir Efendi'nin Hizmetleri", *Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî ve Halidiliğin Bingöl Çevresi Üzerindeki Etkisi (Ulusal Sempozyum)*, Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 4-5 Mayıs, Bingöl 2017, s. 365-367.

halk ile devlet arasında köprü vazifesi görerek idare amirlerine milletin güvenini sunmuş ve halkın devletine güven duymaları için çaba göstermiştir. Türkiye'nin demokratik sisteme geçmesiyle beraber de siyasilerle diyalog kurarak karşılıklı güven sağlamıştır. 1950 yılından sonra başbakanlarla bile diyalog kurmayı başarmıştır. Böylece bir taraftan halkın arasına katılıp, ilim, irşad faaliyetlerinde bulunmuş, diğer taraftan devlet ile halk arasındaki güvensizliği bertaraf ederek devlet millet kaynaşmasını sağlamıştır.³⁶

4.1. İlim ve İrşad Faaliyetleri

Ebubekir Efendi İslam'ın ancak ilim ile varlığını sürdürebileceğine inanıyordu. Yöresinde iki veya üç tane ehil âlim kalmıştı. Bunlar da sıkı takibat neticesinde ders veremez durumda idiler. Köylerde bazı yarım hocalar bulunuyordu. Bunlar da kendi evlerinde bile Kur'an dersini okutamaz durumda idiler. Köylerde zaman zaman kendi evlerinde gizlice çocuklara Kur'an dersi verenler de köye Jandarma veya herhangi bir memur geldiği zaman bu işi yapmıyordu. Yöredeki bazı hocalar Fıkıh, Hadis ve Tefsir dersleri okutabiliyorlardı. Ancak okumak isteyenlere bu dersler gizli olarak veriliyordu. Geri kalan diğer hocalar ise bu dersleri okutacak durumda değillerdi. Zaten bu derslerin okutulduğu kitaplar da piyasada yoktu. Elinde kitap olanlar da birbirlerine nöbet usulü emanet olarak veriyorlardı. Böyle bir ortamda ders okumak ve okutmak gerçekten çok güçtü.³⁷

Şeyh Ebubekir Efendi, böyle bir ortamda 1940 yılından sonra medrese hayatını tekrar diriltmek için girişimde bulundu. Ancak piyasada ders okutacak hoca bulmak hayli zordu. Kalanlar da cesaret edip bu işe girişmek istemiyorlardı. Varto ilçesine bağlı Qerqerut köyünde, Hoca Abdullah isminde cesaretli bir Molla vardı. Medresede ders okutabilecek bir ilmi seviyeye sahipti. Ebubekir Efendi bu hocaya her türlü destek vererek yanına gönderdiği birkaç talebeyi okutmaya başladı. Ebubekir Efendi, yöre halkına bu hocaya ve talebelere destek olunması ve korunması hususunda dikkatli olmalarını istemişti. Allah'ın inayetiyle o talebeler Hoca Efendi'nin idaresinde tedrisata devam ettiler. Bu yeni medresede okumaya başlayan o günkü talebelerin birçoğu sonraki dönemde ilim ve irşad faaliyetlerinde bulunmuş ve bölgenin dinî hayatına katkı sağlamışlardır.³⁸

1946 tarihinden sonra bölge üzerindeki baskılar biraz hafifleyince Ebubekir Efendi, bunu fırsat bilip, o güne kadar ders vermeye yanaşmayan bazı

36 Akdeniz, age, s. 281; Döner, age, s. 384-386.

37 Akdeniz, age, s. 282; Döner, age, s. 377.

38 Akdeniz, age, s. 283; Döner, age, s. 377.

hocaları, bütün sorumluluğu ve hocaların geçimlerini üstüne alarak Melekan köyüne getirip medresede ders vermelerini sağladı. Bu hocalar da Bingöl Perhengük (Çavuşlar) köyünden Molla Halid Efendi, Karlıova Sağnıs köyünden Molla Hamdi Efendi ve en son 1950 yılında Malazgirt ilçesinin Tendürek köyünden, ders vermekle nam kazanmış meşhur âlim Molla Zahir Efendi'ydı.³⁹ Bu büyük âlimler, yapmış oldukları ilim ve irşad faaliyetleri ile Melekan köyünü şenlendirip tekrar eski statüsüne kavuşturmayı başarmışlardır.⁴⁰

4.2. Tasavvuf Anlayışı

Şeyh Ebubekir Efendi'ye göre, tarikat demek, İslam şeriatının uygulanmasında Kur'an ve sünnete bağlılık demektir. Bu yüzden, İslam şeriatına uygun olmayan, içine bidat ve hurafe girmiş bir tarikat anlayışını doğru bulmazdı. Bazı sofilerin, keramet kabilinden kendi şeyhlerine isnad ettikleri bir kısım rivayetlere itibar etmez ve bunları tarikat yolunun gerçeklerine aykırı kabul ederdi. Ona göre tarikat ve şeriat ayrı ayrı değildi. Tarikatın özü, Cenab-ı Allah'ın, Kur'an-ı Kerim'de vurguladığı "sırat-ı müstakim" yani Hz. Muhammed Mustafa'nın yolu olup, dinin ve şeriatın eksiksiz olarak uygulanmasıdır. Bu

39 Molla Zahir Efendi, 1882 tarihinde Muş ilinin Malazgirt ilçesine bağlı Kanıkork köyünde dünyaya gelmiştir. Küçük yaşlarda Kur'an-ı Kerim'i hatmettikten sonra bölgedeki medreselerde değişik ilim adamlarından ilim tahsil etmiştir. İlimi icazetini, Norşin (Güroymak) medresesinde Ziyaüddin Norşin'in yanında almıştır. Daha sonra kendi memleketinde medrese açmış uzun yıllar talebe okutmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra birçok yer gezdi ve gittiği her yerde medreselerde talebe okuttu. Zahir Efendi, aynı zamanda Nakşibendiyye tarikatına mensub olup, gündüz talebe okutuyor, gece ise tasavvufi bir hayat yaşıyor, vaktini ibadet, dua ve kullukla geçiriyordu. Zahir Efendi, 1966 yılında Ramazan ayında, Cuma günü namazdan önce oruçlu iken vefat etmiştir. Kabri, Malazgirt ilçesine bağlı Tendürek köyündedir. Bkz. Mehmet Çağlayan, *Şark Uleması*, s. 298-300.

40 Akdeniz, age, s. 283. Ebubekir Efendi'nin yönlendirmesi ile yörede tekrar eğitim faaliyetlerine başlayan başlıca medreseler şunlardır: Hoca Abdullah isimli cesur bir din âlimin öncülüğünde, Varto ilçesine bağlı Qerqerut köyü medresesi; Molla Abdullah Bingöl tarafından aynı zamanda kendi köyü olan Solhan ilçesine bağlı Kasıman köyü medresesi; Molla İhsan, Solhan ilçesine bağlı Hazerşah köyü medresesi, Molla Said Kurtaran, Solhan ilçesi Girvas (Arakonak) medresesi, Molla Muhammed Sahip (Kılıç) Bingöl merkez Armelu (Elmalı) köyü medresesi, Molla Feyzullah ile başlayan ve Molla Abdülaziz Döner ile devam eden Karlıova ilçesi Hacıyan köyü medresesi, Molla Baba, Karlıova Halifan köyü medresesi, Çelebeli Hacı Halil Değer'in öncülüğünde, Molla Abdülaziz Döner tarafından tedrisat eğitimi verilen Solhan Çelebe (Şimşirpınar) köyü medresesi. Bkz. Naim Döner, age, s. 378-383. Ayrıca Bingöl ve çevresindeki Nakşi-Hâlidî Medreselerde Arapça tedrisata verilen önem ve buralarda okutulan ders kitapları hakkında geniş bilgi için bkz. Muhammed Çetkin, "Hâlidî Medreselerinde Arapça'ya Verilen Önem ve Okutulan Ders Kitapları: Şeyh Ahmed Medresesi Örneği", *Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî ve Hâlidîliğin Bingöl ve Çevresi Üzerindeki Etkisi Sempozyumu*, Bingöl, 2017, s. 473-494; Muhammed Çetkin, "Medreselerde ve İlahiyat Fakültelerinde Arapça Öğretiminde Kullanılan Ders Kitapları", *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslamî İlimler Uluslararası Sempozyumu*, Editör: İsmail Narin, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl, 2013, s. 373-398.

yüzden ilme ve ilim tahsiline çok önem verirdi. Zira din, yani şeriat ve tarikat, ancak ilim sayesinde bilinir, gelişir, uygulanır ve doğru bir semere elde edilir.⁴¹

Şeyh Ebubekir Efendi'ye göre tarikattan maksat, insanların şeriat dairesi içerisinde dinî bir hayat yaşamalarına yardımcı olmaktır. Bu yüzden de zamanın ve şartların elverdiği ölçülerde insanların dinlerini yaşamaları konusunda onlara yardımcı oluyordu. Kendi zamanında uyguladığı yöntemlerden bir tanesi de insanları hacca gitmeleri için teşvik etmesiydi. Kara yolu ile hacca gitme imkânı oluşunca, yörenin köylerinde genç ihtiyar demeden imkân olanları toplar, onları hacca götürür, tövbe ettirir, sakal bıraktırır ve dinî bir hayat yaşamalarına yardımcı olurdu. O tarihlerde Abdurrahman hoca adında bir zata, Şeyh Efendi'nin, insanları bu şekilde toplayıp hacca götürmesi ile ne yapmak istiyor diye sormuşlar. Bu zamana göre irşad hizmeti ancak böyle olur. Bu yüzden Şeyh Efendi, hac ibadetini vesile kılarak insanların dinlerini yaşamalarına yardımcı olmaya çalışıyor diye cevap vermiştir.⁴²

4.3. Yaşadığı Dönemde Cereyan Eden Bazı Hadiselere Bakış Açısı

Şeyh Ebubekir Efendi, gençlik döneminde Şeyh Said olaylarına tanıklık etmişti. Ona göre Şeyh Said olayı, dinî bir sorundu ve dinî sorunlar da Müslümanların tümü ile istişare edilerek çözülmeliydi. Şeyh Said ile kendi öz abisi Şeyh Abdullah Efendi arasında varılan mutabakat kararlarında, Cumhuriyet döneminde dinî konular hakkındaki yaklaşımın, yöredeki bütün Müslüman kanaat önderleri ile istişare edilerek çözüme kavuşturulması gerektiği yönündeydi. Yani mesele sadece bölgede yaşayan Müslüman Kürtlerin değil, Anadolu coğrafyasında yaşayan bütün Müslüman ahalinin meselesiydi. Bu yüzden ahalinin tansiyonunu yükseltecek, onları devlet ile karşı karşıya getirecek olumsuz herhangi bir durumun ortaya çıkmaması gerekiyordu. Ebubekir Efendi, Melekan köyünde alınan bu kararlara, Diyarbakır'ın Piran (Dicle) ilçesinde meydana gelen ve kontrolden çıkan olaylardan dolayı uyulmadığı ve bunun neticesinde Müslüman Kürt ahalinin başına büyük bir bela ve felaket meydana getirildiği kanaatindeydi. Ebubekir Efendi'ye göre, Müslüman Kürtlerin bu coğrafyadaki geleceği ancak dinî değerlerini, kültür ve geleneklerini koruyarak mümkündü. Bu da Anadolu'daki diğer Müslüman ahali ile ayrılmayı değil, bilakis, dinî ve millî değerler etrafında onlarla işbirliği yaparak bütün Müslümanların ortak hareket edeceği bir anlayış ile gerçekleştirilebilirdi. Aksi takdirde dinî değerler ile manevî değerler bir kenara atılarak

41 Akdeniz, age, s. 290; Döner, age, s. 374.

42 Akdeniz, age, s. 291; Döner, age, s. 375.

hiç bir yere varılamazdı. Zira manevi değerlerden uzaklaşmak, ne Kürtler, ne Türkler, ne de diğer Müslüman ahali için bir fayda getirmezdi.⁴³

Şeyh Ebubekir Efendi diğer konularda olduğu gibi siyasi konularda da örnek bir insandı. 1960 yılından önce Türkiye'nin idaresini elinde bulunduran Demokrat Parti zamanında bir heyet Solhan ilçesine gelir. Bu arada ilçe başkanı Mehmet Ali Aydın ile beraber Şeyh Ebubekir Efendi'yi ziyaret etmek için Melekan köyüne giderler. Gelen heyet, Şeyh Ebubekir Efendi'ye kültürlü ve bilgili bir oğlunuz olduğu hâlde Milletvekili adaylığı için başka kişileri göstermenizin sebebi nedir diye sorarlar. Müsaade ederseniz oğlunuzu aday gösterelim, hem seçimde hem de parlamentoda kendisine yardımcı olalım diye öneride bulunurlar. Şeyh Ebubekir Efendi bu teklifi kabul etmez. Heyetkiler, bu teklifi neden kabul etmediğini sorunca, Ebubekir Efendi, şöyle cevap verir: Bu gün ben aktif siyasetin içinde olmadığım hâlde, sizler gibi değerli parlamenterler, kimlerin aday gösterileceği konusunu danışmak için bana geliyorsunuz. Milletimiz de kime oy verecekleri hususunda gelip benden fikir almaktadırlar. Yarın oğlumu aktif siyasete soktuğumda, oğluma yardımcı olmanız için hem sizlerden, hem de oy vermeleri için milletten yardım talebinde bulunacağım. Dolayısıyla kendimi böyle bir duruma düşürmek istemiyorum. Bu cevap üzerine gelen heyet, hayretle birbirlerine bakarak Ebubekir Efendi'nin bu düşüncesini çok anlamlı bulur ve bu fikrin insanlar için ne kadar değerli olduğunu ifade ederler.⁴⁴

Şeyh Ebubekir Efendi, yörede ilim irşad faaliyeti yaparken, gerek mahal-li-mülki amirler, gerekse Ankara'daki merkezi hükümet ile iyi geçinmiştir. Bu yüzden de kendi döneminde yapılan din hizmetlerine çok fazla müdahale olmamıştır. 1960 ihtilalinde, dönemin birçok siyasi ve sivil kişilerine dokunulduğu hâlde Ebubekir Efendi'ye ilişilmedi. O dönem Bingöl'e gönderilen askeri yetkili, ülkemizde selamet ve sükûnetin sağlanmasında bize yardımcı olun şeklindeki talebine, Ebubekir Efendi, Paşam, bizler milletiz, vatandaşız, hangi yönetim başımıza gelirse bizler o yönetimle beraber devletimizin yanındayız. Dün, önceki yönetime karşı vatandaşlık görevimizi yaptık, bu gün sizlere karşı yapacağız şeklinde durumu kendisine izah etmiştir. Gelen askeri sorumlu, Şeyh Efendi'nin konuşmasını dinledikten sonra memnuniyetini ifade etmiş ve misafirlik adabına uygun ikramlarda bulunduktan sonra kapıya kadar yolcu etmiştir.⁴⁵

43 Akdeniz, age, s. 297-298.

44 Akdeniz, age, s. 315.

45 Akdeniz, age, s. 294.

4.4. Bazı Meziyetleri

Şeyh Ebubekir Efendi, Bingöl, Elazığ, Erzurum, Muş ve Diyarbakır çevresinde, itimada şayan, sözü geçerli, anlaşmazlıkları çözen önemli bir konuma sahipti. Bölge halkı kendisini sever ve sayardı, sözü yerde kalmazdı. Zira o, her işinde adalet ve hakkaniyete önem verirdi. Onun döneminde Melekan köyü adeta bölge halkının sorunlarını çözüme merkeziydi. Bu yüzden köyde misafir eksik olmazdı. Gelen her misafirin yeme, içme ve yatma yeri hazırды. Halktan zekât ve yardım toplamazdı. Koyun ticareti ile uğraşırды. Bu işi başkalarına yaptırırды, kendisi bizzat uğraşmazdı. Rızkı genişti, cömert bir insandı. Herkesin gözü ondaydı. İhtiyacı olanlara yardım ederdi. Şefkat ve merhamet sahibi bir zattı.⁴⁶

Şeyh Ebubekir Efendi'nin önemli meziyetlerinden bir tanesi de ağırbaşlı ve vakar sahibi bir kişi olmasıydı. Az konuşurdu, ama sözünde hüner vardı. Şahsi işlerini başkalarına bırakıp, memleket sorunları ile uğraşırды. Oturmasında, kalkmasında, yürüyüşünde, konuşma tarzında ve bütün diğer hareket ve sözlerinde edep dairesi içerisinde hareket ederdi. Vefatına yakın bir zamana kadar evinde hiçbir zaman minderde oturmamıştı. Odasının içinde serili halılar üzerinde, odanın ne üst ne de alt köşesinde, ortasında, yastığa dayalı olarak otururdu. Hasta ve uyku zamanı dışında ayaklarını uzattığı görülmemiştir. Bağdaş kurarak otururdu. Yürüyüş tarzında bir heybet ve vakar vardı. Çarşı ve sokaklarda yürürken insanlar onun yürüyüş ve heybetine hayran kalırdı. Otururken, kalkarken, caddelerde yürürken her zaman yanında kalabalık bir topluluk olurdu. Onu gören herkes etrafına sarılırdı.⁴⁷

Ebubekir Efendi'nin, bir diğer önemli meziyeti ise hareket ve tavırlarının şeraite uygun olmasına gösterdiği hassasiyetti. O, ibadeti sadece namazdan ibaret olarak görmezdi. Ona göre müminin her hali ibadetti. Bu yüzden devamlı halkın içinde bulunup onlara yardımcı olmaya özen gösterirdi. Herkese kulak verip derdini dinler, imkân dâhilinde çaresini arardı. Nefsine uyup yanlış iş peşinde koşanlara asla mûsamaha etmezdi. İnsanlar arasındaki ihtilafı konuları yatıştırılmaya, sulh ve sükûneti sağlamaya azami derecede gayret gösterirdi. Çevresindeki insanların her hali ile ilgilenirdi. Hayatı boyunca hep haklıdan ve doğrudan yana oldu. Doğru insanları sever, kötülüklerden nefret ederdi. Ona göre şeyhlik ve müridlik şeriatın çerçevesinde olmalıydı. Hurafe ve safsata ile körü körüne şeyhe bağlanmanın faydadan ziyade zarar getireceği kanaatinde idi. Bundan ötürüdür ki ilme önem verirdi. Gıybetten

46 Akdeniz, age, s. 288; Döner, age, s. 374.

47 Akdeniz, age, s. 296; Döner, age, s. 374.

hoşlanmazdı. Bölgenin imarı ve kalkınması için çalışırdı. Camilerin imar ve yapımına, köprü, yol, su ve diğer alt yapı çalışmalarına önem verirdi. Bu şekilde daha pek çok güzel meziyetlere sahip olan Ebubekir Efendi, yaşadığı sürece insanlara faydalı olmaya çalıştı.⁴⁸

4.5. Bilinen Halifeleri

1. Şeyh Vahdeddin Efendi (Kendi Oğlu)
2. Şeyh Bahauddin Efendi (Varto ilçesi Rindaliyan köyü)
3. Şeyh Muhammed Selim Efendi (Varto ilçesi Dadinan köyü)
4. Molla Muhammed Emin Efendi (Muş ili Ziyaret köyü)
5. Molla Abdülmecid Efendi (Solhan ilçesi Turna köyü)
6. Molla Ubeyyid Efendi (Solhan ilçesi Gırvas Arakonak köyü)⁴⁹

4.6. Vefatı

Şeyh Ebubekir Efendi, ömrünün son günlerini, Solhan İlçe merkezinde geçirdi. 1972 yılının Mayıs ayında bir gün ilçe merkezinden kalkıp, Melekan köyüne hareket etti. Giderken, kendisini uğurlamaya gelenlere, ben ölüm yerime gidiyorum hakkınızı helal edin dedi. Hazerşah köyünden geçerken orada kısa bir süre kaldı, köy halkından helallik istedi. Köydeki evine vardı. Bir süre dinlendikten sonra akraba, komşu ve köylüler tarafından ziyaret edildi. Onlardan da aynı şekilde helallik istedi. Aynı gün yani 11 Mayıs 1972 Perşembe günü akşam namazına yakın bir zamanda Cuma'nın faziletine kavuşarak 67 yaşında iken ruhunu Rahman'a teslim etti. Ebubekir Efendi, daima, Allah'ım, başkalarının yardımına muhtaç olmadan, takatim yerindeyken ruhumu kabzet diye dua ederdi. Gerçekten de dua etiği şekilde vefat etti. Bütün yöre halkı cenazesine iştirak etti. Cenazesi, Melekan köyü kabristanlığına defnedildi.⁵⁰

5. Vahdeddin Efendi (ö. 2009)

Vahdeddin Efendi, 1924 yılında Melekan'da dünyaya gelmiştir. Şeyh Ebubekir Efendi'nin oğludur. Gençliği, yörenin, Şeyh Said olaylarından sonraki sancılı bir dönemine denk geldi. Bu yüzden gençlik döneminde medrese tahsiline zemin ve fırsat bulamadı. Ancak küçük yaşlarda, Kur'an-ı Kerim öğrendi ve bazı temel dinî bilgiler ihtiva eden kitaplar okudu. 1945 yılından sonra ortam biraz durulunca babası Şeyh Ebubekir Efendi, başta Melekan

48 Akdeniz, age, s. 297.

49 Akdeniz, age, s. 311; Döner, age, s. 369.

50 Akdeniz, age, s. 308; Döner, age, s. 386.

köyü olmak üzere civar köylerde medrese eğitimini tekrar başlatınca, Şeyh Vahdeddin Efendi talebelere katılıp medrese eğitimine başladı. Yaşı ilerlemiş olmasına rağmen büyük bir azim ve çaba ile medrese tahsilini bitirdi. Vahdeddin Efendi, Bingöl'ün Perhangük (Çavuşlar) köyünden Molla Halid Efendi, Karlıova Sağnis köyünde Molla Hamdi Efendi, Muş-Malazgirt Tendurek köyünde Molla Zahir Efendi gibi önemli hocalardan dersler aldı. En son Varto'nun Rındaliyan köyünden Molla Bahaeddin'in yanında okuyarak 1952 yılında medrese tahsilini bitirdi.⁵¹

Vahdeddin Efendi, medrese tahsilinden sonra müderris olarak Melekan Medresesinin başına geçti. 1969 yılına kadar talebe okuttu. Bu tarihten sonra Bingöl merkeze taşındı. Dolayısıyla o tarihe kadar yörede medrese hizmeti veren Melekan medresesi de kendiliğinden kapanmış oldu. Vahdeddin Efendi, ailesinin geçimini tedarik etmek için ticaret ile uğraştı. Bu meşguliyet, onu dedelerinin müritlerinden ve yöredeki din hizmet faaliyetinden alıkoydu. Vahdeddin Efendi 1970'li yıllarda bir trafik kazası geçirdi. Bu olay onun beden sağlığında epeyce gerileme meydana getirdi. Bundan sonra da çeşitli hastalıklara maruz kalarak vücudu gitgide fonksiyonunu kaybetmeye başladı. Bu şekilde ömrünün son demlerini hastalıklarla geçirdi. 16 Mayıs 2009 tarihinde vefat etti. Cenazesi, Melekan köyü kabristanlığına defnedildi.⁵²

Sonuç

Bingöl'de Bir Tasavvuf Ailesi, Melekan Şeyhleri adlı çalışmamızda kısaca şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Bingöl'ün İslam dini ile tanışması, İyâz b. Ğanm komutasındaki ordunun bölgeyi fethetmesi ile başlamıştır. Halidilik, Bingöl'e Cizre ve Diyarbakır bölgesi üzerinden gelmiştir. Nakşi-Halidi geleneği Bingöl'e getiren zat Şeyh Ali Sebtî'dir. Bölgedeki ilk halifesi Solhan İlçesi, Melekan köyünden Şeyh Abdullah Efendi'dir.

Şeyh Abdullah Efendi döneminde bölgede bulunan pek çok insan Melekan köyüne gelerek, burada hem medrese usulü ilmî tedrisat, hem de tekke terbiyesi ve Nakşî-Halidî tarikat eğitimi almışlardır. Burada eğitim alan insanlar, kendi memleketlerine döndüklerinde buldukları yerlerde medrese açmak suretiyle ilim ve irşad faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bu usul, Şeyh Abdullah Efendi döneminde olduğu gibi, kendisinden sonra postnişin olan diğer Melekan Şeyhleri döneminde de devam etmiştir.

51 Akdeniz, age, s. 312.

52 Akdeniz, age, s. 313.

Şeyh Mahmud Efendi, yöredeki bir gurup gönüllü ile beraber, tarihte 93 Harbi olarak da bilinen Osmanlı-Rus Savaşı'na katılmış ve büyük yararlılıklar göstermiştir. Hayatının kalan kısmını, yörede ilim ve irşad faaliyetleri ile geçirmiştir.

İkinci Şeyh Abdullah Efendi döneminde Birinci Cihan Harbi yaşanmış, Şeyh Abdullah Efendi yöredeki halk ile beraber sivil bir güç oluşturarak Muş-Bulanık çevresinde Ruslarla uzun muharebeler yapmıştır.

Şeyh Ebubekir Efendi dönemi, Melekan ailesinin yeniden toparlanıp, medrese eğitimi canlandırmaları ve yörede yeniden ilim ve irşad faaliyetlerine başladıkları bir dönem olmuştur.

Melekan ailesinin son medrese hocası ve tarikat postnişini, Vahdeddin Efendi'dir. Vahdeddin Efendi'nin, 1969 tarihinde Melekan köyünden Bingöl merkeze taşınmasıyla Melekan'da hem ilim-irşad faaliyetleri, hem de medrese eğitimi son bulmuştur.

Kaynakça

- ACAR, Abdurrahman, "Bingöl ve Çevresinde İslam Dininin Yayılması" *Birinci Bingöl Sempozyumu*, Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları, Bingöl 2014.
- AKDENİZ, Hüseyin Abdullah, *Melekan Şeyhleri*, İtaki Kitabevleri, Malatya 2009.
- AYDOĞMUŞ, Günerkan, *Harput Kültüründe Din Âlimleri*, Manas Yayıncılık, Elazığ 2009.
- BİNGÖL, Abdülkerim-ARAZ, Mehmet Faruk, "Bingöl'de Halidilik "Mele Azin Ailesi", *Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî ve Halidîliğin Bingöl Çevresi Üzerindeki Etkisi (Ulusal Sempozyum)*, Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 4-5 Mayıs, Bingöl 2017, s. 311-340.
- ÇAĞLAYAN, Mehmet, *Şark Uleması*, İstanbul, Çağlayan Yayınları, 1996.
- ÇETKİN, Muhammed. "Hâlidî Medreselerinde Arapça'ya Verilen Önem ve Okutulan Ders Kitapları: Şeyh Ahmed Medresesi Örneği," *Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî ve Hâlidîliğin Bingöl Çevresi Üzerindeki Etkisi Sempozyum*, Bingöl 2017, s. 473-494.
- "Medreselerde ve İlahiyat Fakültelerinde Arapça Öğretiminde Kullanılan Ders Kitapları", *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslamî İlimler Uluslararası Sempozyumu*, Editör: İsmail Narin, Bingöl Üniversitesi Yayınları, Bingöl 2013, s. 373-398.
- ÇUBUKÇU, Asri, "İYÂZ b. GANM", *DİA*, İstanbul 2001, XXIII, s. 498-499.
- DÖNER, Naim, "Hâlidî Geleniğin Melekan (Mutluca) Örneği Bağlamında Şeyh Ebu Bekir Efendi'nin Hizmetleri", *Mevlânâ Hâlid-i Bağdadî ve Halidîliğin Bingöl Çevresi Üzerindeki Etkisi (Ulusal Sempozyum)*, Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 4-5 Mayıs, Bingöl 2017, s. 359-394.
- Zuhuru'l-Halidiyyeti fi Anhai Çapakçur (Bingöl) ve Cuhudu Meşayih-i Melekan fi Neşriha*, İlahiyat Yayınevi, Ankara 2018.
- EL-ÇANİ, Sebahattin, *Ulemauna mine'l-Müderisine fi'l-Karni'l-İşrîne*, Daru'r-Ravda, İstanbul 2016.
- ERDEM, Bünyami, *Şeyhü'l-Meyadini*, Örnek Ofset Ltd. Şti. Elazığ 2010.
- KARABULUT, Serdar, *Şeyh Ali Sebîf el-Palevî*, Tibyan Yayıncılık, İzmir 2014.
- KAVAK, Abdulcebbar, *Mevlâna Hâlid-i Nakşebendî ve Hâlidîlik*, Nizamiye Akademi Yayınları, İstanbul 2016.
- KORKUSUZ, M. Şefik, *Tezkire-i Meşayih-i Amid (Diyarbakir Velileri)*, Yıldızlar Matbaası, İstanbul 1997.
- MEMİŞ, Abdurrahman, *Halidi Bağdadî ve Anadolu'da Halidilik*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2000.
- MUSLU, Ramazan, "Bingöllü Bir Halidi Şeyhi: Şeyh Ahmed Çapakçûrî", *I. Bingöl Sempozyumu*, Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları, Bingöl 2014, s. 125-138.
- OĞUZ, Muhammed İhsan, *Tasavvuf Yolunda Manevî Cihad*, Oğuz Yayınları, İstanbul 1998.
- ÖZDEMİR, Muhittin, "Şafii Mezhebinin Doğu Anadolu Ayağı ve Bingöl Örneği", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S: 7, Nisan 2006, s. 343-364.
- ŞEŞEN, Ramazan, "CEZİRE" *DİA*, İstanbul 1993, VII, s. 509-511.
- TUFANTOZ, Abdürrahim, "MERVÂNİLER" *DİA*, İstanbul 2004, XXIX, 230-232.
- TUNCEL, Metin, "BİNGÖL", *DİA*, İstanbul 1992, VI, s. 183-184.
- YAPICI, Süleyman, *Harput Âlim Müellif ve Mutasavvıfları*, Anıl Matbaa ve Ciltevi, Ankara 2004.

AİLE İÇİ KADINA KARŞI ŞİDDETİN BAZI DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ: BİNGÖL İLİ ÖRNEĞİ

Kasım TATLILIOĞLU¹

Özet

Kendini çok farklı biçimlerde gösterebilen şiddet günümüzde gerek bireysel gerekse toplumsal boyutta sık sık karşılaşılabildiğimiz bir olgudur. Şiddet evde, okulda, işyerinde kısaca yaşamın her alanında görülmekle birlikte; fiziksel, psikolojik ve ekonomik şiddet, cinsel saldırı ve kadın cinayetleri şeklinde ortaya çıkabilmektedir. Kadına yönelik şiddet yaygın bir toplumsal sorundur. Bütün dünyada her yerde, her yaş ve cinsiyete karşı uygulanan bir insan hakkı ihlalidir. Aile içinde şiddet daha çok eşe yönelik ve erkeğin kadına uyguladığı şiddet biçiminde olmaktadır. Kadına yönelik aile içi şiddet, dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Türkiye’de de farklı türleriyle yaşanmaya devam bir insan hakkı ihlalidir. Uluslararası anlaşmalar devletlere toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama, kadına yönelik aile içi şiddeti önleme noktasında önemli sorumluluklar yüklemektedir. Türkiye’de CEDAW ve İstanbul Sözleşmesi gibi önemli anlaşmaları imzalamış bir ülke olarak kadın politikaları üretmekle yükümlüdür. 1980’lerde başlayan kadın hareketleri kadına yönelik şiddeti sadece şiddete uğrayan kadına değil, bütün kadınlara yapılan bir haksızlık olarak nitelendirmeye gün yüzüne çıkarmaya başlamıştır. 1990’larda kadına yönelik şiddetle mücadele etmek için kurumsallaşmalar başlamış, 2000’li yıllarla birlikte sorunun önlenmesi için hem devlet hem tüm kurum ve kuruluşlar, sivil toplum örgütleri, üniversiteler, medya, çalışmalarına hız vermiştir. Ülkemizde her on kadından dördü mutlaka hayatı boyunca şiddetin bir türüne maruz kalmaktadır.

Bu çalışmada, aile içi kadına karşı şiddet bazı değişkenlere göre incelenmiştir. Bu değişkenler; yaş, medeni hal, evlilik süresi, meslek, aylık gelir düzeyi, çocuk sayısı, eğitim durumudur. Bu araştırma, Bingöl il merkezinde ikamet eden, 18 yaş ve üstü tüm erkek ve kadınlar üzerinde yapılmıştır. Araştırma gurubunu Bingöl il merkezinde oturan 265 kadın (%50.51) ve 259 (%49.42) erkek olmak üzere 524 kişi oluşturmaktadır. Araştırmanın amacına uygun olarak 2 farklı ölçek uygulanmıştır. Bunlardan birincisi “Aile İçi Şiddet Ölçeği (Kadınlar için)” ve “Aile İçi Şiddet Ölçeği (Erkekler için)”. Diğeri ise hem kadınlar hem de erkekler için ortak olan 21 maddelik “Şiddet Tutum Ölçeği”dir. Bu ölçekler hem kadınlara hem de erkeklere ayrı ayrı uygulanmıştır. Bu makalede, sadece erkeklerden elde edilen bulgulara yer verilecektir. Verilerin analizi SPSS 23.00 programı ile yapılmış ve %95 güven düzeyi ile çalışılmıştır. Sonuçta, bu çalışmadan elde edilen veriler, ülkemizdeki çalışmalarla karşılaştırılarak

1 Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü. kasimtatliolioglu@gmail.com

analiz edilmiştir. Kadına yönelik aile içi şiddeti önlemede ve azaltmada erkeklerin fiili katkısı da yüksek öneme sahiptir. Bu nedenle erkeklerin şiddeti algılama ve şiddetin neden-sonuç ilişkisini tanımlama biçimi araştırılması gerekli alanların başında görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Aile içi kadına karşı şiddet, Bingöl, şiddet.

AN INVESTIGATION ACCORDING TO SOME DEMOCRAFIC VARIABLES OF VOILENCE AGAINST IN FAMILY: THE SAMPLE OF BİNGOL PROVINCE

Abstract

Violence that can show itself in various forms nowadays is a phenomenon in which we can often run into social dimensions both on individual and social dimensions. Together with seen at home, school and workplace, briefly seen in all fields of life, physical and economical violence can emerge in forms of sexual assault and women murders. Violence against women is a common social problem. Violence which is an infringement of the human rights, as universal problem, against every people from all ages and all sexes. Domestic violence against women in Turkey as in many of the country around the world, is a violation of human rights. International agreements give responsibilities to governments about maintaining the equality of gender and preventing domestic violence against women. Signing the agreement of CEDAW and Istanbul, Turkey has responsibilities to provide policies for women. Violence against women, women's movement began in the 1980s only to women victims of violence not as an injustice to all women face the day began to draw to qualify. To combat violence against women in the 1990s have begun institutionalizations the 2000s to prevent problems with both the state and all institutions and agencies, non-governmental organizations, universities, media studies has accelerated. Four out of every ten women in our country to do throughout his life is exposed to a kind of violence. In this study is investigated violence against domestic women according to some demografic variables. These variables are age, marital status, marriage duration, occupation, monthly income level, number of children, educational status. This research is conducted on all men and women who reside in the center of Bingöl and their age is 18 and over. The research group is consisted of 524 people 265 of them are women (50.51%) and 259 of them are men (49.42%) residing in Bingöl city center. Two different scales are applied for the purpose of the research. The first of these scales is "Domestic Violence Scale (for women)" and the "Domestic Violence Scale (for men). These scales are applied separately for both men and women. This manuscript contains the findings only obtained from men. Analysis of the data is performed with SPSS 23 program and the studies are completed with 95% confidence level. The actional contribution of men is also very crucial in preventing and reducing the domestic violence. Therefore the perception of violence of men and defining the relation between reasons and results of it has been seen as the primary research area.

Key Words: Domestic violence against women, Bingol, violence.

1. Giriş

Türkiye’de en çok tartışılan gündemlerinden biri hiç şüphesiz aile içi kadına karşı şiddettir. Farklı araştırmalar, Türkiye’de her üç kadından birinin hayatlarının bir döneminde farklı türlerde şiddete maruz kaldığını ortaya koymaktadır. Yaşanan toplumsal problemlerin aktörlerine baktığımızda neredeyse çoğunun, yetmişmiş oldukları aile yapılarında problemler olduğunu görmekteyiz. Şiddet mağduru veya şiddete şahit çocuklar büyüdüklerinde kendi çevrelerine de aynı şekilde şiddet uygulamaktadırlar.

Kadına yönelik şiddet; kadınlara yalnızca kadın oldukları için uygulanan veya kadınları etkileyen, cinsiyete dayalı bir ayrımcılıkla kadının insan hakları ihlaline yol açan her türlü tutum ve davranıştır (www.evicisiddet.adalet.gov.tr). Kadına yönelik şiddetin psikolojik nedenleri olsa da rakamların yüksekliği, şiddetin sosyo-ekonomik ve kültürel pek çok yapısal faktörden beslendiğini göstermektedir. Şiddetin genel yapısına baktığımızda; aile bağlarının zedelenmesi, insani ve kültürel değerlerin yozlaştırılması, vicdan kavramının insanların yaşantılarında tam anlamıyla yer bulamaması, koruma, müdahale ve cezai müeyyide gibi alanlarda yetersiz kalınması, ekonomik sebepler, eğitimsizlik, vb. birçok nedenlerden beslendiğini görmekteyiz (KSGM, 2012; 2014). Kocacık (2001), Şenol ve Yıldız’a göre (2013) göre şiddet olgusu, toplumsal ilişkilerin dinamikleri içinde, bütüncül bir yaklaşımla ele alınmalıdır. Şiddet olgusu tek bir nedene bağlı olarak açıklanamayan çok karmaşık bir olgudur. Aile içinde yaşanan şiddet, çok boyutlu olarak karşımıza çıkmaktadır. Şiddet, hayatın pek çok alanında karşılaşılan bir olgu olmasına rağmen en büyük olumsuzlukların görüldüğü yerler olarak aile kurumunu gösterebiliriz. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) 49. Dünya Sağlık Asamblesi’nde, şiddetin bir halk sağlığı önceliklerinden olduğunu kabul etmiştir (WHO, 1996). Ülkemizde kadına yönelik şiddet üzerine yapılan araştırmalara baktığımızda, kadına yönelik şiddetin yaygınlığını, kadının şiddet karşısındaki çaresiz kalışını ve şiddete uğrayan kadının nasıl yardım alması gerektiği konularında bilgisizliğini görmekteyiz (Akkaş ve Uyanık, 2016). Kadına yönelik şiddet ilk kez 1993 yılında Birleşmiş Milletler Kadına Yönelik Şiddetin Ortadan Kaldırılmasına Dair Bildirge’de tanımlanmıştır. Bildirgenin 1. Maddesinde, kadına yönelik şiddet, *“ister kamusal ister özel hayatta olsun bu tür eylemlerle tehdit etme, zorlama veya özgürlükten keyfi olarak yoksun bırakma dâhil olmak üzere, kadınlara fiziksel, cinsel veya psikolojik zarar veya acı verme sonucu doğuran veya bu sonucu doğurması muhtemel olan, cinsiyete dayalı her türlü şiddet eylemi”* olarak tanımlanmıştır (<https://search.un.org/results.php>). Dünya Sağlık Örgütü (WHO) şiddeti, *“fiziksel güç ya da kuvvetin,*

amaçlı bir şekilde kendine, başkasına, bir gruba ya da topluluğa karşı fiziksel zarara ya da fiziksel zararlarla sonuçlanma ihtimalini artırmasına, psikolojik zarara, ölüme, gelişim sorunlarına ya da yoksunluğa neden olacak şekilde tehdit edici biçimde kullanılması” şeklinde tanımlamıştır (Dünya Dünya Sağlık Örgütü, 2002). 1993 yılında Birleşmiş Milletler Kadının Statüsü Komisyonu’nun “*Kadına Yönelik Şiddetin Yok Edilmesi Bildirisi*”nde, şiddetin çok boyutlu olduğu vurgulanmaktadır. Burada sadece cinsiyet temelli fiziksel, cinsel, psikolojik herhangi bir zarar ve üzüntü doğuran veya doğurmaya yönelik, özel ya da kamu yaşamında gerçekleşebilen her türlü davranış, tehdit, baskı veya özgürlüklerin keyfi şekilde engellenmesinin yeterli olmadığı, gelenek, görenek, alışkanlık ve uygulamaların da bu kapsama alınmasının gerekliliği vurgulanmaktadır. Bunlardan en çok bilinenleri fiziksel şiddet, sözel şiddet, duygusal-psikolojik şiddet, cinsel şiddet, ekonomik şiddettir (Yetim-Şahin, 2005; Erdem, 2007; Uluocak ve diğ., 2014; Yıldırım, 1998).

1985 yılında Birleşmiş Milletler, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesini (CEDAW) imzalamış ve taraf ülkelere, kadına yönelik şiddet ve ayrımcılığa karşı, gerekli yasal düzenlemeleri yapma ve şiddeti ortadan kaldıracak uzun ve kısa vadeli çözümler getirme sorumluluğu getirmiştir. Aynı şekilde 2011 tarihinde İstanbul’da imzalanan ve kısaca İstanbul Sözleşmesi olarak belirtilen “Kadınlara yönelik şiddet aile içi şiddetin önlenmesi ve bunlarla mücadeleyle ilişkin Avrupa konseyi sözleşmesi” ile de “Kadınları her türlü şiddetten korumak, kadınlara yönelik şiddet ve aile içi şiddeti önlemek, kovuşturmak ve ortadan kaldırmak, kadına yönelik her türlü ayrımcılığın ortadan kaldırılmasına katkıda bulunmak ve kadınların güçlendirilmesi yolu dahil kadın ile erkek arasındaki temel eşitliği teşvik etmek, kadına yönelik şiddet ve aile içi şiddet mağdurlarının korunması ve bu mağdurlara yardım edilmesi için kapsamlı bir çerçeve, politikalar ve tedbirler geliştirmek, kadına yönelik şiddet ve aile içi şiddet ortadan kaldırmak amacıyla uluslararası işbirliğini teşvik etmek, kadına yönelik şiddet ve aile içi şiddet ortadan kaldırmak üzere bütüncül bir yaklaşım benimsemek amacıyla etkili işbirliğini sağlamak için kuruluşlara ve kolluk kuvvetlerine destek ve yardım sağlamak amaçlanmış ve buna yönelik gerekli yasal düzenlemelerin ve programların yapılmasını üye ülkelerin sorumluluğuna bırakmıştır. Gerek CEDAW’a gerekse İstanbul Sözleşmesi’ne taraf olan Türkiye, kadına yönelik şiddet ve ayrımcılık konusunda dünyanın en geri ülkelerinin arasında yer almakta ve hatta geçen yıllarla birlikte şiddet ve ayrımcılığın boyutları da artmaktadır (www.kocaelibaruosu.org.tr).

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı, aile içi şiddete ilişkin verilerin sonuçlarından hareketle, aile içi şiddetin nedenleri, risk faktörleri, koruma ve müdahale hizmetleri ve buradan hareketle kavramsal çözümlene yapmaktır. Kadına yönelik şiddet sadece Türkiye’de değil, uzun yıllardır tüm dünyada süregelen şiddetle mücadeleyi de beraberinde getirmektedir. Aile içi şiddet ve kadına yönelik şiddet üzerine son zamanlarda çalışmalar artmaktadır. Kadınların temel sorunlarından olan aile içi şiddetin nedenlerini ve türlerini tespit etmek ve çözüm önerileri geliştirmek hem bireysel hem de toplumsal açıdan son derece önemlidir. Bu çalışma ile Bingöl merkezde farklı şiddet biçimlerinin yaygınlığına, kadınların şiddetle mücadele yöntemlerine ve özellikle 6284 sayılı Kanun’a ilişkin bilgilerine ve Kanun’dan yararlanma düzeylerine ilişkin güvenilir ve kullanılabilir verinin yanı sıra kadına yönelik aile içi şiddet ile ilgili algılamalara yönelik veriler elde edilmiştir. Yapmış olduğumuz bu proje ile kadın sorunlarından olan aile içi kadına yönelik şiddet olgusuna bilimsel katkı sağlayacaktır.

3. Metot

Bu bölümde, Bingöl il merkezinde kadına yönelik aile içi şiddet araştırmasının nicel bileşeninde kullanılan yöntem yer verilmiştir. Araştırmanın temel hedeflerinden biri, kadına yönelik şiddetle mücadele için gerekli olan veriyi en güvenilir biçimde elde etmektir. Türkiye’de kadına yönelik aile içi şiddet konusunda, ülke genelinde güvenilir tahminler ortaya koyan en kapsamlı araştırma 2008 yılında yürütülmüştür. Kadın ve erkeklerin kadına yönelik şiddet olgusuna bakışlarını konu alan bu çalışma, teorik ve alan araştırması olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır. Teorik kısımda literatür taraması yapılmıştır.

3.1. Araştırma Modeli

Bu araştırma genel tarama modellerinden ilişkisel tarama türünde bir araştırmadır. Survey tipi araştırma modeli kullanılan bu araştırmada hem betimsel hem de yorumlayıcı yöntemler kullanılmıştır. Karasar’a (2005: 34) göre, betimleyici tarama modelleri geçmişte, bugün ya da belli bir süreçte var olan olayları, durumları ve olguları ortaya koymaya yönelik yaklaşımlardır. Var olanı değiştirmeye ya da etkilemeye çalışmadan olgunun bilimsel portresinin ortaya konulması sürecini içermekte; nelerden oluştuğunu ve neler ile ilişkili olduğunu sorgulamaktadır. Genel tarama modelleri, çok sayıda elemandan oluşan bir evrende, evren hakkında genel bir yargıya varmak amacı ile evrenin tümü ya da ondan alınacak bir grup, örnek ya da örneklem

üzerinde yapılan tarama düzenlemeleridir. Tarama modelleri, geçmişte ya da hâlen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlamaktadır. Bu modelde önemli olan, var olanı değiştirmeye kalkmadan gözlemleyebilmektir. İlişkisel tarama modelleri “iki ya da daha çok sayıdaki değişken arasında birlikte değişim varlığını ve/veya derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelleridir” (Karasar, 1994, 2005; Büyüköztürk, 2007).

Bu amaçla; kadına yönelik şiddet ile ilgili daha önceden yapılmış çalışmalar irdelenmiştir. Daha sonra sahadan elde edilen nicel veriler eğitim düzeyi, medeni durum, cinsiyet, yaş, çocuk sayısı, meslek, gelir düzeyi ve eğitim durumu gibi değişkenler açısından analizlere tabi tutulmuştur. Tarama modelinde öngörülen bu çalışmada kullanılmak üzere tamamen yapılandırılmış ve uzman görüşü aracılığıyla geçerliliği artırılmış bir anket formu hazırlanmıştır.

3.2. Varsayımlar

Bingöl il merkezini temsil ettiği düşünülen katılımcıların, anketörlere samimi ve doğru yanıtlar verdikleri varsayılmaktadır. Uzmanlar tarafından geliştirilen veri toplama araçları ile elde edilen nicel verilerin betimsel ve yorumlayıcı çözümlenmeleri ile ortaya çıkan sonuçların araştırma sorularına yönelik yanıtları güvenilir ve geçerli bir şekilde ortaya koyduğu varsayılmaktadır.

3.3. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni Bingöl il merkezinde ikamet eden, 18 yaş ve üstü tüm erkek ve kadınlardır. Araştırma gurubunu Bingöl il merkezinde oturan 265 kadın (%50.51), 259 (%49.42) erkek olmak üzere 524 kişi oluşturmaktadır. Buna ilişkin sayısal veriler, bulgular başlığı altında verilmiştir.

3.4. Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada, veri elde etmek için, araştırmanın amacına uygun olarak 2 farklı ölçek hazırlanmıştır. “Aile İçi Şiddet Ölçeği (Kadınlar için)” ve “Aile İçi Şiddet Ölçeği (Erkekler için) olmak üzere 2 farklı ölçek ile çalışma yapılmıştır. Bu ölçekler, farklı meslek, yaş, medeni durum ve statüde bulunan kadın ve erkeklere uygulanmıştır. Bu ölçeklerde hem kadınlara ve hem erkeklere yönelik sorular hazırlanmıştır. Ölçek soruları, Bingöl Üniversitesi ve diğer üniversitelerden uzman görüşleri doğrultusunda yeniden düzenlenerek son hali verilmiştir. Çalışmada veri toplama aracı olarak katılımcılara sunulacak olan ve isim belirtilmeden doldurulacak anket formu kullanılmıştır. Anket formunda araştırmaya ilişkin soruların yanında katılımcıların yaşları, çocuk sayıları, medeni durumları, meslekleri, eğitim durumları, gelir düzeyi, vb.

demografik sorular da yer almaktadır. Anketin formunun geçerlik çalışması için uzman görüşü alınmıştır. Uzman görüşünden dönen anket ve mülakat formları üzerinde gerekli düzenlemeler yapılarak, veri toplama aracına son şekli verilmiştir. Anketler için güvenilirlik çalışması olarak, Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı kullanılmış, katsayıların en az .70 ve üzerinde olması şartı aranmıştır. Anketin güvenilirliği kadınlara uygulanan anketler için 21-41 arası, erkeklere uygulanan anketler için ise 14-35 arası tutum ve değer yargılarını içeren sorular üzerinde yapılmış olup, Cronbach Alpha (α) güvenilirlik katsayısı kadınlara uygulanan anket için .74 ve erkeklere uygulanan anket için de .72 olarak hesaplanmıştır. Katılımcıların anketi kolaylıkla cevaplandırabilmeleri için tutum ve değerlere ilişkin sorular “katılıyorum” ve “katılmıyorum”, “fikrim yok” kararsızım” şeklinde ikili ölçek türünde hazırlanmıştır.

3.5. Veri Toplama Süreci

İlk olarak, saha araştırması (anketör ve görüşmeci) yapacak kişilerin eğitimi sağlanmıştır. Saha araştırmacısı eğitiminde öncelikle araştırma hakkında detaylı bilgi verilmiş, araştırmanın önemi, amacı ve araştırma soruları açıklanmıştır. Tüm aşamalarda daha önceden oluşturulan çalışma yönergesine uygun davranılmıştır. Araştırmada kullanılacak olan anket tanıtılmış ve anketin her bir maddesinin araştırmanın hangi amacı ve araştırma sorusu ile ilişkili olduğu, her bir maddenin seçenekleri, her bir soru maddesinde nasıl veri toplanması gerektiği ayrı ayrı açıklanmış ve her bir soru maddesi ve seçeneklerinin katılımcılar tarafından tam ve doğru anlaşılması için gerekli eğitsel çalışmalar yapılmıştır. Araştırmanın verileri Ağustos 2015 tarihinde toplanmaya başlanmış olup yaklaşık 10 ay sürmüştür. Saha uygulamasında 3 anketör görev almıştır. Anketörler üniversitenin psikoloji bölümü öğrencilerinden seçilmiştir. Toplanan veriler, SPSS programına girilmek üzere dosyalanmıştır.

3.6. Verilerin Çözümlemesi

Verilerin analizi SPSS 23.00 programı ile yapılmış ve %95 güven düzeyi ile çalışılmıştır. Çalışmada parametrik olmayan test teknikler kullanılmıştır. Genellikle parametrik olmayan testler ile sınıflayıcı, sıralayıcı ya da normal dağılıma uygun olmayan veriler analiz edilir. Kategorik verilerde ise (sınıflayıcı, sıralayıcı) parametrik olmayan testlerin kullanılması uygundur. Bu çalışmada parametrik olmayan test tekniklerinden; Mann Whitney U testi ve Kruskal Wallis kullanılmıştır. Mann Whitney U testi, bağımsız iki grubun nicel bir değişken açısından karşılaştırılmasında kullanılırken; Kruskal Wallis bağımsız k grubun ($k>2$) nicel bir değişken açısından karşılaştırılmasında kullanılan test

teknîğidir. Üç veya daha fazla bağımsız grubun karşılaştırmasında parametrik olmayan yöntem tercih edilecekse Kruskal-Wallis H testi kullanılır.

4. Bulgular ve Yorumlar

4.1. Erkek Katılımcıların Demografik Özellikleri

Tablo 1: Katılımcı erkeklerin yaşa, medeni duruma, evlilik süresine, mesleğe, gelir düzeyine, çocuk sayısına ve eğitim durumlarına göre dağılımı

Değişkenler		n	%
Yaşınız?	18-24	112	43,2
	25-34	68	26,3
	35-44	41	15,8
	45-54	22	8,5
	55 ve üstü	16	6,2
Medeni haliniz?	Evli	99	38,2
	Bekâr	156	60,2
	Boşanmış	2	,8
	Eşi vefat etmiş	2	,8
Kaç yıldır evlisiniz?	1-5 yıldır	24	23,3
	6-10 yıldır	28	27,2
	11-15 yıldır	17	16,5
	16-20 yıldır	8	7,8
	20 yıl ve üstü	26	25,2
Mesleğiniz?	Memur	51	20,1
	Esnaf	40	15,7
	İşçi	18	7,1
	Nitelikli çalışan	21	8,3
	Vasıfsız işçi	3	1,2
	Diğer	121	47,6

Aylık gelir düzeyiniz ne kadar?	500 TL ve altı	68	29,2
	501-1500 TL	56	24,0
	1501-2500 TL	44	18,9
	2501 TL ve üstü	65	27,9
Kaç çocuğunuz var?	Yok	110	55,0
	1 çocuk	21	10,5
	2 çocuk	24	12,0
	3 çocuk	19	9,5
	4 ve üstü çocuk	26	13,0
Eğitim durumunuz?	Okuryazar değil	7	2,7
	İlkokul	14	5,4
	Ortaokul	20	7,7
	Lise	45	17,4
	Üniversite	155	59,8
	Lisansüstü	18	6,9

Tablo 1’de görüldüğü üzere, katılımcı erkeklerden %43,2’si 18-24 yaşında, %26,3’ü 25-34 yaşında, %15,8’i 35-44 yaşında, %8,5’i 45-54 yaşında, %6,2’si 55 yaş ve üstündedir. Katılımcı erkeklerden %38,2’si evli, %60,2’si bekârdır. Katılımcı erkeklerden %23,3’ü 1-5 yıldır, %27,2’si 6-10 yıldır, %16,5’i 11-15 yıldır, %7,8’i 16-20 yıldır, %25,2’si 20 yıl ve üstü süredir evlidir. Katılımcı erkeklerden %20,1’i memur, %15,7’si esnaf, %7,1’i işçi, %8,3’ü nitelikli çalışan, %1,2’si vasıfsız işçi, %47,6’sı diğer mesleklerdedir. Katılımcı erkeklerden %29,2’sinin 500 TL ve altı, %24,0’ünün 501-1500 TL, %18,9’unun 1501-2500 TL, %27,9’unun 2501 TL ve üstü aylık geliri bulunmaktadır. Katılımcı erkeklerden %55,0’inin çocuğu bulunmamakta, %22,5’inin 1-2 çocuğu bulunmaktadır. Katılımcı erkeklerden %2,7’si okur yazar değil, %5,4’ü ilkokul, %7,7’si ortaokul, %17,4’ü lise, %59,8’i üniversite, %6,9’u lisansüstü mezundur.

Tablo 2: “Sizce neler şiddet göstergesidir?” ifadesine ilişkin bulgular ve yorumlar

Şiddet göstergesi:		n	%
1) Fiziksel şiddet	Evet	244	17,4
2) Psikolojik/Duygusal şiddet	Evet	215	15,4
3) Ekonomik şiddet	Evet	184	13,1
4) Sosyal şiddet	Evet	166	11,9
5) Cinsel şiddet	Evet	203	14,5
6) Sözlü şiddet	Evet	202	14,4
7) Mobbing	Evet	186	13,3

Tablo 2’de görüldüğü gibi araştırmaya katılan erkeklerin büyük bir çoğunluğu 244 kişi (%17,4) fiziksel şiddeti (dayak, vurma, çarpma, dövme, itikleme, saçını çekme, vb. gibi) ön plana çıkarmışlardır. 2. sırada 215 kişi (%15,4) psikolojik şiddeti, 3. sırada 184 kişi (%13,1) ekonomik şiddeti, 4. sırada ise 166 kişi (%11,9) sosyal şiddeti, 5. sırada 203 kişi (%14,5) cinsel şiddeti, 6. sırada, 202 kişi (14,4) sözel şiddeti ve son olarak da 7. sırada 186 kişi (13,3) mobbingi şiddet göstergesi olarak belirtmişlerdir. Katılımcı erkeklerden şiddet olarak algılanan türler birbirine yakın oranda iken fiziksel şiddet çoğunluktadır (%17,4).

Tablo 3: “Aile içi hiç şiddet uyguladınız mı?” ifadesine ilişkin bulgular ve yorumlar

Aile içi hiç şiddet uyguladınız mı?	n	%
A) Evet	80	32,5
B) Hayır	166	67,5

Tablo 3’te görüldüğü gibi araştırmaya katılan erkeklerin büyük bir çoğunluğu 166 kişi (%67,5) aile içi şiddet uygulamadıklarını söylerken, 80 kişi (%32,5) aile içi şiddet uyguladıklarını söylemişlerdir.

Tablo 4: "Aile içi şiddet uyguladıysanız hangi sıklıkla uyguladınız? ifadesine erkeklerin verdiği cevaplara ilişkin bulgular

<i>Aile içi şiddet uyguladıysanız hangi sıklıkla uyguladınız?</i>	n	%
A) Nadiren	80	83,3
B) Sık sık	12	12,5
C) Devamlı	4	4,2

Tablo 4'te görüldüğü gibi araştırmaya katılan erkeklerin büyük bir çoğunluğu 80 kişi (%83,3) aile içi şiddeti nadiren uyguladıkları, 12 kişi (12,5) sık sık aile içi şiddete başvurdukları ve 4 kişi ise (%4,2) devamlı şiddet uyguladıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 5: "Şiddeti kimlere uyguladıklarına" ilişkin bulgular ve yorumlar

<i>Aile içi şiddeti kime uyguladığı</i>		n	%
1) Eşime	Evet	36	20,8
2) Anneme	Evet	11	6,4
3) Babama	Evet	9	5,2
4) Kardeşlerime	Evet	52	30,1
5) Çocuklarıma	Evet	34	19,7
6) Büyük anneme/Büyük babama	Evet	2	1,2
7) Akrabalarıma	Evet	15	8,7
8) Diğer	Evet	14	8,1

Tablo 5'te görüldüğü gibi araştırmaya katılan erkeklerden 52 kişi (%30,1) kardeşlerine, 36 kişi (%20,8) eşine, 34 kişi (19,7) çocuklarına, 15 kişi (8,7) akrabalarına, 14 kişi (%8,1) diğer kişilere, 11 kişi (%6,4) annesine, 9 kişi

(%5,2) babasına ve son olarak da 2 kişi (%1,2) büyükanne/büyükbabasına şiddet uyguladıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 6: "Aile içi şiddet uygulama nedenlerine" ilişkin bulgular ve yorumlar

Şiddet uygulama sebebi:		n	%
1) Hakkettikleri için	Evet	58	31,4
2) Psikolojik sorunlarım olduğu için	Evet	8	4,3
3) Alkol kullandığım için	Evet	7	3,8
4) Ekonomik sebeplerden dolayı	Evet	17	9,2
5) Karşılık verdiği için	Evet	37	20,0
6) Saygısız davrandığı için	Evet	35	18,9
7) Namus uğruna	Evet	4	2,2
8) Nedenini hiç düşünmedim	Evet	6	3,1
9) Annem/Babam için	Evet	6	3,1
10) Diğer	Evet	7	3,8

Tablo 6'da görüldüğü gibi araştırmaya katılan erkeklerden 58 kişi (%31,4) hakkettikleri için, 29 kişi (22,1) ise ekonomik nedenlerden dolayı, 16' kişi (%12,2) ev işlerinden dolayı, 13 kişi (%9,9) eşinin ailesi yüzünden şiddet uyguladıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 7: “Aile bireyelerine şiddet uyguladıktan sonra pişman olup olmadığına” ilişkin bulgular ve yorumlar

<i>Aile bireyelerine şiddet uyguladıktan sonra pişman olup olmadığı:</i>	n	%
A) Evet	109	69,9
B) Bazen	29	18,6
C) Hayır	18	11,5

Tablo 7’de görüldüğü gibi araştırmaya katılan erkeklerden 109 kişi (%69,9) şiddet uyguladıktan sonra pişman olduklarını, 29 kişi (%18,6) bazen pişman olduklarını, 18 kişi (%11,5) ise pişman olmadıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 8: “Aile içi şiddet uyguladıktan sonra psikolojik destek alıp almadığına” ilişkin bulgular ve yorumlar

<i>Aile içi şiddet uyguladıktan sonra psikolojik destek alıp almadığı:</i>	n	%
A) Evet	6	4,8
B) Hayır	119	95,2

Tablo 8’de görüldüğü gibi araştırmaya katılan erkeklerden 119 kişi (%95,2) aile içi şiddet uyguladıktan sonra psikolojik destek almadığını, 6 kişi (%4,8) ise psikolojik destek aldığını söylemişlerdir.

Tablo 9: “Aile içi şiddet uyguladıktan sonra desteği nereden/kimlerden aldığına” ilişkin bulgular ve yorumlar

<i>Aile içi şiddet uyguladıktan sonra desteği nereden/kimlerden aldıkları</i>		n	%
1) Psikolog	Evet	1	3,8
2) Psikiyatrist	Evet	6	23,1
3) Aile danışmanı	Evet	4	15,4
4) Diğer (Arkadaş, komşu, vb.)	Evet	15	57,7

Tablo 9’da görüldüğü gibi araştırmaya katılan erkeklerden 15 kişi (%57,7) diğer yerlerden destek aldıklarını, 6 kişi (%23,1) psikiyatristlerden yardım aldıklarını, 4 kişi (%15,4) aile danışmanlarından yardım aldıklarını ve son olarak da 1 kişi (%3,8) psikologdan yardım aldığını belirtmiştir.

Tablo 10: “Şiddete başvurmak sizce bir çözüm yolu mudur” ilişkin bulgular ve yorumlar

Şiddete başvurmak sizce bir çözüm yolu mudur?	n	%
A) Evet, her zaman	12	4,8
B) Evet, bazen	70	27,9
C) Hayır, hiçbir zaman	169	67,3

Tablo 10’da görüldüğü gibi araştırmaya katılan erkeklerden 169 kişi (%67,3) şiddete başvurmanın bir çözüm yolu olmadığını, 70 kişi (%27,9) şiddete başvurmanın bazen gerekli olduğunu ve 12 kişi (%4,8) ise şiddete başvurmanın her zaman gerekli olduğunu belirtmiştir.

Tablo 11: Aile İçi Şiddet Uygulama Durumunun Kişisel Bilgilere Göre Dağılımı

		Hiç aile içi şiddet uyguladınız mı?					
		Evet		Hayır			
		n	%	n	%	n	%
Medeni haliniz?	Evli	44	55,0	52	31,3		
	Bekâr/Diğer	36	45,0	114	68,7		
Kaç yıldır evlisiniz?	1-5 yıldır	8	17,0	14	26,4		
	6-10 yıldır	10	21,3	17	32,1		
	11-15 yıldır	10	21,3	7	13,2		
	16-20 yıldır	5	10,6	3	5,7		
	20 yıl ve üstü	14	29,8	12	22,6		
Kaç çocuğunuz var?	Yok	24	35,3	81	65,3		
	1 çocuk	7	10,3	11	8,9		
	2 çocuk	10	14,7	14	11,3		
	3 çocuk	12	17,6	7	5,6		
	4 ve üstü çocuk	15	22,1	11	8,9		

Yaşınız?	18-24	23		28,8		80		48,2
	25-34	21		26,3		44		26,5
	35-44	16		20,0		24		14,5
	45-54	11		13,8		11		6,6
	55 ve üstü	9		11,3		7		4,2
Eğitim durumunuz?	Okuryazar değil	6		7,5		1		0,6
	İlkokul	7		8,8		7		4,2
	Ortaokul	9		11,3		10		6,0
	Lise	14		17,5		29		17,5
	Üniversite	36		45,0		109		65,7
	Lisansüstü	8		10,0		10		6,0

Katılımcı erkeklerden aile içi şiddet uygulayanların çoğunluğu evli (%55,0), 20 yıl ve üstü süredir evli olanlar (%29,8), çocuğu olmayanlar (%35,3), 18-24 yaşındakiler (%28,8) üniversite mezunlarıdır (%45,0).

Tablo 12: Aile İçi Şiddet Uygulanınca Pişmanlık Durumu Kişisel Bilgilere Göre Dağılımı

	Aile bireylerine şiddet uyguladıktan sonra pişman olur musunuz?											
	Evet			Bazen			Hayır					
	n		%	n		%	n		%			
Medeni haliniz?	Evli	36		33,0		12		41,4		10		55,6
	Bekâr/ Diğer	73		67,0		17		58,6		8		44,4
Kaç yıldır evlisiniz?	1-5 yıldır	8		22,2		1		6,7		4		40,0
	6-10 yıldır	10		27,8		5		33,3		0		0,0
	11-15 yıldır	8		22,2		4		26,7		1		10,0
	16-20 yıldır	2		5,6		1		6,7		1		10,0
	20 yıl ve üstü	8		22,2		4		26,7		4		40,0

Kaç çocuğunuz var?	Yok	65	68,4	9	37,5	6	46,2
	1 çocuk	6	6,3	3	12,5	0	0,0
	2 çocuk	9	9,5	2	8,3	2	15,4
	3 çocuk	7	7,4	5	20,8	1	7,7
	4 ve üstü çocuk	8	8,4	5	20,8	4	30,8
Yaşınız?	18-24	58	53,2	12	41,4	8	44,4
	25-34	27	24,8	5	17,2	4	22,2
	35-44	13	11,9	6	20,7	1	5,6
	45-54		5,5	3	10,3	2	11,1
	55 ve üstü	5	4,6	3	10,3	3	16,7
Eğitim durumunuz?	Okuryazar değil	1	,9	1	3,4	2	11,1
	İlkokul	5	4,6	2	6,9	2	11,1
	Ortaokul	5	4,6	5	17,2	0	0,0
	Lise	11	10,1	6	20,7	4	22,2
	Üniversite	80	73,4	14	48,3	7	38,9
	Lisansüstü	7	6,4	1	3,4	3	16,7

Katılımcı erkeklerden aile içi şiddet uygulayıp pişman olanların çoğunluğu evli olmayanlar (%67,0), 6-10 yıldır evli olanlar (%27,8), çocuğu olmayanlar (%68,4), 18-24 yaşındakiler (%53,2) üniversite mezunlarıdır (%73,4).

Tablo 13: Şiddete Başvurmanın Çözüm Yolu Olma Durumu Kişisel Bilgilere göre Dağılımı

	Şiddete başvurmak sizce bir çözüm yolu mudur?									
	Evet, her zaman				Evet, bazen				Hayır, hiçbir zaman	
	n	%	n	%	n	%				
Medeni haliniz?	Evli	6	50,0	26	37,1	64	37,9			
	Bekâr/ Diğer	6	50,0	44	62,9	105	62,1			

Kaç yıldır evlisiniz?	1-5 yıldır	1	16,7	6	21,4	16	24,2
	6-10 yıldır	0	0,0	9	32,1	19	28,8
	11-15 yıldır	1	16,7	5	17,9	10	15,2
	16-20 yıldır	0	0,0	3	10,7	5	7,6
	20 yıl ve üstü	4	66,7	5	17,9	16	24,2
Kaç çocuğunuz var?	Yok	7	58,3	30	53,6	71	56,3
	1 çocuk	0	0,0	5	8,9	15	11,9
	2 çocuk	0	0,0	7	12,5	16	12,7
	3 çocuk	2	16,7	8	14,3	8	6,3
	4 ve üstü çocuk	3	25,0	6	10,7	16	12,7
Yaşınız?	18-24	7	58,3	34	48,6	70	41,4
	25-34	0	0,0	6	22,9	48	28,4
	35-44	0	0,0	2	17,1	28	16,6
	45-54	2	16,7	5	7,1	13	7,7
	55 ve üstü	3	25,0	3	4,3	10	5,9
Eğitim durumunuz?	Okuryazar değil	0	0,0	2	2,9	3	1,8
	İlkokul	5	41,7	2	2,9	6	3,6
	Ortaokul	0	0,0	7	10,0	12	7,1
	Lise	0	0,0	11	15,7	34	20,1
	Üniversite	6	50,0	44	62,9	101	59,8
	Lisansüstü	1	8,3	4	5,7	13	7,7

Katılımcı erkeklerden aile içi şiddet uygulamayı bazen çözüm olarak görenlerin çoğunluğu 20 yıl ve üstü süredir evli olanlar (%66,7), çocuğu olmayanlar (%58,3), 18-24 yaşındakiler (%58,3) üniversite mezunlarıdır (%50,0).

5. Tartışma

Araştırmaya katılan erkeklerin %67,5'i aile içi şiddet uygulamıştır. Şiddet olarak algılanan türler birbirine yakın oranda iken fiziksel şiddet çoğun-

luktadır. Yani erkekler evde en çok fiziksel şiddet uygulamaktadır (%17,4). Fizik şiddetin kapsamına, dayak, darp, vurma, vücuda zarar verme, saçını çekme, işkence etme, vb. gibi şeyler girmektedir. Araştırmaya katılan erkeklerin %83,3'ü nadiren aile içi şiddet uyguladığını belirtmişlerdir. Katılımcı erkeklerden %30,1'i kardeşlerine, %19,7'si çocuklarına, %20,8'i eşine bir şekilde şiddet uygulamıştır. Katılımcı erkeklerden %31,4'ü hak ettikleri için şiddet uyguladıklarını söylerken, %20,0'si karşılık verildiği için, %18,9'u saygısız davrandığı için şiddet uyguladığını söylemiştir. Katılımcı erkeklerden %69,9'u aile bireylerine şiddet uyguladıktan sonra pişman olduklarını belirtmişlerdir. Katılımcı erkeklerden %95,2'si aile içi şiddet uyguladıktan sonra psikolojik destek almadığını söylemiştir. Katılımcı erkeklerden %57,7'si şiddet uyguladıktan sonra diğer kişilerden destek aldığını belirtmişlerdir. Katılımcı erkeklerden %67,3'ü şiddete başvurmanın hiçbir zaman çözüm yolu olmadığını düşünmektedirler. Katılımcı erkeklerden aile içi şiddet uygulayanların çoğunluğu evli (%55,0), 20 yıl ve üstü süredir evli olanlar (%29,8), çocuğu olmayanlar (%35,3), 18-24 yaşındakiler (%28,8) üniversite mezunlarıdır (%45,0). Katılımcı erkeklerden aile içi şiddet uygulayıp pişman olanların çoğunluğu evli olmayanlar (%67,0), 6-10 yıldır evli olanlar (%27,8), çocuğu olmayanlar (%68,4), 18-24 yaşındakiler (%53,2) üniversite mezunlarıdır (%73,4). Katılımcı erkeklerden aile içi şiddet uygulamayı bazen çözüm olarak görenlerin çoğunluğu 20 yıl ve üstü süredir evli olanlar (%66,7), çocuğu olmayanlar (%58,3), 18-24 yaşındakiler (%58,3) üniversite mezunlarıdır (%50,0).

Ulusal ve uluslararası düzeyde belirlenen politikalara ve uygulamalara rağmen dünyanın her yerinde ortaya çıkan bir sorun olan kadına yönelik şiddet; çok yönlü, bütüncül, kapsayıcı plan ve politikalarla toplumsal düzeyde ortak ve kararlı bir mücadeleyi gerektirmektedir. Türkiye'de 1980'li yıllardan sonra kadın hareketinin gündeme getirdiği kadına yönelik şiddet konusu, 1990'lı yıllardan itibaren devletin gündeminde yer almaya başlamıştır. Bu alanda Türkiye'de ve dünyada çok sayıda araştırma yapılmıştır (KSGM, 1998). Ankara ŞÖNİM'e (Şiddeti Önleme ve İzleme Merkezi) başvuran kişilerin maruz kaldıkları şiddet biçimleri arasında yüzde 30 ile fiziksel şiddet, yüzde 28 ile psikolojik şiddet önceliklidir. Bunu %18 ile ekonomik istismar, %17 ile sözel şiddet ve %7 ile cinsel şiddet takip etmektedir. Güler ve arkadaşlarının (2005) Sivas ilinde yaşayan 15-49 yaş arası 162 evli kadınla yaptıkları araştırmada kadınların %40,7'sinin aile içi şiddete maruz kaldığı, bunların % 91'inin kadının eşi, % 22,7'sinin eşinin yakınları, %19,7'sinin ise kendi yakınları tarafından gerçekleştirildiği; şiddetin en çok kadınlara ve

çocuklara uygulandığını, şiddeti tanımlamaları istendiğinde ise yarısından çoğu şiddeti fiziksel olarak tanımladıkları, %47,4'ü şiddeti sözel, %21,4'ü ise duygusal şiddet olarak tanımladıkları sonuçları elde edilmiştir. Hıdıroğlu, Topuzoğlu, Ay ve Karavuş'un (2006) yapmış olduğu araştırmanın sonuçlarına göre, kadınlar en çok çocukların bakımlarını aksatırlarsa (%42,5) ya da kocalarına karşılık verirlerse (%41,8) dayacağı hak ettiklerini düşündükleri, çocukken aile içerisinde baba tarafından anneye uygulanan şiddete tanıklık etmiş olmanın da büyük ölçüde bir risk etmeni olduğu, kadınların %40,4'ü kocaları tarafından fiziksel şiddete maruz kaldığı, %76,7'si ise çocuklarına fiziksel şiddet uyguladıklarını sonucu elde edilmiştir. USAK'ın (2009) "Türkiye'de kadına yönelik aile içi şiddet" araştırmasının sonuçlarına göre, ülke genelindeki kadınların %39'u fiziksel şiddet, %15'i de cinsel şiddet yaşarken, kadınların % 42'si iki şiddetten en az birini yaşadığını ifade ediyor. Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü'nün (KSGM) (2009), verilerine göre ülke genelindeki evli kadınların %44'ü, hayatlarının herhangi bir döneminde duygusal istismar eylemlerinden en az birisine maruz kaldıklarını, kadınların %37'si eşlerinin kendilerine küfür ettiğini, evli kadınların 1/5'i aşağılanıp küçük düşürüldüğünü, %19'u da korkutulup tehdit edildiğini belirtmiştir. TÜİK verilerine bakıldığında ise eşi veya birlikte olduğu kişiden fiziksel veya cinsel şiddet görmüş kadınların %31,7'si erkeğin ailesiyle yaşanan sorunları, %21,7'si ise ekonomik sıkıntıları, %21,4'ü ise erkeklerle ilgili sorunları şiddetin nedenleri arasında göstermektedir (www.tuik.gov.tr).

Genel anlamda, aile içi şiddeti önleyebilmek öncelikle onun toplumsal bir olgu olduğunu kabul etmeyi gerektirmektedir. Sonuç olarak, kadına karşı şiddet bir insan hakları ihlalidir ve bir suçtur. Bu konuda bir şey yapmamak da hem bir suç hem de şiddetin temel nedenlerinden bir olan kadın erkek eşitsizliğini desteklenmesidir. Kadınların normal ve sağlıklı yaşam hakkına sahip olabilmesi için birey, toplum ve devlet olarak bu eylemi bir suç olarak görmeli, bu suça teşebbüs edenlerin cezalandırılması ve kadınların güvenlik içinde yaşamaları amacıyla her türlü desteğin verilmesi için çalışılmalıdır. Ayrıca kadına yönelik şiddetle mücadele konusunda geliştirilecek uygulamalarda farklı ülke deneyimlerinin incelenmesi ve geliştirilen uluslararası sözleşmelerin toplumda yürütülmesine aracılık edecek mekanizmaların oluşturulmasına ihtiyaç vardır (KSGM, 2008; 2012; 2014). Sonuç olarak; aile içi şiddeti önlemek aynı anda yasal, sosyal, ekonomik ve kişisel gibi birden çok etmene müdahale etmeyi gerektirir.

Kaynakça

- Akkaş, İ. ve Uyanık, Z. (2016). "Kadına yönelik şiddet". *Nevşehir Hacı Bektaş Veli üniversitesi Sosyal bilimler enstitüsü dergisi* 6 (1), 32-42
- Birleşmiş Milletler (UN). 1993 tarihli Birleşmiş Milletler Kadına Yönelik Şiddete Karşı Bildirge. (Declaration on the elimination of violence against women), <https://search.un.org/results.php>, Erişim Tarihi: 27.10. 2019.
- Dünya Sağlık Örgütü (WHO). (1996). "Violence against women". Genova, 5-7 February.
- Karal, D. ve Aydemir, E. (2012). "Türkiye'de kadına yönelik şiddet". Uluslararası stratejik araştırmalar kurumu (USAK) sosyal araştırmalar merkezi, rapor no: 12-01, Ankara.
- Karasar, N. (1994). "Bilimsel araştırma yöntemi". Ankara: Araştırma eğitim danışmanlık ltd. (2005). "Araştırmalarda rapor hazırlama". (13. Basım). Ankara: Nobel Yayınları.
- Büyüköztürk, Ş. (2007). "Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı". (Geliştirilmiş 7. Baskı). Ankara: Pegem Yayıncılık
- Erdem, M. (2007). "Aile içi şiddet ve 4320 sayılı ailenin korunmasına dair kanun". *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, s.56.
- Güler, N., Tel, H. ve Tuncay, F. Ö. (2005). "Kadının aile içinde yaşanan şiddete bakışı". *C.Ü. Tıp fakültesi dergisi*, 27, 51-56.
- Hıdıroğlu, S., Topuzoğlu, A., Ay, P. ve Karavuş, M. (2006). "Kadın ve çocuklara karşı fiziksel şiddeti etkileyen faktörlerin değerlendirilmesi: İstanbul'da sağlık ocağı tabanlı bir çalışma". *New symposium journal*, 44, 196-202.
- Kocacık, F. (2001). "Şiddet Olgusu Üzerine". *C.Ü. İktisadi ve idari bilimler dergisi*, 2 (1), 1-7.
- Şenol, D. ve Yıldız, S. (2013). "Kadına yönelik şiddet algısı-Kadın ve erkek bakış açılarıyla". Ankara: Mutlu Çocuklar Derneği Yayınları.
- T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. "Türkiye'de kadına yönelik aile içi şiddet araştırması", Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2009.
- "Aile içi şiddetle mücadele el kitabı". Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2008.
- "Kadına yönelik aile içi şiddetle mücadelede sağlık hizmetleri". Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2014.
- "Cumhuriyetin 75. yılında Türkiye'de kadının durumu". Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1998.
- T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. "Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Ulusal Eylem Planı 2012-2015". Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2012.
- Uluocak, Ş., Gökulu G., Bilir O., Karacık N. E., Özbay D. (2014). "Toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve kadına yönelik şiddet". Edirne: Paradigma Akademi.
- WHO (World Health Organization) (2002). World report on violence and health, Genova, Italy.
- Yetim, D. ve Şahin E. M. (2005). "Aile hekimliğinde kadına yönelik şiddete yaklaşım". *Aile hekimliği dergisi*, 2 (2), 48-53.
- Yıldırım, A. (1998). "Sıradan şiddet: Kadına ve çocuğa yönelik şiddetin toplumsal kaynakları". İstanbul: Boyut kitapları.

Çevrim içi kaynaklar:

<https://biruni.tuik.gov.tr/kadinasiddetdagitim/kadin.zul>, kadına yönelik aile içi şiddet istatistikleri, 2008, Erişim tarihi: 27.10.2019

http://www.evicisiddet.adalet.gov.tr/Ne_Yapabilirim.html, Erişim tarihi: 27.10.2019

http://www.ankarabarusu.org.tr/Siteler/2012yayin/2011sonrasikitap/Kadina_Yonelik_Aile_Ici_Siddet_ic.pdf, Erişim tarihi: 27.10.2019.

<https://search.un.org/results.php>, Erişim tarihi: 27.10.2019.

<https://www.ailevecalisma.gov.tr/ksgm>, Erişim tarihi: 27.10.2019.

<http://www.kocaelibarusu.org.tr/Print.aspx?ID=37603&Tip> Erişim tarihi: 27.10.2019.

ARŞİV VESİKALARI ÇERÇEVESİNDE GENÇ KÖPRÜSÜ'NÜN İNŞA SÜRECİ

Ferhat APUHAN¹

Özet

Her yörenin kendi tarihinden izler taşıyan eserlerinin bulunması, o yörenin hafızasına işaret etmektedir. Bingöl coğrafyasının da tarihi sembollerinden sayılan ve hafızasına işaret eden eserler bulunmaktadır. Bu eserler arasında en gözdelelerinden olan, yöre halkının da tarihi yapıt olarak nitelediği Genç Köprüsü, günümüzde atıl durumda olmasına rağmen korunması ve değerlendirilmesi gereken bir eser olarak telaki edilmektedir.

Tarih boyunca yerleşim merkezlerinin gelişim ve kalkınması ulaşım imkânlarıyla doğru orantılı olmuştur. Ulaşım zorluğu ve sıkıntısı gelişimin ve kalkınmanın önünde en önemli engel olarak ortaya çıkmıştır. Bingöl coğrafyasının yer aldığı konum da bu olumsuzluklardan payını almıştır. Ancak yöre insanı hem merkez teşkilatının ildeki temsilcileri olarak hem de yerel yöneticiler halkın ileri gelenleriyle birlikte bu olumsuzlukları minimize etmek ve gidermek adına tüm imkânlarını seferber etmeye çalışmışlardır. Özellikle de Elazığ-Bingöl- Muş karayolunun şehir merkezinden geçmesi ve de Bingöl - Diyarbakır karayolunun bağlantısını sağlamak için Murat Nehri üzerinde bir köprü'nün inşası adına ortaya koydukları emek, dönemin yazışmalarına da yansımıştır. Buradan hareketle arşiv vesikalarından faydalanılarak sorumluluk makamında bulunanların yörenin kalkınması adına elde etmek istedikleri hizmetin nesiller tarafından bilinmesi için, bu çalışma istifadeye sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bingöl, Genç, Köprü.

BUILDING PROCESS OF THE GENÇ BRIDGE IN THE FRAMEWORK OF ARCHIVE DOCUMENTS

Absract

Every are a has its own historical remains which are the symbols of memory in the past. It can be found historical artifacts which are the historical symbols of memory in the past. Amongt hese historical buildings, the most favourite is Genç Bridge which is gualified as historical piece by peoples but today Genç Bridge is not activelyused it should be protected as a important historical piece.

During history the improvement of places have been drectly linked to transportation Networks. The difficulty of transportation has become

1 Öğretmen, Bingöl Karşıyaka Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi. tah-ref@hotmail.com

an important handicap for development of city. The location of Bingöl geography is unfortunately affected by the handicaps. Both inhabitants as members of central organization and local administrator have tried to minimize these handicaps and they have also tried to mobilize all opportunities for his situation. They have especially laboured that the roads of Elazığ – Bingöl - Muş are to be transmitted from city centre. They have also labored for the roads which are to be linked between Bingöl and Diyarbakır. They have made an effort to build a bridge on Murat River. We can learn the important historical data from their correspondences. It should be known that the persons have taken responsibilities for development of Bingöl from archives. This paper is submitted for the purpose.

Keywords: Bingöl, Genç, Bridge

Giriş

İnsanların birbirleriyle olan iletişimi tarih boyunca göç, savaş ve ticaret gibi üç farklı yöntemle ortaya çıkmıştır. Bu yöntemler arasında modern dünyanın kabul ettiği en önemli yol ise ticaret, yani ekonomi olmuştur. Ekonomik gelişmişlik ise yaklaşık üç yüz yıldır daha çok ulaşım ile doğrudan paralellik göstermiştir. Bir yerin ekonomik kalkınmışlığı, ulaşımının gelişmişliğine bağlıdır, ilkesi modern insanın da bildiği en önemli gerçek olmuştur.

Her bölge veya merkez farklılık arz etmekle birlikte bu farklılıklardan bazıları müsbet bazıları da menfi olarak değerlendirilebilmektedir. Bingöl şehir merkezi de kurulduğu Çabakçur²Vadisi ile birlikte tarihin muhtelif dönemlerinde, her iki yönüyle birlikte anılabilmektedir. Coğrafyası, genel olarak yaşama elverişli bir konumdadır. Ancak sarp ve engebeli arazilerle de karşılaşmak mümkündür. Bu özelliklerine binaen kadim dönemden itibaren doğal güzelliklerini insanlığın hizmetine sunarken, diğer bir yandan insanı, coğrafyasının çetinliği karşısında aciz de bırakmıştır.

Vakit geçtikçe insanoğlunun tedrici olarak gelişimi de zamanla birlikte gerçekleşmiştir. Sanayi Devrimi'nden sonra başlayan yeni ve modern süreç, on dokuz ve yirminci yüzyıllarda kendisini daha fazla hissettirmiştir. Bu hissediş ilk olarak batıda kendini gösterse de zamanla bütün coğrafyaları etkilemiştir. Bingöl coğrafyası da yaşanılanlardan geri kalmamıştır. Gelişmişliğin ve kalkınmanın en önemli kilometre taşlarından sayılan ulaşımını, eskiden gerçekleştirdiği ilkel yöntemler yerine, modern çağda yeni ve sanayiye dayalı bir metotla yapmaya başlamıştır.

2 Şehrin ilk yerleşim merkezi

Bingöl şehir merkezi il olduğu 1936 tarihi itibarıyla kalkınmaya öncelik vermeye başlamıştır. Bu durumun da ancak sağlıklı ve güvenli bir ulaşımın mümkün olacağını bilmiştir. 1950'lere doğru Çapakçur civarından üst düzlüklere yerleşmeye başlayan Bingöl insanı, bu yeni yerleşimin etrafında yer alan illerle emniyetli bir karayolu bağlantısı sağlamak adına harekete geçmiştir. Yerel yöneticiler, bu hareketin merkezinde yer almış, hükümet nezdinde ilk girişimlerini de bu tarihlerde başlatmışlardır.

Demokrat Parti'nin iktidara geldiği 14 Mayıs 1950 tarihi itibarıyla ülkenin her tarafında olduğu gibi şehirde de yoğun hareketlilikler yaşanmıştır. Ulaşım ağının geliştiği, tarımda makineleşmenin hızlandığı, kalkınmanın ön planda tutulduğu bir dönemde, Bingöl insanı, bu gidişattan faydalanıp şehrini kalkındırmak istemiştir. 1948 yılında Bingöl Belediye Başkanı seçilen Ahmet Bayram ve 1951 yılında Bingöl'e atanan Vali Turgut Başkaya, şehrin kalkınmasına yönelik önemli hamlelerde bulunmuşlardır. Vali ve Belediye başkanı birlik ve beraberlik içerisinde, yöre halkını da sürecin içine katarak siyaset nezdinde iki önemli hizmeti gerçekleştirme yoluna koyulmuşlardır. Bu iki hizmetten birincisi Bingöl – Diyarbakır karayolu bağlantısını sağlayacak olan Tarihi Genç Köprüsü'nün³ inşaa sürecidir.⁴ İkincisi ise Muş – Bingöl

- 3 Yöre halkı bu köprüyü tarihi bir sembol olarak zikrettiğinden bu tanımlama yapılmıştır.
- 4 Bingöl - Diyarbakır yolu üzerinde Genç ilçesinde yer alan köprü 1952 yılında yapılmıştır. Murat Nehri'ni geçen köprü 3 açıklıdır. Her bir açıklığı 55 m olmak üzere toplamda 165 metredir. Köprü karayolu kayıtlarında "Demiryolları ve Limanlar" tarafından yaptırılmış olarak kaydedilmiştir ve adı "Genç Köprüler Grubu" olarak verilmektedir. Köprünün kenar ayak tarafında arka yol dolgusunun tamamen yıkıldığı görülmektedir. Büyük ihtimalle bir sel nedeniyle bu duruma gelmiş olabilir. Günümüzdeki köprü bir ucu açıktır yani nehrin diğer yakasına bağlanmamaktadır. Karayolları 8. Bölge Müdürlüğü'nün köprünün yıkım kararı için ihaleye çıkınca, yöre halkı bu durumu kabullenmemiştir. Köprünün yıkılmasına karşı çıkan ilçe halkı: "Genç'in en büyük tarihi değerlerinden olan köprünün yıkılması demek vandalizmin yaşanması demektir. Genç'in simge yapılarından olan köprünün yıkım kararının durdurulması gerektiğini ifade eden halk: "nice çocukluk anılarının başköşesine yerleşmiş ve yerleşmeye de devam etmelidir. Karayolları, bu tarihi köprüyü kamusal ve toplumsal bellekten silmeye çalışmamalıdır. Birçok ilde ve bölgede bu tür tarihi yapılar restore edilip koruma altına alınırken Genç'te ise tarih yıkılıyor. Yıkımını engellemek için tüm yetkilileri, bürokratları, siyasileri ve çevrecileri duyarlı olmaya davet ediyoruz" şeklinde konuşmuşlardır. Yıkım ilanında köprünün hurdaya çıkarıldığı dikkat çekerken, ilan metninde; "Bingöl-Genç 9. Böl. Hd. Yolu Km: 17+560' ta bulunan Çelik Kafes Köprü hurda olarak 2886 sayılı Devlet İhale Kanunu'nun 45. Maddesi gereğince Açık Teklif Usulü ile ihale edilerek, satışı yapılacaktır" deniliyordu. 572 bin 181 kg ağırlığında demirin bulunduğu köprünün yıkım ihalesindeki muhammen bedel 176 Bin 50,96+ % 18 KDV olarak, geçici teminat ise 5 Bin 81,52 TL olarak açıklanmıştı. İhale, 24 Haziran 2014 günü saat 10.00'da Karayolları 8. Bölge Müdürlüğü İhale Salonu/Elazığ adresinde açık teklif usulüne göre gerçekleştirilecekti. Basında yer alan yıkım kararının ardından kamuoyunda oluşan tepkiler ve Genç Belediye Başkanlığı'nın girişimleri sonucunda Karayolları 8. Bölge Müdürlüğü, Kamu İhale Kurumu'nda (KİK) ilan edilen Köprünün yıkım ilanını ivedi bir şekilde ilandan kaldırdı.<http://kopriyet.blogspot.com/2017/10/genç-koprusu>.

- Elazığ karayolunun şehrin yeni kurulmuş olan kısmından geçmesi için ortaya konan çabadır. Bu sürecin işleyişini ve sergilenen çabayı en iyi ve en sağlıklı biçimde, ancak günün arşivinden öğrenebiliriz. Bu anlayış çerçevesinde, araştırmanın büyük bölümü, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'ndeki vesikalardan ve yazışmalardan yararlanılarak hazırlanmıştır.

A. Genç Köprüsü'nün İnşası Öncesi

Bingöl insanı 1950'lere kadar çevre illerle ulaşımını ve iletişimini son derece zor şartlarda gerçekleştirmekteydi. Özellikle de Bingöl - Diyarbakır yol güzergâhını kesintiye uğratan Murat Nehri'ni aşmak yöre insanı için çok zor olmuştur. Nehir üzerinden geliş ve gidişler sallar⁵ ile yapılmaktaydı. Bu durum günün koşulları karşısında hem çok atıl hem de çok yavaş kalmaktaydı. Ayrıca nehir üzerinde ilkel yöntemlerle gerçekleştirilen trafik, askeri birlikler gözetiminde yapılmaktaydı. Bu durum hem yöre insanı hem de askerler için uğraştırıcı bir sorun teşkil etmiştir.

Murat nehri üzerindeki geçişlerin askerler tarafından temin edilmesi öylesine zorluklar barındırmıştır ki bunun ifade edilmesinin zarureti dönemin yazışmalarına da yansımıştır. Hatta başbakanlığa gönderilen yazıda; "askerlerin gösterdikleri bu tahammülsüz müşkülât, yalnız biz halka değil; bütün sivil memurlara da şamil olduğu" vurgulanmıştır.

Bingöl insanı, bölgenin kalkınmış en önemli ili sayılan Diyarbakır ile yaptıkları alışveriş ve ihtiyaçlarını oradan karşılamaları neticesinde, Murat Nehri'nin Genç ilçesine yakın güzergâh üzerinde bir köprünün yapılmasını zorunlu hâle getirmiştir.

B. Genç Köprüsü'nün İnşa Süreci

1936 yılında Genç ilçe merkezi Kupar Mahallesi'ne taşınmıştır.⁶ Genç'e bağlı Yayla köyü⁷ merkez olmak üzere, etrafında yer alan belirli köylerin de Yayla'ya bağlanması ile bir nahiye oluşturulmuştur. Bu durum Murat Nehri üzerinden geçişleri sağlamak için bir köprünün yapılmasının elzemliğini ortaya çıkarmıştır. Çoğu defa girişimlerde bulunulmasına rağmen kalıcı bir netice alınamamıştır. 1948 yerel seçimlerinde Belediye Başkanı olarak seçilen

html, Erişim tarihi: 09.11.2019

5 Lastik botların şişirilip birbirlerine sıkıca bağlanmasıyla su üzerinde taşımacılığı gerçekleştirmek için yapılan ilkel alet.

6 CCA, 030.11...101.4.6 nolu ve 17.01.1936 tarihli belge.

7 Eski ismi Varemerek olarak bilinmektedir. CCA, 030.11..101.4.6 nolu belge, 29.01. 1936 tarihli.

Ahmet Bayram⁸ döneminde, bu kanaat daha da yaygınlık kazanmıştır. 1950 Genel Seçimleri'nde Demokrat Parti'nin işbaşına geçmesi, bu kanaati fazlaca pekiştirmiştir. Ayrıca 1951 yılında Bingöl'e atanan Vali Turgut Başkaya'nın⁹ da çabaları, Bingöl insanının zihninde bu eserin ortaya çıkarılmasının zaruretini ortaya koymuştur.

14 Mayıs 1950'de ülke tarihinde ilk kez demokratik sayılabilecek seçimlerin yapılmasıyla hükümete Adnan Menderes Başbakanlığında Demokrat Parti iktidara gelmiş ve önceliği kalkınmaya vermiştir. Kalkınmanın ön planda tutulduğu bu devirde, tarımda makineleşmeye gidilmiş, her tarafta yollar yapılmaya başlanmıştır. Ulaşım, kalkınmanın en önemli ayağı olmuştur. Ülke şartlarında kısa sürede gözle görülür somut gelişmeler kendini göstermiş, Bingöl de bulunduğu konum itibarıyla bundan payını almak istemiştir.

1951 yılında Bingöl'e Vali olarak atanan Turgut Başkaya, bölgeyi iyi tanımmasının yanında aldığı eğitimin ve edindiği tecrübelerin de yansıması olarak, Murat Nehri üzerinde bir köprü inşasının elzem olduğunu, merkezi hükümete arz etmiştir. Vali Başkaya, Muş, Bingöl ve Elazığ merkezlerini birbirine bağlayacak olan karayolunun da Bingöl şehir merkezinden geçirilmesi için gerekli çabanın ortaya konulmasını, buna yönelik neler yapılabileceğini Ankara'ya iletmiştir. Valinin bu çabaları başlarda sonuçsuz kalınca bölgenin yerel yöneticileri devreye girmiş ve bu projelerin gerçekleşmesi için samimi ve gayretli bir çalışmanın içerisine girmişlerdir.¹⁰

Vali Turgut Başkaya ve Belediye Başkanı Ahmet Bayram, diğer yetkililerle birlikte ili ziyaret etmiş olan mülkü amirleri ve bakanları, bölgeye götürmüşlerdir. Köprünün bölge ve bölge insanı için nasıl bir ehemmiyet taşıdığını, yerinde gözlemlenmelerini sağlamışlardır. Vali Başkaya, köprü inşası üzerinde hassasiyetle durmuş, türlü girişimlerde bulunarak köprünün yapılması için elinden gelen gayreti ortaya koymuştur. Köprü işinin yapımıyla ilgilenecek olan Elazığ - Van Bölgesi İnşaat Başmüdürü Ekrem Dosan'ı Bingöl'e davet etmiştir. 29 Haziran 1951'de Bingöl Belediye Başkanı'nı da yanına alarak Genç'e gitmişlerdir. Orada söze başlayan inşaat başmüdürü ile yapı müteahhidi, köprünün bu sene tamamlanacağını ifade etmişlerdir. Ayrıca geçici bir servisten oluşan köprünün de on beş gün içinde tamamlanacağını belirtmişlerdir.¹¹

8 1948 ile 1955 yılları arasında Bingöl Belediye başkanlığı yapmıştır. <http://www.bingol.bel.tr/eskibaskanlar.php>. Erişim tarihi: 09.11.2019

9 28.05.1951-05.11.1953 tarihleri arasında valilik görevinde bulunmuştur.<http://www.bingol.gov.tr/valilik-tarihcesi>. Erişim tarihi: 08.11.2019

10 CCA, 030.01...74.469.1 nolu belge.

11 CCA, 030.01...74.469.1 nolu 14/15 Kasım 1951 tarihli belge

21 Temmuz 1951'de Bingöl'ü ziyaret eden Milli Savunma Bakanı Hulusi Köymen, Bingöl Belediyesini ziyareti esnasında, Belediye Başkanı Ahmet Bayram, köprü'nün inşa durumunu kendilerine arz etmiştir. Bakan Hulusi Köymen de bu arzularının yerine getirilmesi için her türlü çabanın ortaya konulacağına söz vermiştir. Ardından 22 Temmuz'da, Bingöl Valisi Sayın Turgut Başkaya ile birlikte Bakan Hulusi Köymen, köprü'nün yapılacağı yere varmıştır. Orada, köprü yapım işini üstlenen müteahhitlerden beyanatlar ve toplananların huzurunda servis köprüsünün beş gün içinde tamamlanacağı'nın sözünü de almışlardır. Ancak bir ay sonra, sadece yayalar için tahtadan bir geçiş verilebilmiştir.¹²

26 Ağustos 1951'de Vali Turgut Başkaya, Belediye Başkanı ve İl Jandarma Komutanı birlikte Genç'e gitmiş, köprü yapımını yerinde incelemişlerdir. Bu sefer Genç tarafında çakılan iki ayağın taşa denk geldikleri için eğilmiş olduğunu, bunun için ağaç veya demir kazık çakılarak inşaata devam edilmesinin üst makamlara yazıldığını ve aradan bir buçuk iki aya geçtiği hâlde bir cevabın gelmediğini, bu durumu, orada bulunan ustabaşı açıkça anlatmıştır. Ayrıca ustabaşı, Genç tarafında çakılan birinci orta ayağın Amerikan larsını olduğu için güzelce çakılmış olduğunu, söylemiştir. Ayak larsınlarının çakma işinin bir iki güne kadar tamamlanacağını, fakat ikinci orta ayak larsınlarının Alman malı olduğu için ve bunların üzerinde hane hatası bulunduğundan bir türlü birbirine uygun gelmediğini, aktarmıştır. Bundan dolayı da uzun zaman kaybının yaşandığı ve bu durumun düzeltilmesi için zımpara taşının vurulması ve bunun için de epeyce zamana ihtiyaç duyulacağını belirtmiştir.¹³

Köprü yapım işinin ustabaşısı, yukardaki durumları da göz önüne alarak köprü'nün bu sene tamamlanamayacağını söylemiştir. Orada hazır bulunan kontrol mühendisi ise şehrin valisine, belediye başkanına ve haziruna, köprü'nün bu sene içerisinde tamamlanacağını ifade etmiştir. Burada şahit olunan durum karşısında, gerek Bingöl Valisi gerekse Bingöl Belediye Başkanı ve diğer ilgililer, köprü'nün bu sene içerisinde tamamlanamayacağına kanaat getirmişlerdir. Mevcut durumu, Başbakanlığa yazdıkları dilekçelerle aktarmışlardır.

Bingöl Belediye Başkanı'nın riyasetinde köprü'nün inşasını bir an önce bitirmek için tüm üyelerden imza alınmıştır. Ayrıca hükümet olan Demokrat Parti'nin Bingöl merkez ilçe başkanı ve parti üyelerinin de imzaları alınarak Başbakanlığa son derece dönemin içtenliğini de yansıtacak şekilde ve de et-

12 CCA, 030.01...74.469.1 nolu 17.10.1951 tarihli belge.

13 CCA, 030.01...74.469.1 nolu belge,

kileyici bir biçimde bir yazı kaleme alınmıştır. Bu yazıda köprü yapımının askıya alınmasından öylesine etkilenilmiş ki başbakanlığa aktarılan yazıda aynen şöyle denilmiştir: “Aklına her geleni yapanların olduğunu, bölge insanını can ve mal kaybindan ve de aynı zamanda tahammülsüz gösterilen müşkülattan kurtarmak için, bu sene köprü inşasının mutlaka ikmal edilmesinin gerektiğini, bunun için ne gerekiyorsa yapılmasını, işin başında olanlara da güvenilmemesini, yalvararak Allah rızası için büyüklerimizden isteriz”, sözleriyle bu hizmetin yerine getirilmesi adına ortaya konan iradenin ne kadar istekli ve arzulu olduğunu göstermesi bakımından önemli olmuştur.

Köprü inşasıyla birlikte, şehrin ulaşım ağını geliştirmek ve Bingöl şehir merkezini kalkındırmak adına, Bingöl Belediye Başkanlığı liderliğinde gerçekleştirilmek istenen ikinci hizmet alanı, Elazığ – Bingöl - Muş şehirlerarası karayolunun Bingöl şehir merkezinden geçirilmesi çabasıdır. İlk olarak Bingöl Valisi Turgut Başkaya tarafından Bayındırlık Bakanlığı nezdinde girişimlerde bulunulmuştur. Bingöl Valisi'nin girişimleri hedeflenen neticeyi alamamış ve kendilerine, “bu yolun şehre inerken fazla meyilli olacağına, aynı zamanda şehirden sonra büyük bir köprüünün yapılmasını gerektireceğine, istimlak için de para verileceğine, bu yönüyle yolun şehrin içinden geçirmenin müşkil ve ekonomik açıdan elverişli olmadığına” dair bir cevap gönderilmiştir. Bakanlık tarafından Bingöl Valiliği'ne gönderilen bu cevabi yazı, Bingöl Belediye Başkanlığı ile de paylaşılmıştır. Bingöl Valisi, köprü yapımına ek olarak bu durumlarla da yakından ilgilenmiştir. Şehri kalkındırma, canlandırma ve cazibeli hâle getirmek adına Başbakanlığa bununla ilgili dilekçe de göndermişlerdir. Bu dilekçelerinde Bayındırlık Bakanlığı'nın Bingöl Valiliği'ne verdikleri cevaba kesinlikle katılmadıklarını, vurgulamışlardır. Hatta bu yolun şehre girerken meyilli olacağı konusunun nereden çıkarıldığını anlamadıklarını, esasen bu yolun söylendiği gibi meyilli olmayacağını ifade etmişlerdir. Ayrıca yolun yeni şehirden geçirilmesinin pek masraflı olmayacağını da açıklamışlardır. Yazının devamında Bingöl ilinin kalkınmaya diğer illere nazaran çok fazla ihtiyacı olduğuna, bu durumun Demokrat Hükümeti'nin de takdir buyurduklarını, iletmişlerdir. Ayrıca, “Hükümetimizin bizi, yalnız kendi halimize bırakarak, perişan olmamızı hiçbir zaman arzu etmeyeceği kanaatindeyiz. Burada mutlaka mütehassısların arzuları değil; halkın da arzularının nazarı itibare alınmasının şart olduğunu, büyüklerimiz de takdir ederler”, demişlerdir.¹⁴

Başbakanlığa gönderilen yazıda, bölgeye gelecek uzmanların ilk olarak Vali Bey ve Nafia Müdürü¹⁵ ve Belediye Başkanıyla ve halkımızla iletişime

14 CCA, 030.01..74.469.1 nolu belge,17.10.1951

15 Günümüzde Çevre ve Şehircilik İl Müdürü. Bir önceki dönem Bayındırlık İl Müdürü.

geçmeleri, onlarla görüşmeleri, onların bilgi ve görgülerinden istifade ederek güzergâhı tespit etmelerinin faydalı olacağına, değinilmiştir. Demokrasinin de gereği, hükümet ve halkın el ele vererek çalışması olduğu vurgulanmıştır.¹⁶

Her şeyin Allah'tan beklenmemesi gerektiğini, evvela Allah ve sonradan da devlet ve hükümetin Bingöl'e el uzatmalarının Bingöl'e yardım etmelerinin Bingöl'ün yerinde ve hakkı olan isteklerinin yerine getirilmesinin canla başla istendiği, değerlendirilmiştir.

Ankara'ya gönderilen yazışmalarda son olarak Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a, Başbakan Adnan Menderes'e, Milli Savunma Bakanı Hulusi Köymen'e, İçişleri Bakanı Halil Özyürek'e, Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoğlu'na ve milletvekilleri Feridun Fikri Düşünsel'e ve de il makamına da arz edildiği, yazılmıştır.

Gönderilen dilekçede, Bingöl Belediye Başkanı Ahmet Bayram ve tüm üyeler, Demokrat Parti İl İdare Kurulu Başkanı Abdi Altunbay ve üyeler, merkez mahalle muhtarı İsmail Atan'ın ve üyelerin de imzaları yer almıştır.

Bingöl ilinin istediği köprü ve yol hizmeti son derece etkisini göstermiştir. Yazı bizzat Başbakan Adnan Menderes tarafından incelenmiştir. Başbakanın incelenmesinden sonra Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoğlu'na havale edilerek gereğinin yapılması talimatı verilmiştir. Bingöl Belediye Başkanlığı'ndan Başbakanlığa gönderilen yazının incelenmesi ve bilgilendirilmesi de istenmiştir. Bunun üzerine Bayındırlık Bakanlığı tarafından incelenen yazı sonrasında Yüksek Başbakanlığa üst başlığıyla bir cevabi yazı gönderilmiştir. Burada hem Murat Nehri üzerindeki köprü yapımının hem de şehir merkezinden geçirilmesi istenen yol hakkında malumat verilmiştir.¹⁷

Murat Nehri üzerinde yapılmakta olan köprü ile ilgili olarak; "Bu köprü'nün inşası için elde olmayan bazı jeolojik hadiseler ve teknik sebepler yüzünden, filhakika gecikmiş ise de bu gecikme sebepleri, bulunan ve tatbik edilen fenni tedbirler ile tamamıyla bertaraf edilmiş olup, inşaat artık tabii seyrini takip etmekte ve köprü ayaklarının bu sene içinde bitirileceğini bildirmektedir. Ancak Almanya'ya sipariş edilmiş olan demir aksamının memleketimize getirilmesi ve yerine konulması 1952 yılının baharında mümkün olacağı" vurgulanmıştır.¹⁸

16 CCA, 030.01...74.469.1 nolu belge.

17 CCA, 030.01...74.469.1 nolu 17.10.1951 tarihli belge.

18 Bingöl Belediyesi Meclisi'nin 3 Eylül 1951'de gönderdiği yazıya istinaden cevap olarak verilmiştir.

Devlet yolunun Bingöl şehri içinden geçirilmesiyle ilgili olarak bu hususun yetkili mühendis ve uzmanlarımız tarafından birkaç defa tetkik edildiği, bu tetkikata nazaran kara-yolunun tamamen Bingöl şehrinin içinden geçirilmesi, gerek topoğrafik durum ve gerekse standartlar bakımından imkânsız görüldüğü, cevabı verilmiştir. Böyle olmakla beraber tatbik edilen güzergâhın Bingöl şehrinin mümkün olduğu kadar yakınına kaydırılması imkânını incelemek üzere yeniden bir yardımcı etüd yaptırılacağı, aktarılmıştır. Öte yandan arz edilen bu durumun aynı şekilde Bingöl'deki ilgililere de iletildiği, bildirilmiştir.¹⁹

Yöre halkının verdiği mücadele sonucunda Tarihi Genç Köprüsü, 1952 yılında hizmete açılmıştır. Bu hizmet cumhuriyet öncesi ile birlikte Murat Nehri üzerinde inşa edilen üçüncü köprü olmuştur. Köprünün trafiğe açılması sonrasında, Diyarbakır ile olan kara ticareti canlanmış, yakın döneme kadar bu canlılık devam etmiştir.

Sonuç

Ulaşım ilk insandan günümüze önemini yitirmemiş bir alandır. Dönemlere göre muhtelif türleri olsa da ulaşımın olmadığı bir yer, insanlık tarihi için hiç hükmünde değerlendirilmiştir. Bundan dolayı ulaşım; gelişme, kalkınma ve canlılık olarak analiz edilmiştir.

Bingöl, kapsadığı engebeli arazi ve barındırdığı akarsular nedeniyle farklı ulaşım türleriyle de karşılaşmış bir coğrafyadır. Bu coğrafyanın yüzey yapısı, rakımı modern zamanlarda da ulaşımın doğal olarak gerçekleşmesinin önünde bir engel olmuştur. Bu engeli ve engelleri kaldırmak için bölge insanının değişik zaman dilimlerinde çabalarına şahitlik edilmiştir. Bu şahitliğin en etkin yaşandığı anlardan biri de 1950'li yıllar olmuştur. Ahmet Bayram'ın Belediye Başkanlığı dönemi ve Turgut Başkaya'nın valilik zamanları, Bingöl'e hizmet etmenin veya hizmeti yetiştirmenin en heyecanlı yılları sayılmıştır.

Merkezi hükümet nezdinde yapılan girişimler, sergilenen kolektif tutum ve içtenlikle arzulanan hizmet, Belediye Başkanı Ahmet Bayram ve Vali Turgut Başkaya döneminde Bingöl'e ulaştırılmıştır. Bu dönemde Murat Nehri üzerinde gerçekleştirilen Tarihi Genç Köprüsü, yöre halkının hafızasında derin izler bırakmış, hâlihazırda bir tarihi eser olarak değerlendirilmiştir. Genç Köprüsü'nün inşası için verilen emek karşılığını bulmuş, özellikle de Genç

CCA, 030.01...74.469.1 nolu 14/15 Kasım 1951 tarihli belge.

19 CCA, 030.01...74.469.1 nolu, 14/15 Kasım 1951 tarihli belge.

ilçesinin vazgeçilmez sembolleri arasında yerini alması, anlamlı bir karşılık olarak değerlendirilmiştir.

Dönemin teknolojisinin Amerika mamülünden ve Almanya'dan Bingöl coğrafyasına transferi olan Genç Köprüsü, atıl durumda olmasına rağmen zihinlerdeki değerini korumuştur. Ayrıca aynı döneme tekabül eden Elazığ – Bingöl - Muş karayolu da şehir merkezinin yakınından olan Düzağaç mevkiinden götürülmüştür. Günümüzde ise bu bölüm şehir merkezinin içerisinde kalmıştır.

Genç Köprüsünün bölgenin coğrafyasına ve tarihine kattığı değer, tarihi süreç içerisinde, hep devam ettirerek gelmiştir. Öncesinde bölge insanının ulaşım alanında çektiği sıkıntının bilinmesi, köprüye yüklediği misyonu daha da anlamlı kılmıştır. Bunun yanında, şehirlerarası yolların da ilin merkezinden geçirilmesi için ortaya konulan çaba, geçmişteki insanımızın yaşadığı mekânları yaşanabilir kılma adına yaptıklarını takdire şayan olarak değerlendirmiştir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

CUMHURBAŞKANLIĞI CUMHURİYET ARŞİVİ (CCA)

-030.11...101.4.6 nolu ve 17.01.1936 tarihli belge

-030.11..101.4.6 nolu belge, 29.01. 1936 tarihli

-030.01...74.469.1 nolu 17.01.1951 tarihli belge

-030.01...74.469.1 nolu 17.10.1951 tarihli belge

-030.01...74.469.1 nolu 14/15 Kasım 1951 tarihli belge

İnternet Erişim Adresleri

-<http://www.bingol.gov.tr/valilik-tarihcesi>. Erişim tarihi:08.11.2019

-<http://kopriyet.blogspot.com/2017/10/genc-koprusu.html>, Erişim tarihi: 09.11.2019

-<http://www.bingol.bel.tr/eskibaskanlar.php>. Erişim tarihi:09.11.2019

Ekler

17 ANKARA GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET BAŞLIĞI

- 5 -

D. P. İlçe İdare Kurulu Başkanı
Abdi Kılınçbaşı

İzmit İlçe Başkanı
Selahattin Tokdemir

Üye
Sait Yılmaz

Üye
Mehmet Doğan

Üye
Harun Doğan

Üye
Kıvanç Tokdemir

Üye
Mehmet Kabiloğlu

Üye
Mehmet Hüner

Üye
İsmail Atan

Üye
Mevlüt Yılmaz

Üye
Ali Rıza Karakurt

Üye
Mehmet Akdoğan

Üye
Sait Akdoğan

17 ANKARA GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET BAŞLIĞI

Sayı	Gün
1543	22-10-97

17 ANKARA GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET BAŞLIĞI

- 4 -

Sayın İlgili Bakanlar Halil Çarşaklı'ya, Sayın Bakanlık Bakanları Kemal Dertlioğlu'na, Sayın Devlet Parti Genel Başkanına Adnan Gökdemir'e, Sayın Millîyetçilik Partisi Başkanı Fikret Düğünel'e ve İl Bakanına arz edilmiştir. 3.9.97

İzmit Belediye Başkanı
Mehmet Doğan

Belediye Meclis Üyesi
Sait Doğan

Belediye Meclis Üyesi
Hasan Akala

Belediye Meclis Üyesi
Mehmet Kabiloğlu

Belediye Meclis Üyesi
Sait Yılmaz

Belediye Meclis Üyesi
Mehmet Akdoğan

Belediye Meclis Üyesi
Hasan Akala

Belediye Meclis Üyesi
Mehmet Kabiloğlu

Belediye Meclis Üyesi
Mehmet Hüner

Belediye Meclis Üyesi
Ali Rıza Karakurt

Belediye Meclis Üyesi
Mehmet Akdoğan

Belediye Meclis Üyesi
Sait Akdoğan

Belediye Meclis Üyesi
Mehmet Hüner

D. P. İlçe İdare Kurulu Başkanı
Abdi Kılınçbaşı

İzmit İlçe Başkanı
Selahattin Tokdemir

Üye
Sait Yılmaz

Üye
Mehmet Doğan

Üye
Harun Doğan

Üye
Kıvanç Tokdemir

Üye
Mehmet Kabiloğlu

Üye
Mehmet Hüner

Üye
İsmail Atan

Üye
Mevlüt Yılmaz

Üye
Ali Rıza Karakurt

Üye
Mehmet Akdoğan

Üye
Sait Akdoğan

17 ANKARA GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET BAŞLIĞI

Sayı	Gün
1543	22-10-97

030 01 | | 74 | 689 | 1

030 01 | | 74 | 689 | 1

Ek-1:Tarihi Genç Köprüsü'nün Yapımı İçin Başbakanlığa Gönderilen Belgede İmzası olanlar.

BİNGÖL ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

DEVLET ARŞİVİNİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
T.C. CUMHURİYET ARŞİVİ
BAYINDIRLIK BAKANLIĞI
Demiryollar ve Limanlar
İnşaat Dairesi

12395
020:

ANKARA
14 KASIM 1951

12395 Yüksek Başbakanlığa

Hizmeti

Bingöl Belediye Meclisinin ekli olarak sunulan 3/9/951 tarih ve 527 sayılı yazısında temas edilen mevzulardan :

1.- Murat Üzerinde yapılmakta olan köprü :

Bu köprüün inşaatı elde olmayan bazı jeolojik hadiseler ve teknik sebepler yüzünden fihhaka gecikmiş ise de bu gecikme sebepleri, bulunun ve tatbik edilen Ferni tedbirler ile temamiyle bertaraf edilmiş olup inşaat artık tabii seyriyle takip etmektedir. Köprü ayakları bu sene içinde bitirilecektir.

Ancak köprüün Almanya'ya sipariş edilmiş olan demir aksamların Memleketimize getirilmesi ve yerine konulması 952 senesi baharında mümkün olacaktır.

2.- Devlet Yolunun Bingöl çehri için denir geçirilmesi :

Bu husus selâhiyetli mühendis ve müteahhirlere tarafından bir kaç defa tetkik ettirilmiştir. Bu tetkikata nazaran -- Devlet Yolunun tamamen Bingöl çehrini içinde geçirilmesi gerek topografik durum ve gerekse standartlar bakımından imkânca görülmüştür.

Böyle olmakla beraber tatbik edilen güzergâhın Bingöl çehri için mümkün olduğu kadar yakınına kaydırılması imkânını incelemek üzere yeniden bir yardımcı etüd yaptırılacaktır.

Keyfiyattan ilgililere de bilgi verilmiş olduğunu saygıyla arz ederim.

Bayındırlık Bakanı
E. Karavel

15.11.1951

10301 01 | 76 | 469 | 1

Ek-2:Bayındırlık Bakanlığı Demiryolları ve Limanlar Dairesi Tarafından Konuyla İlgili Başbakanlığı Bilgilendirmeye Yönelik Yüksek Başbakanlığa Başlığıyla Gönderilen Yazı

DEVLET ARŞİVİNİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ
BAYINDIRLIK BAKANLIĞI
Demiryollar ve Limanlar
İnşaat Dairesi

12395

Adnan Menderes Başbakanımız

Başbakanlığa

ANKARA

15.10.1951

BAYINDIRLIK BAKANLIĞI
Hesab Kalemi Müdürlüğü

Tarih	Numara	Ek
15.10.1951	32280	1

10301 01 | 76 | 469 | 1

2

İncelemek üzere lütfen lütfen Karayolları Müdürlüğüne yazarak bu hususta bir karar alınmasını rica ederim.

Bingöl İliminin mümkün olan iki ihtiyacına 28/6/951 gün ve Belediye 369 sayılı mühterak yazısıyla Devlet ve Hükümet büyüklüklerine arz edildiği ve fakat aradan iki ay gibi uzun bir müddet geçtiği halde hâlisemasa çok yarında olan bu iki dileğine bir cevap almamış.

Her ne kadar bizim ihtiyaqlarımıza Valilik sayın Turgut Başkaya başkanında görerek alakadar Yüksek meclisler arzettiği büyük bir memnuniyet ve coşkuyla haber almakta isek de 1 Valilik selahiyetleri meclislerce verilen cevaba da iktidârın sanan favelede müteahhir olmaktadır.

Bu itibarla yerinde ve zamanında zaruri olan Bingöl İliminin iki ihtiyacına tekrar atılmış ve bu suretle Devlet ve Hükümet büyüklükleri Bingöl İlimine alakadar kalmaya çok isabetli bir hareket olarak telâkki etmekteyiz.

2- Murat suyu üzerinde yapılması kararlaştırılan ve ihaleye çıkarılarak birkaç sene evvel müteahhidlere ihale edilen ve bir türlü imal edilemeyen ve bu sene de imal edileceği şüpheli olan köprü için şu mektubtedir :

3- Valinin Turgut Başkaya köprü için üzerinde hâsisiyetle durmakta ve her türlü çareye başvurularak bu sene imal edilmesine gayret sarfatacağına olduğundan dolayı köprü inşaatı için meşgul olan E. Karavel-Van hadud netice ismet Başadürdük Heron Demen'a davet ederek 29/6/951 günü Belediye Başkanlığı da yazarak olarak Gang'e istekleri ve arzları arzıncan Başadürdük ve müteahhid köprüün bu sene imal edilmesini teklif edilmiş ve bilhassa servis köprüdünün onbeş güne kadar bitilme imal edileceğine söz verdikleri halde saalesef Başadürdük ve müteahhidler mühterak durarak servis köprüdünün onbeş gün sarfında imal edemez zara gelip ve sâidlerin geciktirici temin etmemişlerdir.

b) 27/7/951 günü İlimine davet edilen Halil Sevama Demen sayın Halil Köymen Belediye başkanı teşrif buyurdulara eden bütün halkın mühterak Murat suyu üzerinde yapılan köprüdünün bu sene imal için elinden gelen çareyle sarfatacağı istemleri ve sayın

Ek-3:Başbakan Adnan Menderes Tarafından İncelenip Bayındırlık Bakanlığı'na Havale Edilen Yazı

BİNGÖL ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

T. C.
Dahiliye Vekâleti
V.İ. U. M.
Ş. E. M.
Sayı:

№. 44 345
Hükme: _____

KARARNAME

Madde I - Bingöl vilâyetine bağlı Genç kazası merkezinin gündeki bulunduğu Varamerik köyünden kaldırılarak Kupa köyüne götürülmesi ve bu kasa içinde, merkezi Varamerik olmak ve ilgilik esvelda yasılı Yedi köyü ihtiva etmek üzere (Yayla) - adıyla yeni bir nahiye kurulması tenzip edilmiştir.

Madde II - Bu kararnamenin icrazına Dahiliye vekili mesurdur.

Ş 1 K. SAN 1396

REİSİCUMHUR

K. Atatürk

BAŞVEKİL

Y. İsmail

DAHİLİYE VEKİLİ

A. Şahin

Yazdırma makinesi ile yazılmıştır. Herhangi bir değişiklikten sorumlu tutulmaz. Bu belge, makine tarafından yazılmıştır.

101 4 6

Ek-4: Bingöl Genç İlçesine Bağlı Yayla Merkezli Bir Nahiyenin Kurulmasına Dair Kararname

T. C.
Dahiliye Vekâleti
V.İ. U. M.
Ş. E. M.
Sayı:

Hükme: _____

Varamerik nahiyesini teşkil eden köyler
(köyleri gösterir esvel)

Köyün adı
1 Tavaşlı (Varamerik)
2 Botgan
3 Ulyan
4 Meştan
5 Gason
6 Duluhan
7 Ris

Yazdırma makinesi ile yazılmıştır. Herhangi bir değişiklikten sorumlu tutulmaz. Bu belge, makine tarafından yazılmıştır.

101 4 6

Ek-5: Yayla Nahiyesi'ne Bağlanacak Olan Köyler

Ek-6:Genç İlçe Merkezi'nin Küpar Mahallesi'ne Taşınacağına Dair Belge

Dönemin Bingöl Valisi Turgut BAŞKAYA Dönemin Belediye Başkanı Ahmet BAYRAM

Figure 4.32 Right: Cover page of the project signed by the Department of State Railroads. Left: Genç Bridge in 1952. Source: Unclassified documents from the State National Archives-Republican Archives, KGM Fund, Binder no: 2939; KGM Archives, off-track bridge files, region 8.

Ek-7:Köprü'nün Yapıldığı Tarihteki Görünümü

Ek-8:Genç Köprüsü'nün Günümüzdeki Görüntüleri

KIĞI YAZGÜNÜ KÖYÜ İSLAMİ DÖNEM YAPILARI¹

Nebi BUTASIM²

Özet

Bingöl Kiğı ilçesi ve köyleri tarihe tanıklık eden eserler ile doludur. Kiğı ilçe merkezi ve bağlı köylerinde Ortaçağ ve sonrası dönemlere ait birçok yapıyı barındırmaktadır. Kiğı merkezde pek çok dinî ve sivil mimari örnekleri bulunmaktadır. Kiğı ilçesinin batısında bulunan Yazgünü köyü de 18 ve 19. yüzyıl, İslami dönem mezarları ve camisi ile bölgenin önemli eserlerine sahip köyler arasında yer almaktadır. Yazgünü köyü merkezinde bulunan cami oldukça küçük olup birkaç kez yenilediğinden orijinal durumu hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Bir kez yenilenen ve birkaç kez de tamir görmüş olan cami en son 2015 yılında tamir görmüştür. Caminin iç mekânında bulunan mihrap ve minberi dışında herhangi bir özelliği bulunmamaktadır. Ancak hem mihrap ve minberin varlığı hem de içeride bulunan bir kitabe ve caminin yanı başında bulunan kalıntı ve kalıntı üzerindeki tarihi mezartaşları bu yapıyı önemli kılmaktadır.

Bu çalışmada Caminin genel durumu, tarihçesi ve mimari özellikleri ile caminin doğusunda bulunan kalıntı ve kalıntı üzerinde bulunan mezartaşları çalışılmış olup tarihi, mimari ve süsleme özellikleri hakkında bilgiler verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Bingöl, Kiğı, Cami, Yazgünü, Süsleme

KIĞI YAZGÜNÜ VİLLAGE HISTORICAL MONUMENTS OF ISLAMIC PERIOD

Abstract

Bingöl Kiğı district and villages is an important place with the works that testify to history. In the center of Kiğı; mosques, schools, churches, baths, bridges and civil architecture, as well as examples of villages, schools, mosques, churches, such as structures can be seen. Yazgünü Village, which is located to the west of Kiğı district, is among the villages that have important works of the region with Islamic period graves and mosques. The mosque located in the center of Yazgünü village is quite small and there are not enough information about its original

- 1 Bu makale, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıklarını Koruma ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 94949537-161.01-E.822211 sayı ve 07.10.2019 tarihli yazılı izniyle, proje numarası -YA011201(2019) olan "Bingöl ve İlçeleri Ortaçağ ve Sonrası Yüzey Araştırması" sonuçlarına dayanmaktadır.
- 2 Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Sanatları ABD. butasim-nebi@gmail.com. ORCID: 0000-0001-8204-176X

condition since it was renovated several times. The mosque, which was renovated once and repaired several times, was last repaired in 2015. The mosque has no other features than the mihrab and minber in the interior.

However, both the presence of the mihrab and the minber, as well as an inscription inside and the historical tombstones on the ruins and ruins near the mosque make this structure important. In this study, the general condition, history and architectural features of the mosque and the tombstones on the ruins and the ruins to the east of the mosque are studied and the historical, architectural and ornamental features will be given.

Keywords: Bingol, Kiğı, Mosque, Yazgünü, Ornament

GİRİŞ

Ortaçağ döneminde Akkoyunlu ve Osmanlı öncesinde, Bingöl-Kiğı, Bizans hâkimiyetinde olan yerlerden biridir.³ Bizans'ın bölgeden geri çekilmesi sonucunda Kiğı ve çevresi Akkoyunlu Devleti'nin egemenliği altına girmiştir. Kiğı merkezde bulunan Pilten Bey Cami Akkoyunlu hâkimiyetini gösteren eserlerdendir.⁴ Akkoyunlu Devleti'nin yıkılmasından sonra bölgede Osmanlı egemenliği görülmektedir.⁵ Osmanlı 16. yüzyıldan itibaren Kiğı bölgesi sancak merkezi konumundadır. Bir dönem Kiğı bölgesi liva merkezi Yazgünü köyü olmuş daha sonra Mirliva Mehmed Bey zamanında liva merkezi Bağlarpınarı köyüne taşınmıştır.⁶ Yazgünü köyündeki Osmanlı dönemi eserleri bu son yüzyıllar içinde yapılmıştır.

Yazgünü köyünde cami dışında caminin hemen doğusunda neredeyse camiye bitişik bir kalıntı yer almaktadır. Bu kalıntının yüzyıl öncesinde okul olduğu köylüler tarafından belirtilmektedir. Harap olmuş olan yapının aslında ne olarak kullanıldığı tam olarak anlaşılamamaktadır. Günümüzde yapının içinde tarihi iki mezar yer almaktadır. Mezarlar sanduka tipi olup üzerinde Osmanlı kitabeler bulunmaktadır. Caminin yanında bulunan bu harabenin

3 Ernst Honigman, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, (Çev: Fikret Işıltan), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 1528, İstanbul 1970, s. 78-192-193-194.; Thomas Alan Sincilar, *Eastern Turkey: An Architectural & Archaeological Survey*, Volume IV, 4. cilt, sayfa 372.; Stephen Mitchell, *A History of The Later Roman Empire, AD284-641*, 2014, s. 370.

4 Nebi Butasım, "Bingöl Tarihi Eserleri ve Turizm Ekonomisine Kazandırılması", *3. Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı*, Bingöl 2015, s.563-570.; Abdullah Demir; "Belgelerle Pilten Bey Camii ve Vakfı" *Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, Yıl 1 Sayı 2, Ankara 2008, s. 46.

5 Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı*, TTK, Ankara 1998, s. 40.

6 Yaşar Baş, Kiğı Sancak Beyleri, Eşkiyalık ve Sosyal Düzeni Sağlama Çabaları (1514-1852), *Türk Dünyası Araştırmaları*, cilt 102, Sayı 202, Şubat 2013, s. 25, 26, 27.

sancak beyine ait bir yerleşim mi yoksa yıkılan camiye mi ait olduğu tam olarak anlaşılamamaktadır. Kaynaklarda Osmanlı'ya ait bir okuldan bahsedilmemektedir. Cami ile birlikte bulunan kalıntı daha çok İslami dönem yapılarını andırıldığı görülmekle birlikte, kalıntının içinde bulunan mezarlar kalıntının İslâmi bir yapıya ait olduğunu göstermektedir. Kimi kaynaklarda geçen gayrimüslümlere ait olan okulun resimleri, bu kalıntının mimari ve süsleme özelliklerine uymadığı görülmektedir. Bu durumda yapının okul veya beye ait küçük bir yapı olduğu kanısı güçlenmektedir.

Yazgünü Köyü Camii

Yazgünü köyü Kiğı ilçesinin batısında yer almaktadır. Köy Kiğı merkezden 33 km uzaklıkta olup bir kısım yolu asfalt geriye kalan yol ise stabilize edilmiştir. Cami, köy merkezinde köy yolunun hemen bitişiğindedir. Caminin giriş kapısı üzerinde il müftülüğünün astığı bir yazıda "1968 yılında" yapıldığı geçmektedir. Köy muhtarından aldığımız bilgiye göre Cami 2015 yılında köylüler tarafından yeniden tamir edilmiştir. **(Resim 1)**.

Caminin yapılış tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Köy muhtarından aldığımız bilgiye göre bu caminin yapımının çok eski olduğu belirtilmiştir. Köyün yaşlıları, bu caminin gayrimüslimlerin bu köye yerleşmeden önce burada olduğunu, Müslümanların burayı terk etmesiyle caminin yıkıldığını ancak gayrimüslimlerin caminin taşlarına dokunmadığını, taşları olduğu gibi yerinde bıraktıklarını, daha sonra köye tekrar gelen Müslüman ahalinin camiyi eski taşları ile yeniden inşâ ettiğini belirtmektedirler. Caminin beden duvarlarındaki yeniden yapılmış görüntüsü açıkça görülmekle birlikte camide bulunan mihrap ve minber incelendiğinde, caminin yeniden yapıldığı, süslemelerin bazı yerlerindeki düzensizliklerden anlaşılmaktadır.

Kiğı sancağının bir dönem merkezi Hupus/Yazgünü köyü olduğu ve Mehmed Bey tarafından sancak merkezinin Bağlarpınarı köyü yapıldığı arşivlerde geçmektedir. Kiğı sancağına Mirliva olarak 1782 yılında atanan Mehmed Bey (Yazıcı ailesinden) 1825 tarihinden önce idam edilmiştir.⁷ Bu durumda 1782 yılları ile Temran (Bağlarpınarı) köyü liva merkezi olana dek Yazgünü köyü Kiğı'nın sancak merkezi konumundadır. Sancak merkezinin taşınmasından sonra burada bulunan caminin sahipsiz kalıp yıkılmış olması muhtemeldir. Bazı kaynaklarda burada yaşayan Müslümanların 19. yüzyılın yarısına burada kaldıkları ve bir cami inşası için çabaladıkları geçmektedir. Ancak 19. yüzyılın ortasında Müslüman ahali bu köyü terk etmiş

7 Yaşar Baş, s. 27.

ve kaderine terkedilen cami de yıkılmaya yüz tutmuştur.”⁸ Bu bilgiler köylülerin anlattığı bilgiler ile örtüşmektedir. Bu durumda cami 19. yüzyılın ilk yarısında ayaktaadır.

Caminin içinde minber üzerinde bir adet kitabe yer almaktadır. Bu kitabenin daha önce caminin girişinde mi yoksa minber veya mihraba mı ait olduğu bilinmemektedir. Dikdörtgen bir kesme taş ile yapılmış kitabenin alt kısmı tahrip olmasına rağmen üzerindeki yazıt okunaklı ve düzgündür.

Kitabede;

Seb'a-ı seyyareli
Bu oldukça Eşref-i menli
İrtifa' bu olsun cihanda
Nâm û şân ile Ali
Sene 1275/1858

Anlamı

“Yedi yıldızlı”

“Bu oldukça şerefi ile”

“Cihanda yücelme bu olsun”

“Şan ve nâm ile Ali” **(Resim 2)**

Kitabede adı geçen “Ali” isimli şahsın kim olduğu bilinmemektedir. Kitabeyi yazan hattat mı yoksa camiye yaptıran mı olduğu anlaşılamamaktadır. Kiği sancak beylerinden Ali isimli kimse de bu tarihlerde bulunmamaktadır. Aynı zamanda bu kitabenin inşâ veya tamir kitabesi de olup olmadığı bilinmemektedir. Ancak kaynaklarda 19. yüzyılın ilk yarısında burada bulunan bir camiden bahsedilmesi ve 19. yüzyılın ortasında Müslümanların burayı terk ettiği şeklindeki bilgiler, bu kitabenin daha sonraki tamir dönemlerinde yapıldığını göstermektedir.

Caminin hemen doğusunda bulunan mezarda bir kitabe bulunmaktadır. Bu kitabede bulunan tarihin ikinci rakamı tam okunamamakla birlikte 1249 veya 1349 olmalıdır. Bu durumda ya 1249/1833 veya 1349/1930 tarihlerinden birini göstermektedir. Ancak içeride bulunan 1275/1858 tarihli kitabe ve mezartaşındaki yazıların kartuşlarının stili ile cami içindeki kitabede yer alan kartuşun birbirine benzemesi bu kitabenin de 19. yüzyıl ortalarında yapıldığını göstermektedir. Mezartaşındaki yazılar tahribat ve bitkilerden dolayı tam okunamadığından yapıyı 19. yüzyıl yapısı olarak kabul etmek gerek-

8 <http://www.keghart.com/Tourigian-Apelian-Khoups>, erişim: 14.11.2019.

mehtedir. Aynı zamanda mezartaşında ve cami içindeki mihrapta bulunan lale motifleri ve vazodan çıkan bitkisel motiflerin aynısı Bağlarpınarı köyü Mirliva Muhammed Bey Cami minberinde ve caminin haziresindeki mezartaşlarında sıklıkla görülmektedir.⁹ Bağlarpınarı Cami 1815, haziredeki mezarların da 19. yüzyıl başı ve 20. yüzyıl başlarına tarihlendirildiği göz önüne alınırsa Yazgünü Camisi'nin yapım tarihinin de 19. yüzyılın birinci yarısı olduğu anlaşılmaktadır. Yazgünü köyünün hangi tarihler aralığında sancak merkezi olduğu bilinmemektedir. Caminin Mirliva Mehmed Bey'in sancak merkezini Bağlarpınarı köyüne taşımamasından önce mi sonra mı yapıldığı da bilinmediği için kesin tarih vermek oldukça zordur. Her ihtimalde cami içindeki kitabeyi temel kabul edip yapının 1858 tarihinde yapıldığını kabul etmek gerekmektedir.

Cami, kare planlı 10x10 m ölçülerinde basit bir yapıdır. Sonradan yenilendiği ve tamir gördüğü beden duvarlarında kullanılan taşların kiminin kesme taş kiminin moloztaş olmasından ve kullanılan harçtan anlaşılmaktadır. Plan ve dış mimari olarak herhangi bir özellik göstermemektedir.

Kare planlı caminin kuzey cephesinden açılan kapı doğrudan mihrap ekseninde yer almaktadır. Caminin özellik gösteren elemanları mihrap ve kısmen tahrip olmuş minberidir.

Mihrab

Caminin mihrabı dikdörtgen görünümlü olup yarım daire hücreye sahiptir. Mihrab sonradan müdahale gördüğü için orijinal ölçüleri hakkında net bilgi vermek güçtür. Günümüzde 300x175 m dış çerçeve ölçülerindeki mihrabın hücresi 30x60 cm ölçülerine sahiptir. Mihrab, harim mekânına doğru 10 cm çıkıntılıdır. Mihrab çerçevesini her iki yönde birer kaval silme sınırlamaktadır. Bu kaval silmeler çerçevenin üst kısmında son bulmaktadır. Daha sonra sekiz kollu bir yıldız dikey bir bordür şeklinde uzanmaktadır. Sekiz kollu yıldız çerçevenin üst kısmında dikey bir şekilde devam etmektedir. Ancak burada motifin yarısı bulunmamaktadır. Bu da mihrabın tahribatının başka bir kanıtı olarak görülmektedir. Bu bordürü takip eden düz bir zemin bordürü bulunmaktadır. Bu zeminden hemen sonra üç şeritli geçme halinde, şeritlerin birbirini kesmesi ve geçme yapmasıyla oluşturulmuş "hasır örgü" bordür yer almaktadır. Bu geçmeli şerit Harput Ulu Camii avlu mihrabında

9 Mehmet Zahir Ertekin-Nebi Butasım, İslâm Süsleme Sanatlarının Mezartaşlarına Yansıması "Bingöl Örneği", Nahçıvan ve Doğu Anadolu Abideleri Sempozyumu, Nahçıvan 2015, s. 262-286.

ve Niğde Sungurbey Camii mihrabında kullanıldığı görülmektedir.¹⁰ Bu üç şeritli kabartmalı geçme motifi çerçevenin üzerine kadar devam etmek ve iki yanda da bulunan bu motif hücreye doğru dönerek yukarıda hücre hizasında son bulmaktadır. Üç şeritli geçme motifinin yanında dış tarafta olduğu gibi düz bir satıh yer almaktadır. Düz satıhtan sonra oluk silme ve sonrasında da yamuk dairelerle oluşturulmuş bir kuşak yer almaktadır. Bu kuşağın tam ortası boydan boya çizgi ile belirginleştirilmiştir. Bu motif kuşağından sonra bir adet kaval silme hücreyi sınırlamaktadır. **(Resim 3-4)**

Hücre yarım daire planlı olup üzerinde herhangi bir süsleme bulunmamaktadır. Hücre kavsarası, mukarnas kavsaralı olup 7 sıra mukarnas yer almaktadır. Her mukarnas dizisi birbirinden bağımsız olup sarkıtlar halinde yapılmıştır. Sarkıtlar yivli oymaya sahip olup sarkıtların arasında ters şekilde konulmuş taç yapraklar yer almaktadır. Alttan birinci sıra sarkıtların üzerindeki zeminde birer atlamalı kemer şekilleri yer almaktadır. İkinci sıra mukarnas sarkıtların üst kısmındaki yüzeyde dairesel formda birbirine bağlı barok tarzı yaprak motifleri yer almaktadır. Üçüncü sıra mukarnasların üzerinde ise iki sıra halinde bitkisel ve çeyrek daire içinde yelpaze motifleri yer almaktadır. Bu tür yelpaze motifleri Anadolu Selçuklu ve Osmanlı mihraplarında görülebilmektedir.¹¹ Bu oyma ve kabartmaların birbiriyle simetrik olmaması ve her birinin farklı sayıda kabartmaya sahip olması yeniden yapılanma sürecindeki aksaklıkları göstermektedir. Dördüncü sıra mukarnas üzerindeki boşlukta ise üç adet geçme halat motifi yer almaktadır. Geçme halat motifleri birbiri ile simetrik değildir. Bu kısımdaki süslemelerin tam yerleştirilemediği taşların yanlış veya farklı yerlere iliştirildiği görülmektedir. Beşinci sıra mukarnas üzerindeki zeminde ise, üç adet balıksırtı motifi bulunan alttan üste doğru incelen külah şeklinde dizi bulunmaktadır. Mihraplarda görülmeyen bu balıksırtı şeklindeki kabartma Erzurum Emir Saltuk (12 yy. sonu- 13. Baş) ¹² kümbetinde bulunmaktadır. Bu şekil daha çok sütun başlıklarında görülmekte ve Kuzey Afrika Müslüman yapılarında kullanılmaktadır.¹³ Altında mukarnas üzerinde sivri kemerli küçük bir niş içinde damla motifi bulunmaktadır. Damla motifinin üst kısmı ok ucu şeklinde sivriltilmiştir. Kemerin her iki tarafından dairesel birer oyma bulunmaktadır. Oymaların içinde kabartmalı bir damla motifi yer almaktadır. Mukarnaslı kavsaranın köşelikle-

10 Ömür Bakırer, Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrablari, TTK, Ankara 2000, s. 89,102.

11 Ömür Bakırer, age., s. 212.

12 Funda Kara, Saltuklu Dönemi Erzurum Kitabeleri, Türk Dünyası, Dil ve Edebiyat Dergisi, Sayı 43, Bahar 2017, s. 367.

13 Turgut Cansever, Sonsuz Mekânın Peşinde, Klasik Yayınları, İstanbul 2010, s. 21.

rinde birer adet bitkisel motif bulunmaktadır. Birbirine uymayan bu bitkisel motiflerde sağ tarafta olanı yarım daire bir şeklin üzerinde yapraklar ve tam üstte ortada bir lale ile son bulmaktadır. Sol taraftaki ise yine yarım daire bir şekil üzerinden yükselen lalelerden oluşmaktadır. Üst kısımdaki lalelerin altlarına birer küçük yaprak işlenmiştir. Mihrabın taç kısmı ikinci bordürden devam eden yıldız motiflerinin çerçeveyi ters U şeklinde dolanmasıyla oluşturulmuştur. Mihrab günümüzde mavi renk ile boyanmış olup caminin cemaati bulunmamaktadır. **(Resim 5-6)**

Minber

Mihrabın hemen sağında mihraba bitişik şekilde kesme taştan yapılmış minber yer almaktadır. Bu minberde kaide, silmeler, geçit kemeri, aynalık, nispeten tahrip olmuş köşk kısmı ve sütunce yerine kullanılmış dikdörtgen taş yer almaktadır.

Minberin yan yüzeyleri oldukça süslemelidir. Sütunce yerine kullanılan taş malzemede yer alan üzüm salkımları ve dalları bu taşın devşirme olduğunu göstermektedir. **(Resim 7)** Benzer taş malzeme köyde bazı evlerin yapımında kullanılmıştır. Bu devşirme taş, sol taraftaki sütuncede bulunurken sağ taraftaki taş süslemesizdir. Minberin aynalık kısmında, aynalığı çevreleyen süslemeli bir bordür bulunmaktadır. Bordür dairesel geçme halat motiflerinden oluşmuş olup dairelerin içine çiçek motifi işlenmiştir. Yan aynalığın ortasında ise bir vazodan çıkan, yaprak damarları belirgin, bitkisel bir süsleme aynalık kısmını dolgulamaktadır. Bitkisel süslemenin bir kısmı bulunmayıp muhtemelen sonradan yapıldığı sırada taşlarının tahrip olmasından kaynaklanmaktadır **(Resim 8-9)**. Geçit kemeri, kaş kemer formunda olup kemerin alınlık kısmı bitkisel motifler ile hareketlendirilmiştir. Kemer dıştan sarmal şekilde dolaşan bir geçme halat sınırlamaktadır. Kemer ile bordür arasında ise birer vazodan çıkan yaprak ve papatya süslemeleri dolgulamaktadır. Minberin köşk kısmı tahrip olmuştur. Ancak köşk kısmında kullanıldığı belli olan sütun başlıklarından iki tanesi köşk üzerinde gelişi güzel yer almaktadır. İki sütun başlığı birbirine benzememektedir. Biri, dairesel kabartmalar ile süslenmiş olup, diğeri ise beyaza boyanmış olup altta zikzaklarla hareketlendirilmiş üst kısımda ise yivli bir başlık ile süslenmiştir **(Resim 10-11)**.

Süsleme özelliklerine sahip bir diğer eleman ise minberin üzerinde bulunan kitabedir. Dikdörtgen formlu kesme taştan oluşan bu kitabe 5 satır sülüs hatlı olup en üst kısmında bir adet köşeleri yumuşatılmış kartuş bulunmaktadır. Oyma tekniği ile yapılmış kartuşun içi boştur. Kartuşun hemen altında ise oyma ve kabartma tekniği ile yapılmış yarım daire şeklinde devam eden

ve dairesel kartuşlarla oyulmuş bir şekil yer almaktadır. Daha çok mezar-taşlarında veya mihrab-minber gibi yapıların taç kısımlarında görülen taç süslemelerini andıran şeklin dairesel alt kısımları geometrik oymalarla kademelendirilmiştir.

Cami Doğusundaki Kalıntı ve Mezar

Yazgünü Camisinin hemen doğusunda neredeyse camiye bitişik hâlde bulunan bir kalıntı bulunmaktadır. Kare planlı bir yapı olduğu anlaşılan kalıntının güney tarafında beden duvarına ait olduğu anlaşılan ve muhtemelen kapı kısmını oluşturan iki beden duvarı bulunmaktadır. Diğer duvarları ise bir kısmı temel seviyesine kadar tahrip olmuş olup yol tarafında bulunan kısım ise 1 metreye kadar ayakta. Yapının iç kısmının sütunlu olduğu günümüzde caminin önünde bulunan sütun kaidelerinden anlaşılmaktadır. **(Resim 12)**

Yapının tarihi ve işlevi hakkında herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Hemen doğusunda bir kilise yer almaktadır. Köylüler bu kiliseye ait bir okul olduğunu söylemektedirler. Ancak kayıtlarda geçen Yazgünü köyü Gayrimüslümlere ait okulun fotoğrafından yola çıkıldığında bu yapının kilise ile bir ilgisinin olmadığı anlaşılmaktadır. Gayrimüslümlere ait olan okul moloztaştan yapılmış olup iki katlıdır ve caminin yanında bulunan bu kalıntının malzemesi ve yapım teknikleri ile uyuşmamaktadır **(Resim 13)**. Bu durumda bu yapının Müslümanlara ait bir okul veya 18-19. yüzyılda Kiği sancak merkezinin bu köy olduğu düşünülürse Bey'e ait konak olduğu daha uygun bir fikir olarak ortaya çıkmaktadır.

Kalan duvarlardan yapının düzgün kesme taş malzeme ile inşa edildiği görülmektedir. Güney tarafında kalan iki duvar kalıntısı düzgün kesme taş kaplama ile olup kesme taşların içi moloztaş malzeme ile dolgulanmıştır. Yapının iç kısmında solda bir yükselti ile kot oluşturulmuştur. Günümüzde mezarların olduğu bu yerin işlevi anlaşılamamaktadır.

Yapının kalıntıları içinde birkaç farklı işlemeli taş bulunmaktadır. Bunlardan en dikkat çeken şadırvan taşıdır. Yapının giriş kısmında toprağa gömülü hâlde bulunan şadırvanın kaidesi toprağa gömülü olduğundan nasıl bir şekil ve süslemeye sahip olduğu bilinmemektedir. Dışarıda kısmen kalan kısımda şadırvanın havuz kısmının sekizgen bir tablaya oturduğu görülmektedir. Sekizgen altlık köşelerde kaval silme şeklinde yumuşatılmıştır. Bu silmelerin hemen üzerinde ince bir şerit halinde içbükey bir oyma sekizgeni çevrelemektedir. Sekizgen altlık, havuzdan yaklaşık 10 cm dışarıdadır ve asıl tekne de 10 cm yüksekliğe sahiptir. Tekne ise oldukça hareketli bir yapıya sahiptir.

Dairesel şekilde yapılmış şadırvanın havuz kısmı içbükey ve dışbükey silmelerle hareketlendirilmiştir. Dış tarafta her iki dışbükey kaval silmeden sonra içbükey birer silme ile dışarıya çıkıntı yapacak şeklide hareketlendirilmiştir. Aynı form havuzun iç kısmında da tam tersi olarak devam etmektedir (**Resim 14**). Bir diğer bezemeli taş da yine kalıntının içinde yer almaktadır. Kısmen kırılmış dikdörtgen bir taş olan bu buluntunun üzerinde köşede kabartmalı bir çiçek motifi yer almaktadır. Köşede yer alan bu kabartmanın aynısı muhtemelen kırılan diğer tarafta da yer almaktaydı. Bu taşın dış cepheye kullanıldığı belli olmakla birlikte kitabeyi ihtiva etmiş olması da muhtemeldir. Taşın üzerinde ince bir tabaka halinde harç izi izlenebilmektedir. Ancak bu harç izinin ne amaçla kullanıldığı belli olmamakla birlikte kitabe için yüzey düzenlemesi amacıyla kullanıldığı değerlendirilmektedir (**Resim 15**). Bir diğer malzeme de oldukça küçük bir parça olan kitabe parçasıdır. Kalıntılar içindeki mezarlara mı yoksa yapının kitabesine mi ait olduğu belli olmayan bu küçük parçada sülüs hatlı yazı bulunmaktadır. Ancak çoğunlukla tahrip olduğundan kalan bu yazı da herhangi bir anlam ifade etmemektedir (**Resim 16**). Kayda değer bir diğer taş parçası da niş veya pencere vb. gibi bir açıklığa sahip olan taş parçasıdır. Kaş kemer formunda olan bu taşın üzerinde kemer yayını takip eden oyma çizgisel olarak koçboynuzu şeklinde son bulmaktadır (**Resim 17**).

Kalıntının içinde iki adet mezar bulunmaktadır. Bu mezarlar yaklaşık 50 cm yüksek bir seki üzerinde yer almaktadır. Mezarlardan güneyde olanının şahideleri yenilenmiş olup günümüz ürünüdür. Bu mezarın şahidesi, muhtemelen kuzey tarafta bulunan diğer mezarın doğu tarafında bulunan sülüs kitabeye haiz şahidedir. İkinci mezar orijinal hâdedir. Ancak büyük oranda değişim ve tahribata uğradığı görülmektedir. Kuzey tarafta bulunan bu mezar sanduka tipi mezar olup dikdörtgen bir sandukaya sahiptir. Sandukanın kapak kısmı beşgen prizma şeklindedir. Mezarın şahidesi kırılmış olup başlığı kalıntılar içinde bulunmaktadır. Doğru tarafta bulunan şahidesi diğer mezarın olmalıdır. Kuzeydeki bu mezarın şahide kısmının altında iki sütunlu sekiz satırlı kartuşlar içine işlenmiş sülüs kitabe mevcuttur. Oldukça düzgün bir kare taş olan bu dış kapak taşı köşelerde iki sıra geçmeli motiflerle sınırlandırılmıştır. Kartuşların aralarında çarkifelek ve çiçek motifleri yer almaktadır. Kartuş içindeki yazılar, üzerini kaplayan yosunlardan dolayı tam olarak okunamamaktadır. Ancak yazılarda bazı kelimeler yer almaktadır. İnceleme sürecinde “Ahmed” ismi net bir şekilde görülmekle birlikte en alt satırda “1249/1833” tarihi okunabilmektedir. (**Resim 18-19**) Sandukanın güney kısmındaki pehle taşı üzerinde sülüs hatlı bir yazıt yer almaktadır.

Ancak tahribattan ve yosundan dolayı tam olarak anlaşılammaktadır. Mezarın doğu tarafından bulunan şahidesi hemen güneyinde bulunan mezara ait olmalıdır. Çünkü bu mezarın şahidesi kırılmış ve başlık kısmı kalıntılar arasında olup farklı bir renk ve forma sahiptir. Doğu tarafında bulunan bu şahide üzerinde beş satırlık kitabe mevcuttur. Tarihçe kısmı sandukaya gömüldür ve çıkarılması tahribine neden olacağından dokunulmamıştır. Görülen açıklıktan tarihçeyi veren kısım 12...” şeklindedir. Bu da bu şahidenin 1800’lü yıllara ait olduğunu göstermektedir. Şahidenin alınlığı kaş kemer şeklinde olup hemen altında taç yaprak ve iki adet lale motifi işlenmiştir (**Resim 20**).

Sonuç

Kiği, Yazgünü köyü merkezinde bir cami, bir kalıntı ve kalıntının üzerinde bulunan iki adet mezar ile Osmanlı dönemi eserlerini barındıran yerlerden biridir. Caminin yeniden kurgulanması ve kurgulanma sürecindeki yapımlar hataları mihrap ve minber üzerinde süslemelerde net bir şekilde görülebilmektedir. Mihrap ve minberin yeniden kurgulanması ve restorasyon görmesi gerektiği açıktır. Caminin doğusunda bulunan kalıntının kazı çalışmaları sonucunda birçok buluntuyu ortaya çıkarması muhtemeldir.

Caminin doğusunda bulunan kalıntının ne amaçla kullanıldığı bilinmemektedir. Köyde bir okuldan söz edilmemektedir. Ancak bir dönem köyün Kiği sancak merkezi olması burada bir konağın olma olasılığını güçlendirmektedir. Ancak hem yerli kaynaklar hem de yabancı kaynaklarda bu tür bilgi bulunmamaktadır. Köyde bulunduğu söylenen gayrimüslimlere ait okulun yapısal ve teknik özellikleri bu kalıntıya uymamaktadır. Muhtemelen ya kaynaklara geçmemiş bir okul veya bey konağı olması daha mantıklı bir değerlendirme olarak karşımızda durmaktadır.

Kalıntı üzerinde bulunan mezar ve mezarlardaki süslemeler ve yazı stilleri 1825’ten önce sancak merkezi olan Bağlarpınarı köyündeki mezarlar ve süslemeler ile benzerlik göstermektedir. Özellikle mezartaşları üzerinde bulunan gülbezek, çarkıfelek ve lale motiflerinin aynısı Bağlarpınarı köyü mezartaşlarında bulunmaktadır. Mihrab üzerinde bulunan ve aslında başka bir yere ait olduğunu düşündüğümüz nar ağacı ve lale motifli vazodan çıkan ağaçların bir benzeri yine Bağlarpınarı köyü Muhammed Bey Cami minberinin köşk kısmının korkuluk kısımlarında yer almaktadır.

Mihrab üzerindeki süslemeler Anadolu mihaplarında sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Anadolunun birçok yöresinde yapılan mihrap süslemelerinin bu ücra köylerde de bulunması İslam süsleme sanatının sürekliliğini göster-

mesi açısından önem arz etmektedir. Bingöl ili ve ilçelerinde İslâmi dönem yapılarını görmek mümkündür. Özellikle Kiğı ilçesinde Akkoyunlu dönemi Pilten Bey Cami, Kiğı Bağlarpınarı köyünde bulunan ve 19. yüzyıl yapısı olan Mirliva Muhammed Bey Cami, henüz literatür çalışmasını tamamlayamadığımız Açıkgüney köyünde bulunan Arnavudzâde Abdullah Bey Cami gibi yapılar bölgede bir geleneğin devam ettiğinin göstergesidir. Yazgünü Cami bu camiler içinde daha çok kare planlı ve düz dam örtüsü ile Arnavudzâde Abdullah Bey Camisi'ne benzemekte olup yörede bu tür kare planlı camilerin varlığının göstergesi arasındadır. Caminin mihrap ve minber süslemeleri ise birlikte ele alındığında, bölgedeki en fazla süsleme barındıran cami olduğu görülmektedir. Caminin orijinal halinde daha fazla süsleme bulunması gerektiğini mihrap ve minberdeki süslemeler göstermektedir. Ancak tamamen yenilendiği için süslemeler sadece mihrap ve minberde kalmıştır. Bitişikte bulunan kalıntılarda yapılacak kazı çalışmaları bu caminin orijinal planı, süslemeleri ve mimari özellikleri hakkında yeni bilgiler verecektir.

Kaynakça

- AYDIN, Dündar, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı*, TTK, Ankara 1998.
- BAKIRER, Ömür, Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrabları, TTK, Ankara 2000.
- BAŞ, Yaşar, Kiğı Sancak Beyleri, Eşkiyalık ve Sosyal Düzeni Sağlama Çabaları (1514-1852), *Türk Dünyası Araştırmaları*, cilt 102, Sayı 202, Şubat 2013, ss. 55-88.
- BUTASIM, Nebi, "Bingöl Tarihi Eserleri ve Turizm Ekonomisine Kazandırılması", 3. *Uluslararası Bölgesel Kalkınma Konferansı*, Bingöl 2015, ss. 563-570.
- CANSEVER, Turgut Cansever, Sonsuz Mekânın Peşinde, Klasik Yayınları, İstanbul 2010.
- DEMİR, Abdullah, "Belgelerle Pilten Bey Camii ve Vakfı" *Bingöl Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, Yıl 1 Sayı 2, Ankara 2008, ss. 45-73.
- ERTEKİN, M. Zahir- BUTASIM, Nebi, İslâm Süsleme Sanatlarının Mezartaşlarına Yanması "Bingöl Örneği", *Nahçıvan ve Doğu Anadolu Abideleri Sempozyumu*, Nahçıvan 2015, ss. 262-286.
- GENÇOĞLU, Mustafa, Erzurum Vilâyetleri Maarif Teftişleri (1910), *CTAD*, Yıl 8, Sayı 16, Güz 2012, ss. 33-60.
- HONİGMAN, Ernst, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, (Çev: Fikret Işıltan), *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları*, No: 1528, İstanbul 1970.
- KARA, Funda, Saltuklu Dönemi Erzurum Kitabeleri, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 43, Bahar 2017, ss.359-384.
- SİNCİLAR, Thomas Alan, *Eastern Turkey: An Architectural & Archaeological Survey*, Volume IV, London 1990.
- MİTCHELL, Stephen, *A History of The Later Roman Empire, AD284-641*, London, 2014.
- <http://www.keghart.com/Tourigian-Apelian-Khoups>, Erişim: 13.11.2019.
- <https://www.houshamadyan.org/mapottomanempire/vilayet-of-erzurum/ka-za-of-keghi/education-and-sport/schools.html> Erişim: 13.11.2019.

Resim 1: Yazgünü Köyü Cami ve Bitişindeki Kalıntı

Resim 2: Yazgünü Köyü Cami Kitabe

Resim 3-4: Yazgünü Cami Mihrabı ve Bordür Detayı

Resim 5-6: Yazgünü Köyü Mihrap Kavsarası- Kavsara Köşelik Süslemesi

Resim 7: Minberde Kullanılan Devşirme Taş

Resim 8-9) Yazgünü Cami minberden süsleme detayları

Resim 10-11: Yazgünü Cami Minberi Köşk Sütunce Başlıkları

Resim 12: Yazgünü Sütun Kaideleri

Resim 13: Yazgünü Köyü Gayrimüslimlere Ait Okul (<https://www.houshamadyan.org/mapottomanempire/vilayet-of-erzurum/kaza-of-keghi/education-and-sport/schools.html>: United Association of Armenians (1880-1908), Three-Year Report: August 21, 1908-August 31, 1911, Istanbul, published by Nshan Babigian, 1911, Erişim: 19.11.2019)

Resim 14-15: Yazgünü Köyü Şadırvan – Bitkisel Süslemeli Taş Parçası

Resim 16-17: Kitabe Parçası - Kemer Formu Verilmiş Buluntu

Resim 18: Ahmed İsmi ve Tarihçenin Olduğu Kısım

Resim 19: Yazgünü Köyü Kalıntı İçinde Bulunan Sanduka Tipi Mezar

Resim 20: Yazgünü Köyü Mezarı Şahidesi

BİNGÖL MUTFAK KÜLTÜRÜ VE GASTRONOMİ TURİZMİ

Yılmaz IRMAK¹

Özet

İnsanoğlunun en temel biyolojik gereksinimlerinden biri olan beslenme, tarihi süreç içerisinde kültürel bir olgu hâlini almıştır. Yiyecek ve içecek çeşitleri, bunların hazırlanması, pişirilmesi, saklanması ve tüketilmesi “mutfak kültürü” olarak adlandırılmaktadır. Coğrafi konum, iklim çeşitliliği, dinî inanç ve eski uygarlıklar bu kültürün oluşmasında en önemli faktörlerdir. Orta Asya’da et ve mayalanmış süt ürünleri ile biçimlenen beslenme kültürünün göç ile beraber Anadolu’ya taşınması, Mezopotamya’da gelişen tarıma bağlı tahıl ürünleri, Ege ve Akdeniz’in sebze ve meyve türleri, Bizans, Ortadoğu, Avrupa ve Güney Akdeniz mutfakları ve ayrıca Osmanlı’nın içerisinde barındırdığı çok uluslu yapı ile şekillenen Türk mutfak kültürü, bugün dünyada ilk üç mutfak kültürü arasında gösterilmektedir.

Halkının geçiminin tarım ve hayvancılığa dayalı olduğu Bingöl’de yemekler genellikle et, hamur, süt ürünleri ve doğada yetişen çeşitli bitkilerden yapılmaktadır. Yörede yazları daha çok sebzeli ve etli yemekler; kışları ise süt ürünleri ve hamur işi yemekler tüketilmektedir. Bingöl’de son yıllarda yemek çeşitlerinin, yemek alışkanlıklarının ve sofranın, şehirleşme ve modernleşmeye bağlı olarak değişime uğradığı görülmektedir. Günümüzde gastronomi turizminin önem kazanmasıyla beraber şehirler, mutfak kültürü ile de ön plana çıkmaya başlamıştır. Turistlerin bir şehri ziyaret etmelerinde önemli faktörlerden biri de, o yörenin mutfak kültürünü tanıma isteğidir. Bu bakımdan Bingöl’ün yöresel yemeklerinin tanıtımı ve şehirde bu tür yemek yapan restoranların açılması oldukça önem arz etmektedir. Bu çalışmada; Bingöl mutfak kültürü hakkında bilgiler verilmeye çalışılacak ve ayrıca yöreye özgü yemeklerin gastronomi turizmi bakımından önemi üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bingöl, Mutfak Kültürü, Beslenme, Yöresel Yemek, Gastronomi Turizmi.

BİNGÖL CUISINE CULTURE AND GASTRONOMY TOURISM

Abstract

Nutrition, which is one of the basic biological requirements of human beings, has become a cultural phenomenon in the historical process.

1 Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, yirmak@bingol.edu.tr

Food and beverage types, their preparations, cookings, storages and consumptions are called as culinary culture. Geographical location, climate diversity, religious beliefs and ancient civilizations are the most important factors in the formation of this culture. The Turkish culinary culture which was shaped by migration of the nutritional culture formed with meat and fermented dairy products in Central Asia to Anatolia with migration, the cereal products that are connected to developed agriculture in Mesopotamia, the vegetable and fruit types of Aegean and Mediterranean, Byzantine's, Middle East's, European and Southern Mediterranean cuisines and also the multinational structure of the Ottoman Empire is among the top three culinary cultures in the world today.

In Bingöl, where the livelihood of its people is based on agriculture and animal husbandry, the dishes are generally made from meat, dough, dairy products and various plants grown in nature. In the summer, mostly vegetable and meat dishes; In winter, dairy products and pastry dishes are consumed. In Bingöl, it is observed that the variety of food, eating habits and table order have changed in recent years due to urbanization and modernization. Today, with gastronomic tourism's coming into prominence, the cities have also started to come to the forefront with culinary culture. One of the important factors for tourists to visit a city is the desire of the culinary culture of the region. In this respect, it is very important to introduce the local dishes of Bingöl and to open the restaurants cooking these kinds of food in the city. In this study; Information will be given about Bingöl culinary culture and also the importance of local foods in terms of gastronomic tourism will be emphasized.

Key Words: Bingöl, Culinary Culture, Nutrition, Local Food, Gastronomic Tourism.

GİRİŞ

İnsanoğlunun en temel biyolojik ihtiyaçlarından birisi olan beslenme, tarihi süreç içerisinde kültürel bir nitelik kazanmış ve mutfak kültürü olarak adlandırılmıştır. Mutfak kültürü kavramı; beslenmeyi sağlayan yiyecek ve içeceklerin hazırlanma, pişirilme, saklanma ve tüketilme sürecini ve buna bağlı olarak mekân ve yemek yapmada kullanılan araç-gereçleri ifade ederken, aynı zamanda yemek geleneği ile toplumun sosyo-kültürel ve ekonomik durumunu, tarihsel kimliğini, yeme-içme alışkanlıklarını, damak zevkini, tarım üretimine göre şekillenmiş mutfağını da içine alan kendine özgü kültürel bir yapıyı ifade etmektedir (Uzel, 2018: 38). Yeme-içme eyleminin kültürel bir olgu hâline gelmesinde şüphesiz bir toplumun uzun yıllar içerisinde oluşturmuş olduğu âdetler, alışkanlıklar, inançlar ve dinî ritüellerin önemli

bir payı vardır. Her toplum, yaşadığı coğrafi şartlara ve ekonomik yapılarına göre kendi mutfak kültürünü oluşturmuştur. Ancak göç, ticaret ve kültürel iletişim gibi faktörler mutfak kültürleri arasında etkileşimlere sebep olabilmekte ve bir toplumun mutfak kültürü başka toplumların yemek kültüründen izler taşıyabilmektedir.

Bir toplumun mutfak kültürü, içinde yaşadıkları bölgenin coğrafi şartları, tarım özellikleri, sosyo-ekonomik durumları, dinî özellikleri ve diğer toplumlarla ilişkilerine göre şekillenmektedir. Tarihsel olarak bakıldığında beslenme sisteminin ortaya çıkardığı mutfak kültürünün; gelenek-görenek, sosyo-kültürel ve ekonomik boyut gibi etmenlere paralel olarak birbirlerinden farklı gelişim evreleri geçirdiği söylenebilir (Solmaz, 2018: 119). Dünyada hemen her mutfağın temel sayılacak bazı özellikleri söz konusudur. Din ve inanışlar, bölgeye özgü hayvan ve bitki varlığı gibi faktörler yemek kültüründe etkili olmaktadır. Antropologlar, ilkel topluluklarda hayvan ve bitkilerin yenilebilir olmasına karşın bunların yemek menülerine alınmamış olmasını tabu inancı ile açıklamaktadır. Hemen her toplumda nelerin yenilip, nelerin yenilmeyeceğini değişik ölçülerde dinler belirlemiştir. Bu durum tek tanrılı dinlerde olduğu gibi çok tanrılı dinlerde de söz konusudur. Toplumların ekonomik yapıları ve bu yapıların şekillendirdiği gündelik hayat pratikleri mutfağın en temel belirleyicisi konumundadır. Yeme-içmede göçebe ve yerleşik olmaktan kaynaklı farklılıklar görülmekte ve bu durum da mutfak kültürünü önemli ölçüde etkilemektedir. Göçebe yaşam tarzı sürdüren ve hayvancılık yapan toplumların beslenme biçimlerinde et ve süt ürünleri ağırlıklı olduğu için besin ürünlerini saklamaya uygun koşullarda işlemeleri buna örnek verilebilir (Toprak, 2015: 69).

Türk edebiyatının ilk yazılı kaynaklarından Kaşgarlı Mahmud'un "Dîvânü Lugâti't-Türk" adlı eserinde; bardak, selçibiçek (aşçı bıçağı), etlik (et çengel), ıvrık (ibrik), tewsi (tepsi), kova, saç, şiş, soku (havan) ve susgak (susak, tahta su kabı) gibi aletlerin yanı sıra; küp, çanak, çömçe (tahta kepeç), kaşuk, tekne, tuzluk gibi toprak ve ahşap eşyalar; sarnıç (su tulumu), tulkuk (tuluk), tagar (çuval), sanaç (işlenmiş koyun derisinden torba) gibi mutfak araç ve gereçlerinin eski Türkler tarafından kullanıldığı belirtilmektedir (Genç, 2008'den akt; Demirgül, 2018: 109). Yusuf Has Hacib'in "Kutadgu Bilig" adlı eserinde, XI. yüzyılın ziyafet türleri olarak altı çeşit yemekten bahsedilmektedir. Bu yemekler; düğün yemeği (küdenke aş), sünnet yemeği (sünnet aş), ad, san alma yemeği (at aş), doğum yemeği (togum aş), arkadaş yemeği (koldaş aş), ölü yemeğidir (yoğ-yuğ aş). Orhun Abideleri'nde de görülen ve "yuğ aş" adı verilen ölü yemeği ilk toplu yemek olarak dikkat çekmektedir

(Sürücüoğlu ve Özçelik, 2008: 1300-1301). Hacı Bektaş Velî'nin hayatı etrafında şekillenen "Velâyetnâme" adlı eserde ise; yahni, keşkek, somun, tereyağı, şerbet ve bişi gibi mutfak kültürü unsurları yer almaktadır (Özdemir, 2016: 215). Başka yazılı kaynaklar da incelendiğinde Türk mutfak kültürü ile ilgili birçok unsurun kullanıldığı görülmekte ve bu durum, Türklerin mutfak kültürüne ne kadar önem verdiğini açıkça ortaya koymaktadır. Orta Asya'da et ve mayalanmış süt ürünleri ile biçimlenen beslenme kültürünün göçle birlikte Anadolu'ya taşınması, Mezopotamya'da gelişen tarıma bağlı tahıl ürünleri, Ege ve Akdeniz'in sebze ve meyve türleri, Bizans, Ortadoğu, Avrupa ve Güney Akdeniz mutfakları, Osmanlı'nın içerisinde barındırdığı çok uluslu yapının da etkisiyle şekillenen Türk mutfak kültürü, bugün dünyada en çok beğenilen mutfak kültürleri arasında gösterilmektedir (Artun, 2008: 341-342). Genel olarak bakıldığında Türk mutfağının; tahıl, sebze ve ete dayanan yemekler, çorbalar, zeytinyağlılar, hamur işleri ve doğada kendiliğinden yetişen çeşitli otlarla hazırlanan yemeklerden oluştuğu söylenebilir.

Yöreden yöreye değişen tatları içerisinde barındıran mutfak kültürü, özel gün, kutlama ve yas törenlerinde farklı bir anlam taşımaktadır. İnsanların özel günleri ile ilgili kutlamalarda, dinî veya toplumsal kökenli bayramlarda hazırlanan yiyecek ve içecekler, kendine özgü kurallarına göre konuklara sunulmaktadır. Bingöl'de; doğumdan sonra doğum ağrısını ve sancısını dindirmek için kadına "kardu" adı verilen ottan yapılan çorba içirilmektedir. Erkek çocukların doğumun yedinci gününde yemekler, börekler, mezeler ve meyveler hazırlanırken, çocuğun dişi çıktıktan sonra buğday ve nohuttan oluşan "hedik" adı verilen bir yemek yapılmaktadır. Yine sünnet düğünleri, evlilik törenleri, dinî bayramlar, bazı kutlamalar ve yas merasimlerinde çeşitli yemekler yapılmakta ve ikram edilmektedir (Irmak, 2016).

Bu noktada çalışmanın asıl konusuna geçmeden önce Bingöl'ün coğrafyası, nüfusu, iklimi, bitki örtüsü ve hayvancılığı hakkında kısa bir bilgi vermekte fayda görülmektedir. Doğu Anadolu Bölgesi Yukarı Fırat bölümünde yer alan ve dört tarafı dağlarla çevrili Bingöl'ün doğusunda Muş, kuzeyinde Erzurum ve Erzincan, batısında Tunceli ve Elazığ, güneyinde ise Diyarbakır vardır. Adaklı, Genç, Karlıova, Kiğı, Solhan, Yayladere ve Yedisu olmak üzere toplam 7 ilçeye sahip olan şehir, Çapakçur ovasının kuzeybatı köşesinde Murat nehrine ve Genç ilçesi civarında Göynük suyuna hâkim bir düzlükte kurulmuştur. Çoğunlukla Zazaların yaşadığı bir il olan Bingöl'ün 2018 verilerine göre merkez nüfusu 160.165, merkez ve ilçelerle beraber toplam nüfusu

ise 281.205'tür.² İklim olarak karasal iklimin hüküm sürdüğü yörede yazlar sıcak ve kurak, kışlar soğuk ve karlı geçmekte, ilkbahar ve sonbaharda ise bolca yağmur yağmaktadır. Tarım ve hayvancılığın yapıldığı ve bitki örtüsü olarak meşe ormanlarının yaygın olduğu Bingöl'de, özellikle bitki örtüsünün küçükbaş hayvancılığa elverişli olmasından dolayı keçi yetiştiriciliği yapılmaktadır. Tarım faaliyeti olarak tahıl ürünleri, sebze ve meyve yetiştirilmektedir. Bingöl dağlarındaki bitki çeşitliliğinin zengin olması, son yıllarda arıcılığın gelişmesini sağlamış ve Bingöl balı ülke genelinde marka değeri kazanmaya başlamıştır. Bingöl'ün coğrafyası, iklimi, bitki örtüsü ve hayvancılığı mutfak kültürüne de yansımıştır. Yörede kış aylarının sert geçmesinden dolayı kalorisi yüksek kışa özgü yiyecekler tüketilirken, hayvancılığın gelişmiş olması bakımından da yemeklerde küçükbaş hayvan eti tercih edilmektedir. Özellikle Bingöl Soğuk Çeşme kavurması ve tepsi tava yapımında kullanılan keçi (çepiç) eti ve yine sabah kahvaltılarında bal ve süt ürünleri yörenin en önemli lezzetlerini oluşturmaktadır.

Günümüzde şehirler, tarihi ve doğal güzelliklerinin yanında gastronomi turizmi ile de ön plana çıkmaya başlamışlardır. Bir şehri ziyaret ettiğinizde orada nereleri göreceğiniz kadar hangi lezzetleri tadacağınız da önemlidir. Gastronomi: "Sağlığa uygun, iyi düzenlenmiş, hoş ve lezzetli mutfak, yemek düzeni ve sistemi"³ olarak tanımlanmaktadır. Gastronomi turizmi ise; "yeni bir yiyecek ve içecek deneyimi yaşamak için seyahat motivasyonu yaratan ve seyahat davranışlarının güdülenmesine önemli ölçüde yardımcı olan turizm şekli olarak tanımlanmakta ve bir tür gastronomik hareketliliği ifade etmektedir. Gastronomi turizmi, bölgeye özgü yemeklerin sunulmasıyla o bölgeye ait kültürel kimliği ve mirası yansıtmakta ve böylece yerel destinasyonlar için rekabet avantajı sağlamada etkili bir araç olmaktadır."⁴ Yemeklerin malzemesinden hazırlanışına, sunumundan yemek yenilen mekâna kadar her şey, gastronomi turizminin bir parçası olarak görülmektedir. Bu çalışmada; Bingöl mutfak kültürünün ana yemek, çorba, hamur işleri, ekme ve tatlı çeşitleri hakkında bilgiler verilecek, sonuç bölümünde ise yöre yemekleri ile ilgili gastronomi turizmi bağlamında değerlendirmeler yapılarak bazı önerilerde bulunulacaktır.

2 Bingöl'ün nüfusu ile ilgili bilgiler; (<https://www.nufusu.com/il/bingol-nufusu> Erişim Tarihi: 25.11.2019) adlı internet sitesinden alınmıştır.

3 [https://sozluk.gov.tr/Erişim Tarihi 10.10.2019](https://sozluk.gov.tr/Erişim_Tarihi_10.10.2019)

4 <https://gastronomiturizm.wordpress.com/gastronomi-turizmi-nedir/> Erişim Tarihi: 15.10.2019

Bingöl Mutfak Kültürü

1. Yemekler Çeşitleri⁵

1.1 Bingöl Tava (Tepsi Tava)

Malzemeler:

- 2 kilo çepiç (erkek keçi) eti
- 1 kilo domates
- 2 yemek kaşığı salça
- 500 gr yeşil biber
- 300 gr kuyruk yağı
- Tuz
- Pul biber

Resim 1: Bingöl Tava (Tepsi Tava)]

Yapılışı: Bingöl tava, merkeze bağlı Elmalı köyünde yapılan bir yemek çeşididir. Bu yüzden “Elmalı Tava” olarak da bilinir. Son zamanlarda şehir merkezinde de bu yemeği yapan restoranlar açılmıştır. Bingöl tavanın en önemli özelliği taş fırında yapılmasıdır. Yemekte etler, kavurma etine göre daha iri kesilir. Yemeğin içerisine kemikli etler de katılabilir. Bingöl tavanın yapımı için öncelikle çepiç eti ve kuyruk yağı iri bir şekilde kesilerek tepsiye dizilir. Üzerine irice kesilmiş domates ve yeşil biber konulduktan sonra bir miktar salça, tuz ve pul biber ilave edilir. Yemek taş fırında 160-180 derecelik sıcaklıkta 2 saat kadar pişirilir ve tepside sıcak olarak servis edilir (Kement vd., 2018: 80).

1.2 Gudu Faslan

Malzemeler:

- Yeşil fasulye
- Sarımsak
- Yumurta
- Tereyağı
- Tuz
- Pul biber

Resim 2: Gudu Faslan

5 Bu makalede yemek tarifleri ve malzemeler 4-5 kişilik olarak verilmektedir.

Yapılışı: Uçları koparılan yeşil fasulyeler, elle üç dört parçaya bölünür ve düdüklü tencerede 25 dakika kadar haşlanır. Haşlanmış yeşil fasulyelerin suyu süzülür. Yayvan geniş bir tencerede dövülmüş birkaç diş sarımsak tereyağı ile kavrulduktan sonra üzerine domates salçası ve haşlanmış yeşil fasulyeler ilave edilir. 2 yumurta kırılan ve bir miktar da kırmızı pul eklenen yemek, kısık ateşte 2-3 dakika daha pişirildikten sonra servis edilir. (KK1)

1.3 İçli Köfte

Malzemeler:

- İç harcı: 500 gr orta yağlı kıyma, 4 adet soğan, tereyağı, yarım yemek kaşığı domates ve biber salçası, tuz, pul biber, reyhan, karabiber ve maydanoz.
- Dış harcı: 500 gr köftelik bulgur, yarma, un ve 1 adet yumurta

Resim 3: İçli Köfte

Yapılışı: İnce kıyılmış soğanlar pembeleşinceye kadar yağda kavrulur. Kavrulmuş soğanların üzerine kıyma eklendikten sonra bir süre daha kavrulan karışımın üzerine salça, tuz, pul biber, maydanoz, reyhan ve karabiber eklenerek iç harç hazırlanır. İç harca isteğe göre ceviz de ilave edilebilir. İç harç soğumaya bırakıldıktan sonra dış harcın hazırlığına başlanır. Dış harcın yoğrulması için alüminyum köfte leğenleri tercih edilir. Leğenin içerisine bırakılan köftelik bulgur, yarma ve buğday unu 1 su bardağı ılık su ile ıslatıldıktan sonra üzerine 1 adet yumurta kırılır ve yeteri kadar tuz eklendikten sonra bir miktar ılık suyla kıvamını alıncaya kadar yoğrulur. Hamur kıvamını aldıktan sonra daha önceden hazırlanmış ve soğumaya bırakılan iç harcı, yumurta büyüklüğündeki dış harcın ortası oyularak içine yerleştirildikten sonra yuvarlak bir şekil verilerek üzeri kapatılır. Köfteler kaynar suda 5 dakika kadar haşlandıktan sonra sudan çıkarılır ve tabakta üzerine tereyağı yakılarak sıcak servis edilir.(KK2)

1.4 Kalbur Basması

Malzemeler:

- Un
- 2 yumurta
- Yoğurt, süt ve sıvı yağ (yarım bardak)
- 1 paket kabartma tozu
- 1 çay kaşığı karbonat
- Tuz

Resim 4: Kalbur Basması

Yapılışı: Yumuşak bir hamur yoğrulur ve 10 dakika kadar dinlendirilir. Hamurdan ceviz büyüklüğünde parçalar kopartılır ve oval şekil verilir. Delikli bir kap üzerinde üç parmak bastırılarak açılır ve mekik şeklinde yuvarlandıktan sonra yağ içinde kızartılır ve servis edilir. Kalbur basması, eskiden buğday elemek için kullanılan “kalbur” adı verilen alet ile yapıldığı için bu ismi almıştır. Deri iplerin tahta çerçeveye gerilmesi ve etrafının ince bir tahta ile çevrildiği bu alet, bu yemeğin hamuruna şekil vermek için kullanılmaktadır. Biçimi, hurmaya benzediği için bu yemeğe “kalbur hurması” veya “kalbura bastı” da denilmektedir. Günümüzde kalbur bulunamadığı durumlarda hamura, delikli bir kap üzerinde şekil verilmektedir (Bor, 2014: 80).

1.5 Karnıyarık

Malzemeler:

- 300 gr kıyma
- 5 adet patlıcan
- 1 adet soğan
- 3 adet domates
- Sivri biber
- 3 diş sarımsak
- Salça
- Tuz
- Sıvı yağ
- Karabiber
- Pul biber
- Maydanoz

Resim 5: Karnıyarık

Yapılışı: Yemeğin iç malzemesi olarak soğanla kavrulmuş kıymaya ince doğranmış domates eklenir. Üzerine pul biber, karabiber ve bir miktar ince doğranmış maydanoz ilave edildikten sonra iç harç soğumaya bırakılır. Böylece iç harç hazırlandıktan sonra yemeğin diğer aşamasına geçilir. Patlıcanlar alacalı olarak soyulur ve ortasından bıçakla çizilir. Acısı çıkması için yarım saat kadar tuzlu suda bekletilen patlıcanlar sudan çıkarılarak kâğıt havlu ile kurulur ve kızgın yağda kızartılır. Kızartılan ve yağı alınan patlıcanlar fırın tepsisine sırayla dizilir, bir kaşık yardımıyla ortası açılır ve daha önce hazırlanmış iç harcı patlıcanların içerisine doldurulur. Üzeri sivri biber ve dilimlenmiş domates ile süslenir ve ardından yemeğe 1 su bardağı salçalı su ve yeteri kadar tuz ilave edildikten sonra 180 derecelik fırında ortalama 25-30 dakika pişirilir. Genellikle pirinç pilavı eşliğinde sıcak servis edilir. (KK3)

1.6 Keldoş

Malzemeler:

- Un
- Yoğurt & kuru çökelek
- Sarımsak
- Tuz
- Tereyağı

Resim 6: Keldoş

Yapılışı: Özellikle kış mevsiminde yapılmış olan bir yemek çeşididir. Mayasız olarak yoğrulmuş hamura ocağın genişliğine göre kalın ve yuvarlak ekmek şekli verilerek ateşe bırakılır. Ateşe bırakılan ekmek iyice piştikten sonra soğutulmaya bırakılır. Soğutulan ekmek geniş bir kabın içinde küçük küçük doğranır. Ekmek doğandıktan sonra üzerine sulandırılmış çökelek veya sarımsaklı yoğurt dökülerek servis edilir. Eskiden keldoş ekmeğinin üzerine toz şeker veya bal ile hazırlanan şerbet dökülerek yapılan “zerfet” adı verilen tatlı konulduğu belirtilmektedir. (KK4)

1.7 Kılörık/Gıllörık

Malzemeler:

- 300 gr kıyma
- 500 gr köftelik bulgur
- 2 adet kuru soğan ve sarımsak
- Salça, sıvıyağ, tereyağı
- Haşlanmış nohut
- Su, yoğurt
- Karabiber, reyhan, nane, yarım limon suyu, pul biber ve tuz

Resim 7: Kılörık/Gıllörık

Yapılışı: Bir kabın içinde kıyma ve köftelik bulgura tuz ve karabiber atılarak yoğrulur. Yoğrulan bu hamurdan fındık büyüklüğünde minik köfteler hazırlanır. Bu köfteler, tencerede kaynatılan suda haşlandıktan sonra suyu süzülerek ayrı bir kaba alınır. Daha sonra bir yemek tenceresinin içinde sıvı yağ ile ince kıyılmış soğanlar kavrulur ve yarım yemek kaşığı salça ilave edildikten sonra yemeğe bir miktar su katılır. Su kaynadıktan sonra bu karışımın içerisine haşlanmış nohut, bir yemek kaşığı limon suyu ve minik köfteler katılır. Yaklaşık 20 dakika kadar pişmeye bırakılan yemeğin üzerine sarımsaklı yoğurt döküldükten sonra tereyağı yakılarak servis edilir. (KK5)

1.8 Kiremitte Güveç

Malzemeler:

- 500 gr et
- 3 adet domates
- Yeşil biber
- 3 adet patlıcan
- 3 diş sarımsak
- Tuz
- Salça
- Sıvı yağ
- Pul biber

Resim 8: Kiremitte Güveç

Yapılışı: Bu yemekte et olarak daha çok Bingöl'de yetiştirilmiş olan kuzu veya oğlakların eti tercih edilir. Öncelikle kuşbaşı olarak doğranmış et, güveç

kabının alt kısmına yerleştirilir. Kiremitin içine sırasıyla iri doğranmış patlıcan, biber ve domates dizilir. Üzerine kabuğu soyulmuş birkaç diş sarımsak konulur. Son olarak bir bardak su, bir miktar sıvı yağ, salça, pul biber ve tuz eklenen güveç, yaklaşık 2 saat taş fırında pişirilir ve sıcak servis edilir. (KK6)

1.9 Kuru Dolma

Malzemeler:

- 10 adet kuru biber
- 2 adet soğan
- 5 adet kuru patlıcan
- 1 yemek kaşığı domates salçası
- 1 yemek kaşığı biber salçası
- 2 su bardağı pirinç
- 1 demet maydanoz ve nane
- 1 yemek kaşığı sumak ve nar ekşisi
- Karabiber, pul biber ve tuz

Resim 9: Kuru Dolma

Yapılışı: Patlıcanlar ve kuru dolma ayrı ayrı haşlanır. Patlıcanlar biraz daha uzun süre haşlanır. Acısının çıkması için patlıcanlar bir kaç kere yıkanır kenara alınır. Pirinç ıslatılır ve güzelce yıkanarak bekletilir. Bir tencereye yarım bardak zeytinyağı konur üzerine 2 adet soğan doğranır. Soğanlar biraz kızardıktan sonra salçalar eklenip kavrulur. Pirinçler eklenir karıştırılır biraz kavrulur ve altı kapatılır. Yemeğe baharat, maydanoz, nar ekşisi ve tuz eklenir. Dolmalar doldurularak yatay vaziyette tencereye konulur. Birinin ağız kısmına diğerinin arka kısmı getirilir böylece dolmaların açılması önlenir. Üzeri geçmeyecek şekilde sıcak su konur ve en son da dolmaların dağılmamaları için üzerine tabak bırakılır. Yemek kaynadıktan sonra kısık ateşte suyu çekilene kadar pişirilir ve servis edilir.⁶

6 <https://www.dallica.com/yoresel-lezzetler/Erişim Tarihi: 18.11.2019>

1.10 Lopik

Malzemeler:

- 500 gr köftelik bulgur
- 2 yemek kaşığı un
- 2 diş sarımsak
- 1 adet yumurta
- Yoğurt
- Tereyağı
- Tuz
- Pul biber

Resim 10: Lopik

Yapılışı: Yoğurtlu bulgur köftesi olarak da bilinen Lopik, Doğu Anadolu bölgesinde yaygın olarak tüketilen bir yemek çeşididir. Öncelikle su ile yumuşatılan ve bir miktar un ilave edilen bulgurun üzerine yumurta kırılır. Kıvamını alıncaya kadar yoğrulan hamur, yassı, yuvarlak ve ortası delik küçük yumak şekli verildikten sonra suda haşlanır. Haşlanan yumaklar, elle yuvarlanarak misket şekline dönüştürülür. Bir kapta soğumaya bırakılan yemeğin üzerine sarımsaklı yoğurt ve pul biber döküldükten sonra tereyağı yakılarak servis edilir (Çakar, 2014: 105).

1.11 Mastuva

Malzemeler:

- 1 litre ayran
- 2 yemek kaşığı un
- 1 yumurta
- 250 gr pirinç
- Tereyağı
- Tuz

Resim 11: Mastuva

Yapılışı: Pirinçler ayıklanıp yıkandıktan sonra geniş bir tencereye bırakılır ve üzerine ayran, un ve yumurta kırıldıktan sonra kısık ateşte karıştırılmaya başlanır. Ayranın bozulmaması için tahta bir kaşıkla ara verilmeksizin sürekli karıştırılır. Ayran kaynamaya başladıktan sonra karıştırma işlemi yemek katı hâle gelinceye kadar devam eder. Katılaştıran yemek ateşten alınarak bir kapa konulur ve yemeğin ortası çukurlaştırıldıktan sonra üzerine tereyağı yakılarak servis yapılır. Bingöl yöresinin en yaygın yemeklerinden biri olan mastuvanın yapımında geçmişte darı (mısır) kullanılırken günümüzde pirinç kullanılmaktadır. (KK7)

1.12 Soğuk Çeşme Kavurması

Malzemeler:

- 1 kilo oğlak eti
- 200 gr kuyruk yağı
- Tuz

Resim 12: Soğuk Çeşme Kavurması

Yapılışı: Kuyruk yağı incecik doğranarak, tencerede yağını salana kadar kavrulur. İçerisine kuşbaşı doğranmış oğlak eti ilave edildikten sonra kısık ateşte yaklaşık 1 saat kadar etin kendi suyu ile pişirilir. Tencere kapalı bir şekilde arada bir silkelenerek etlerin yer değiştirmesi ve yağ ile teması sağlanır. Piştikten sonra üzerine tuz ilave edilen kavurma, beraberinde dilimlenmiş domates ve soğan ile servis edilir. (KK5)

1.13 Sörina Pel

Resim 13: Sörina Pel

Resim 14: Sörina Pel Ekmeği

Malzemeler:

- 4 adet sörina pel ekmeği,
- 1 kâse yoğurt,
- 2 yemek kaşığı tereyağı,
- 2 diş sarımsak ve tuz.

Yapılışı: Özellikle kış mevsiminde yapılmış olan bir yemek çeşididir. Pişirilip hazırlanan yufkalar 4-5 cm büyüklükte sarılır. Sarılan yufkalar hamur tahtası üzerinde belli aralıklarla kesilir. Kesilen parçalar dik bir şekilde yan yana sıkı sıkıya dizilir üzerine sarımsaklı yoğurt ve kızdırılmış tereyağı döküldükten sonra servis edilir (Bor, 2014: 78).

1.14 Yoğurtlu Parpar

Malzemeler:

- Parpar (semizotu)
- Yoğurt
- Sarımsak
- Tereyağı
- Pul biber

Resim 15: Yoğurtlu Parpar

Yapılışı: Tüm Türkiye’de semizotu olarak bilinen, Bingöl’de ise “parpar” adı verilen bu bitki daha çok yaz aylarında tarlalarda ve bahçelerde yetişir. Öncelikle parpar suda haşlanır. Daha sonra yumak şeklinde sıkılır ve bir taşa konulur. Üzerine sarımsaklı yoğurt dökülerek ve tereyağı yakılarak servis edilir. (KK5)

1.15 Zeytinyağlı Yaprak Sarması

Malzemeler:

- 500 gr salamura yaprağı
- 1 adet limon
- 2 orta boy kuru soğan
- 1,5 su bardağı pirinç
- 1 demet maydanoz
- yemek kaşığı salça
- Karabiber, kırmızı pul biber, kimyon, nane, tuz, 2 yemek kaşığı zeytinyağı

Resim 16: Zeytinyağlı Yaprak Sarması

Yapılışı: Öncelikle salamura yapraklar 4-5 saat kadar suda bekletilir, yıkanır ve süzgece alınır. Daha sonra pirinç yıkanır ve suyu süzülerek geniş bir kabın içerisine alınır. 1 adet soğan ince ince doğranarak pirince eklenir ve üzerine zeytinyağı, baharat, salça, tuz ve ince kıyılmış maydanoz ilave edilerek karıştırılır. Yaprığın geniş kısmına iç harçtan konulur ve rulo gibi iki yandan kapatılarak sarılır. Bu işleme yaprak bitene kadar devam edilir. Sarılan ve tencereye dizilen yaprakların üzerine zeytinyağı ve yaklaşık 5-6 su bardağı kadar sıcak su ilave edildikten sonra üzeri limon dilimleri ile süslenir ve kısık ateşte yaklaşık 1 saat pişirilir. Pişerken sarmaların dağılmaması için tencere kapağında biraz daha küçük ebatta bir kâse ile tencerenin ağzı kapatılır. Yemek piştikten sonra 15-20 dakika kadar dinlendirilir ve sıcak servis edilir. (KK3)

2. Çorba Çeşitleri

2.1 Germ (Ayran) Çorbası

Malzemeler:

- 1 litre ayran
- 1 adet yumurta
- 500 gr dövme veya pirinç
- 1 kâse nohut
- Pune otu
- Tuz

Resim 17: Germ (Ayran) Çorbası

Yapılışı: Germin bir diğer adı ayran çorbasıdır. Ayran çorbası Bingöl'de özellikle arife günlerinde bayrama hazırlık için yapılmaktadır. Geniş bir tencerenin içine boşaltılan ayran ile una, tuz ve yumurta sarısı ilave edilir ve malzeme karıştırılmaya başlanır. Normal bir ateşte tahta kaşıkla ayran kaynayınca kadar karıştırılır. Ayran kaynama aşamasına geldikten sonra haşlanmış nohut ve dövme (yarma) ilave edilir. 30-40 dakika kadar kaynadıktan sonra çorba, ateşten alınarak üzerine naneye benzeyen "pune" adı verilen yöresel bir otan bir dal konularak servis edilir. (KK5)

2.2 Germa Keşk Çorbası

Malzemeler:

- Ayran
- Dövme
- Kurutulmuş keşk
- Pune otu
- Tereyağı
- Tuz

Resim 18: Kurutulmuş Keşk

Yapılışı: Germ çorbası kurutulmuş keşk ile de yapılmaktadır. Keşk için küplerde biriktirilen ayranlar ekşiyinceye kadar bekletilir. Ekşitilen ayran büyük kazanlarda ateşe bırakılır ve karıştırılmaya başlanır. Ayran kaynatıl-

dıktan sonra içine dövme ve az miktarda nohut eklenir. Karıştırma işlemine ayran katılıncaaya dek devam edilir. Katılan keşk ateşten alınarak soğutulmaya bırakılır. Soğutulan keşk, köfte büyüklüğünde hazırlanarak pune otu ile güneşte kurumaya bırakılır. Bu kurutulan bu keşkler, özellikle kış mevsiminde germa keşk çorbası yapımında kullanılır. Germa keşk çorbasının yapılışı, germ (ayran) çorbasının yapılışı gibidir. Yalnız bu çorbada haşlanmış nohut kullanılmaz. (KK5)

2.3 Kiji Çorbası

Resim 19: Kiji Çorbası

Resim 20: Kiji Otu

Malzemeler:

- *Kiji otu,*
- *bulgur,*
- *salça,*
- *soğan ve bulgur.*

Yapılışı: Kiji bitkisi yörede ilkbahar ve yaz aylarında derelede yetişen bir çeşit ottur. Bu bitkinin özelliği su içinde yetişmiş olmasıdır. İnce kıyılmış soğanlar tencerede kavrulduktan sonra domates salçası, tuz ve kiji ilave edilir. Kiji de bir süre kavrulduktan sonra kaynamış su ve bulgur da katıldıktan sonra kaynamaya bırakılır. Çorba kaynadıktan sonra sıcak olarak servis edilir.(KK8)

2.4 Tutmaç Çorbası

Malzemeler:

- 500 gr un
- 1 kg yoğurt
- 2 diş sarımsak
- Tereyağı
- 200 gr kavurma
- Anığ otu
- Tuz

Resim 21: Tutmaç Çorbası

Yapılışı: Una bir miktar tuz ilave edilerek biraz su ile yoğrulur. Hamur kâğıt inceliğinde yufka şeklinde açılarak bir bez üzerine tek tek istenilen büyüklükte kesilir. Önceden hazırlanmış yoğurda bir miktar su katılarak hafif ateşte kaynayınca kadar karıştırılır. 5 dakika kaynadıktan sonra kesilmiş olan yufkalar ilave edilir. Kavurma içine atılarak 15 dakika sonra ateşten indirilir. Yörede “anığ” adı verilen kurutulmuş ve toz hâline getirilmiş ot ile beraber yakılan tereyağı, çorbanın üzerine dökülerek servis edilir. (KK4)

2.5 Yelıng/Guluk Çorbası

Resim 22: Yelıng/Guluk Çorbası

Resim 23: Yelıng/Guluk Otu

Malzemeler: Yeluk otu, bulgur, salça ve soğan.

Yapılışı: Yelıng/guluk bitkisi ilkbaharda Bingöl dağlarında yetişen bir bitkidir. Öncelikle ince kıyılmış soğanlar, domates salçası ile tencerede kavrulur.

Daha sonra ince doğranmış yeling otu ve bir miktar bulgur ilave edilen yemek, üzerine yeteri kadar kaynamış su dökülerek pişmeye bırakılır. Piştikten sonra sıcak servis edilir. (KK4)

3. Hamur İşleri

3.1 Bişi

Malzemeler:

- Un
- Yumurta
- Tereyağı
- Tuz

Resim 24: Bişi

Yapılışı: Un, tuz ve yumurta bir kaptaki çırpılıp bulamaç hâline getirilir. Bu bulamaç, kepçe yardımıyla ocaktaki bakır tavaya dökülerek tereyağında kızartılır. Kısa övgü ve kalorisi yüksek olan bu yemeğin pişme süresi yaklaşık 20 dakikadır. Bişi böreği yumurta olmadığı durumlarda süt ile de yapılabilir. (KK3)

3.2 Glor/Patile

Malzemeler:

- 500 gr un
- 2 adet soğan
- 250 gr peynir
- Tuz
- biber

Resim 25: Glor/Patile

Yapılışı: Öncelikle un ılık su ile yoğrulur ve yumak şekline getirilen hamurlar böreklik yufka olarak açılır. Açılan hamurun içine soğan ile karıştırılmış peynir konular ve üzerine tuz ve pul biber atıldıktan sonra kapatılan börek sacda pişirilerek servis edilir. (KK5)

3.3 Kılç

Malzemeler:

- Un
- Soğan
- Maydanoz
- Çökelek/peynir
- Tereyağı

Resim 26: Kılç

Yapılışı: Yoğrulan hamur yufka ekmek şeklinde açılır. Açılan yufkanın arasına soğan, maydanoz, çökelek veya peynir konularak yufka ikiye katlanır. Kenarlarının açılmaması için parmakla bastırılarak kapatılan ekmek sonra sacın üstünde ya da tavada yağ ile birlikte pişirilir ve üzerine tereyağı gezdirilerek servis edilir.

3.4 Kıymalı Börek

Malzemeler:

- 500 gr kıyma
- 3 adet soğan
- Sivribiber
- Maydanoz
- Karabiber
- Tuz

Fotoğraf 27: Kıymalı Börek

Yapılışı: İnce kıyılmış soğanlar yağda kavrulduktan sonra üzerine kıyma, tuz ve pul biber eklenerek kavrulur. Böylece böreğin içi harcı hazırlanmış olur. Bu aşamadan sonra süt, yumurta ve sıvıyağ bir kaptı çırpılarak sos hazırlanır, ayrıca böreğin üzerine sürmek üzere 1 adet yumurtanın sarısı ayrılır. Un ılık su ile yoğrulur ve yoğrulan hamurdan 4 eşit beze yapılır. Açılan hamur bezelerinden bir tanesi fırın tepsisi içerisine yayılır ve sosun dörtte biri bu bezenin üzerine dökülerek fırça yardımıyla her yanına sürülür. Aynı büyüklükte başka bir hamur alınıp bu bezenin üzerine kapatılır ve önceki

ile aynı miktarda sos sürülür. Önceden hazırlanan iç harç, açılan hamurun üzerine eşit miktarda yayılır. Diğer iki hamur da aynı şekilde hazırlanır ve içerisine iç malzemesi konulduktan sonra üzeri kapatılır. Tepsinin etrafındaki fazlalık bıçak ile kesilir ve börek eşit miktarda dilimlenir. Üzerine fırça ile yumurta sarısı sürülen börek, fırında 200 derece sıcaklıkta kızarıncaya kadar pişirilir ve sıcak servis edilir. (KK5)

3.5 Löl

Resim 28: Pişmeye Hazır Löl

Resim 29: Pişmiş Löl

Malzemeler: Un, su, maya, çökelek/kavurma, soğan, tuz ve tereyağı.

Yapılışı: Un, su, tuz ve maya karıştırılarak yoğrulur. Yoğrulan hamur, 40 dakika kadar dinlendirildikten sonra iki eşit beze olarak ayrılır. Ayrılan bezelerin üzerine tereyağı sürülüp rulo şeklinde sarılarak yumak hâline getirilip beklemeye bırakılır. Daha sonra üzerine tereyağı sürülen yumak hâlindeki hamur, merdane yardımıyla açılır. Birinci kat yağlanmış tepsiye serilir ve arasına ince kıyılmış soğan, çökelek ve kavurma karıştırılarak eklenir. Diğer hamur bezesi üzerine örtüldükten sonra bıçak ile dilimlenerek kesilir. Ardından böreğin üzerine tereyağı sürülerek fırında 200 derece sıcaklıkta üzeri kızarıncaya kadar pişirilir. Piştikten sonra sıcak servis edilir. Peynirli de yapılabilen bu börek genellikle 2 katlı yapılır, 2 katlı olana “löla dı kat”, 7 katlı olana da “löla heft kat” adı verilmektedir. (KK5)

3.6 Su Böreği

Malzemeler:

- 8 su bardağı un
- 5 adet yumurta
- 500 gr peynir
- 1 demet maydanoz
- 1 çay bardağı sıvı yağ
- 3 litre kaynamış su
- 2 yemek kaşığı zeytin yağ
- 3 litre soğuk su
- Tuz

Resim 30: Su Böreği

Yapılışı: Un genişçe bir kabın içinde kıvamını alıncaya kadar yoğrulur. Yoğurulan hamur 10 adet bezeye ayrılır. Fırın tepsisi yağlanır ve ilk beze tepsiye konulup el ile bastırılarak tepsiye yerleştirilir. Tepsiyeye yerleştirilen bezenin üzerine sıvı yağ dökülüp el ile yayılır. Diğer bir beze de en son üzerine konulmak üzere bir kenara ayrılır. Diğer kalan 8 beze de açılır ve 3 litre kaynamakta olan suyun içine atılıp 1 dakika bekletildikten sonra kevgirle alınıp diğer tenceredeki soğuk suyun içine atıldıktan sonra hemen alınıp tepsiye el ile yerleştirilir ve üzerine peynir rendesi serpilir. Ardından bir bezenin daha aynı şekilde sıcak ve soğuk su ile şoklanıp üzerine rendelenmiş peynirler serpilir. Bu şekilde yufkaların arası hafifçe yağlanıp, içine peynirli harç konulduktan sonra, üzerine sıcak ve soğuk su ile şoklanmış bütün yufkalar aynı sıra ile üst üste dizilir. En üste de ilk başta ayrılmış olan haşlanmamış beze açılır ve tepsiye yerleştirilir. Üzerine yumurta sarısı sürülüp önceden ısıtılan 170 derece sıcaklıktaki fırına sürülür ve kızarana kadar pişirildikten sonra sıcak servis edilir.⁷

7 <https://www.dallica.com/yoresel-lezzetler/Erişim Tarihi: 18.11.2019>

3.7 Turakin

Malzemeler:

- Un
- Çökelek
- Beyaz peynir
- Maydanoz
- Tereyağı

Resim 31: Turakin

Yapılışı: Bir kaba un, su ve tuz eklenerek kulak memesi kıvamına gelene kadar yoğrulur. Hamur sert olursa su, yumuşak olursa un eklenir. Ortalama 5-10 dakika yoğrulduktan sonra biraz dinlendirilir. Hamurdan avuç içi kadar parçalar ayrılarak yuvarlanır. Bu hamurlar, üzeri unlanarak ince bir şekilde açılır. İnceliği yufka şeklinde olmalıdır. Açılan hamurun iki ucu üst üste gelecek şekilde katlanır. Yayılarak açılan hamura peynirli veya çökelekli harç eklenir. Hamur sağdan ve soldan üst üste gelecek şekilde kapatılır. Alt ve üst kenarları el yardımı ile bastırılır. Teflon tavada pişirildikten sonra üzerine tereyağı sürülerek sıcak servis edilir. (KK5)

4. Ekmek Çeşitleri

4.1 Bingöl Pidesi

Resim 32: Bingöl Pide Fırını

Resim 33: Bingöl Pidesi

Malzemeler: Un, su, maya ve tuz

Yapılışı: Mayası ve yeteri kadar tuz katılan un, su ile yoğrulur. Yoğrulan hamur mayalanması için dinlenmeye bırakılır. Bingöl fırın ustalarının maharetli ellerinde açılan pideler taş fırınlarda pişirilir. Bingöl pidesi, fırınlarda taze ve sıcak olarak sunulmasından dolayı halk tarafından çok tüketilmektedir. Bu ekmeğin bir özelliği de birkaç gün bayatlamadan tazeliğini korumasıdır. (KK1)

4.2 Sac Ekmeği

Resim 34: Yufka Açma

Resim 35: Ekmek Pişirimi

Malzemeler: Un, su ve tuz.

Yapılışı: Un, soğuk su ile kıvamını alıncaya kadar yoğrulur. Yoğrulan hamurun üzeri nemli bir bez ile kurumaması için kapatılır ve yarım saat kadar dinlenmeye bırakılır. Ekmek pişirimi için ocakta ateş yakılır. Ateşin üzerine sacayağı ve sac konulur. Hamurlar ekmeklik yumak hâline getirilir. İnce olarak açılan yufkalar sac üzerinde hafif kızarıncaya kadar pişirilir. Sac ekmeği, yemekten önce üzeri hafif su ile ıslatılarak yumuşatılır ve katlanır. Yemek ile beraber yenilir. Bu ekmeğin özelliği uzun süre bayatlamaması, ıslatıldığında taze ekmek gibi yenilmesidir. (KK1)

4.3 Tandır Ekmeği

Resim 36: Tandır Ocağı]

Resim 37: Tandır Ekmeği

Malzemeler: Un, su ve tuz.

Yapılışı: Halkın ihtiyacına yönelik olarak topraktan ve taştan yapılan ekmeğ tandırları bir tür fırın görevi görmektedir. Tandırda pişirilen ekmeğin kendine has bir lezzeti vardır. Hâlâ kırsal kesimde varlığını sürdüren tandır, kent merkezlerinde ise sayısı her geçen gün azalmaktadır. Çömlek yapımında olduğu gibi tandır için de kolay yoğrulup şekil alabilecek bir toprak kullanılır. Bu toprak yoğrulup içine biraz da saman karıştırılarak onun dayanıklılığı ve yapışkanlığı sağlanmış olur. Yoğrulan çamur, çubuklar halinde üst üste dizilerek kaynaştırılıp 70-80 cm civarında bir yükseklikte çanak şekli verilir. Bu çanak ağız kısmından dibine doğru genişliği artacak şekilde olup, tabanında ön tarafa doğru bakan bir tünelciği vardır. Bu tünelcikten tandırın külü alınır, temizliği yapılır. Yapılan bu tandır çanağının etrafı taşlarla örölerek yapısı korunmuş olur. Ekmeğ pişirilmek istendiğinde tandır odun, tahta gibi yakacaklarla ısıdırılır. Normal bir sıcaklığa sahip olan tandırın iç kısmına, çanağına hazırlanan ekmeğlik hamur ısıdırılarak yapıştırılır. Bu şekilde ekmeğler tandırın çanağında odun ateşı ile pişmiş olur. Normal bir sıcaklığa ulaştıktan sonra tandırın iç kısmına “rafata” denilen tahtadan yapılmış olan yastık üzerine hamur serilir hafif bir şekilde ısıdırılır ve bu yastık yardımı ile tandıra yapıştırılarak pişirilir. Hamurun ıslatılmasının sebebi ise tandıra yapışması ve kolay pişmesidir. (KK1)

4.4 Yağlı Ekmek

Malzemeler:

- Un,
- su,
- margarin ve tuz

Resim 38: Yağlı Ekmek

Yapılışı: Bir miktar su ve tuz eklenen un yoğrulur. Yoğrulan hamur orta yuvarlak şeklinde açılır ve açılan hamurun üzerine margarin sürülür ve rulo hâline getirilen bu hamura tekrar yuvarlak beze şekli verildikten sonra merdane yardımı ile biraz açılır. Açılan bu hamur, üzerine çizgili bir şekil verildikten sonra odun ateşinde kızarıncaya kadar pişirilir. Bingöl yağlı ekmeği sabah kahvaltılarının vazgeçilmez bir lezzetidir ve sıcak yenilir. (KK1)

5. Tatlı Çeşitleri

5.1 Burma Kadayıf Tatlısı

Malzemeler:

- 1 kg çiğ kadayıf
- 600 gr tereyağı
- 1 kg öğütülmüş Antep fıstığı veya ceviz
- 1 çorba kaşığı pekmez
- 3 kg şeker
- 6 su bardağı su
- 3-4 damla limon suyu

Fotoğraf 39: Burma Kadayıf Tatlısı

Yapılışı: Öncelikle kadayıfın şerbeti için bir tencerede şeker ve su karıştırılarak kaynamaya bırakılır. Bir müddet kaynatılan şerbete limon suyu ilave edilerek şurup kıvamı alıncaya kadar kaynatmaya devam edilir. Daha sonra ise ocaktan indirilen şerbet ılımaya bırakılır. Bu aşamadan sonra kadayıf ya-

pımına geçilir. 100 gr eritilmiş tereyağı ve bir çorba kaşığı pekmez karıştırılarak kadayıf tepsinin dibine sürülür. Çiğ burma kadayıf, düz bir zeminde açıldıktan sonra ortasına boydan boya fıstık içi serpilir. Sonra içine fıstık konulan bu kadayıf bir ucundan tutulup burarak sarılır ve tepsiye dizilir. Tepsi tamamlanana kadar aynı işlem devam eder. Tepsi tamamlandıktan sonra ise kadayıfın üzerine kalan tereyağı eritilerek dökülür. Tepsi ocağa alınarak kısık ateşte altı kızarıncaya kadar çevrilerek pişirilir. Altı pişen kadayıf, bir başka tepsiye ters çevrilerek tekrar ocağa konulur. Aynı şekilde diğer taraf da kızarıncaya kadar pişirilir. Piştikten sonra ocaktan alınan burma kadayıfın üzerine eşit miktarda şerbeti dökülerek işlem tamamlanmış olur. Üzeri bolca Antep fıstığı ile süslenen kadayıf şerbetini çektikten sonra servis edilir.⁸

5.2 Ev Baklavası

Fotoğraf 40: Ev Baklavası

Fotoğraf 41: Ev Baklavası

Malzemeler: Mısır nişastası, margarin, çekilmiş ceviz veya fındık, un, tuz, kabartma tozu, sıvı yağ, süt, yumurta, limon suyu, şeker ve su.

Yapılışı: Bir kabın içerisine 3 adet yumurta kırılıp üzerine bir su bardağı süt, bir su bardağı sıvı yağ, yarım çay kaşığı tuz ve yeteri kadar un ilave edildikten sonra kulak memesi yumuşaklığında bir hamur yoğrulur. 30 eşit parçaya ayrılan hamurlar, ceviz büyüklüğünde yuvarlanır. Yuvarlanan hamurlardan 1 tane alınır ve üzerine mısır nişastası serpidikten sonra merdane yardımı ile bir küçük tabak büyüklüğünde açılır. Diğer kalan yumaklar da aynı şekilde oklava ve mısır nişastası yardımı ile küçük bir tabak büyüklüğünde açılıp üst üste onar onar bırakılır. İlk on parçaya nişasta ve oklava yardımı ile bir fırın tepsi büyüklüğünde yufka şekli verilir. Tepsinin içine,

8 <https://gastromanya.com/burma-kadayif-tarifi/> Erişim Tarihi: 28.11.2019

açılan ilk on parça hamur yerleştirildikten sonra üzerine çekilmiş olan ceviz veya fındık serpiştirilir. Diğer on parça aynı şekilde ilk önce küçük bir tabak büyüklüğünde sonra da tepsi büyüklüğünde açılarak tepsiye yerleştirilir. Aynı şekilde üzerine çekilmiş ceviz veya fındık serpiştirilerek baklavanın ikinci katı oluşturulur. Geride kalan son on parçaya da aynı işlem uygulandıktan sonra yufkalar baklava dilimi şeklinde kesilir, 200 gram margarin eritilip baklavanın üzerine eşit bir şekilde dökülür ve fırında kızarana kadar pişirilir. Pişen baklavanın üzerine su, şeker ve limon suyundan oluşan şerbet dökülerek servis edilir. (KK7)

5.3 Kabak Tatlısı

Malzemeler:

- *Balkabağı*
- *Toz şeker*
- *Dövülmüş ceviz*
- *Hindistan cevizi*

Fotoğraf 42: Kabak Tatlısı

Yapılışı: Kabak ince ince dilimledikten sonra soyulup çekirdekleri çıkartılır ve istenilen uzunlukta doğranır. Büyük ve yayvan bir tencereye aralarına şeker serpilerek kat kat dizilen kapaklar, 2 saat kadar ya da bir gece ağzı kapalı olarak bekletilir. Bu bekleme sırasında kabak su salacağı için pişirilirken ayrıca su eklemeye gerek yoktur. Gecedan bekletilen kabak orta ateşte yumuşayana kadar pişirilir. Kabağın şerbetinin koyulaşması için bir sürede kapağı açık olarak pişirilir. Soğuduktan sonra servis tabağına alınan kabaklar, üzerine dövülmüş ceviz veya Hindistan cevizi serpilerek servis edilir. (KK5)

5.4 Sütlaç

Malzemeler:

- Süt
- Şeker
- Pirinç
- Buğday nişastası
- Vanilya
- Su

Fotoğraf 43: Sütlaç

Yapılışı: Yıkanan pirinç, suda haşlanana kadar pişirilir. Pişme sırasında pirinçlerin çok az sulu kalmasına dikkat edilir. Haşlanan pirinçlerin üzerine süt ve vanilya ilave edildikten sonra bir müddet daha pişmeye bırakılır. Daha sonra üzerine şeker, süt ve buğday nişastası karıştırılarak üzerine ilave edilir ve 5 dakika kadar kısık ateşte kaynatılır. Ocaktan alınan sütlaç, fırına dayanıklı toprak kâselere doldurularak tepsiye dizilir ve üzeri kızarıncaya kadar fırında pişirildikten sonra soğuk servis edilir. (KK3)

5.5 Şilki

Malzemeler:

- 1 su bardağı un
- 1 adet yumurta
- 1 tatlı kaşığı kuru maya
- 1 çay bardağı ılık su
- 2 çorba kaşığı tereyağı
- Yarım su bardağı pekmez
- Yarım su bardağı su

Resim 44: Şilki

Yapılışı: 1 çay bardağı ılık suda maya eritilir. 10 dakika bekletip yumurta ilave edildikten sonra karıştırılır. Bir kaba alınan una maya eklenir. Un, lokma hamuru kıvamında yumuşak bir hamur hâline gelene kadar ılık su ile yoğrulur. Hamuru pişirmek için tava veya sac ısıtılır. Hamurdan bir kepçe alınarak tavaya yayılır. Krep şeklinde iki taraflı pişirilir. Krepler kesilerek bir tepsiye

yerleştirilir ve üzerine tereyağı yakılır. Su ve pekmez karışımından bir şerbet hazırlanır ve kreplerin üzerine döküldükten sonra servis edilir. (KK5)

5.6 Hesida/Maliyez

Malzemeler:

- Un
- Pekmez veya toz şeker
- Tereyağı

Resim 45: Hesida/Maliyez

Yapılışı: Doğu Anadolu bölgesinde “hesida”, “hasude” ve “hasıta” gibi adlarla, Bingöl’de ise “maliyez” olarak bilinen bir tatlı çeşididir. Un ve pekmez ile yapılan ve özellikle kış mevsiminde tüketilen bu tatlı, doğum yapan kadınlara bebeğe süt olması için yedirilir. Maliyez, pekmez olmadığı durumlarda şekerle de yapılabilir. Pekmez ile un karıştırılarak bulamaç hâline getirilir. Hazırlanan bu bulamaç, tavada kızartılmış tereyağı ile karıştırılır. Bu karışım büyük bir tavaya bırakılır ve ocakta yaklaşık yarım saat kadar kısık ateşte katılaşip rengi kızarana kadar karıştırılarak pişirilir. Piştikten sonra ocaktan alınıp tavayla birlikte sıcak servis edilir. (KK5)

5.7 Un Helvası

Malzemeler:

- Tereyağı
- Un
- Süt
- Toz şeker

Fotoğraf 46: Un Helvası

Yapılışı: Un ve tereyağı bir tencereye konulup kahverengi bir hâle dönüşene kadar kısık ateşte kavrulur. Bu işlem yapılırken un ve yağ karışımının ten-

cereye ve kaşığa yapışmamasına özen gösterilmelidir. Un kavrulduğu sırada bir taraftan da ayrı bir kabın içerisinde süt ve şeker karıştırılarak ocakta bir müddet kaynatılır. Daha sonra ise kaynatılan bu süt tencerede kavrulmakta olan unun üzerine azar azar dökülür. Bu sırada ocağın altı biraz daha açılır. Kısa bir sürede un, sütü çekecektir. Un sütü çekene kadar hızlı hızlı karıştırmak gerekir. Un helvası katılaştınca ocağın altı kapatılır ve helva demlenmeye bırakılır. Helvası 5-10 dakika kadar demlendikten sonra bir kek kalıbına koyularak ya da kaşık ile şekil verilerek servis tabağına alınır ve afiyetle yenir. (KK3)

Sonuç

Bu çalışmada Bingöl mutfak kültürü içerisinde ana yemek olarak; Bingöl tava, gudu faslun, içli köfte, kalbur basması, karnıyarık, keldoş, klorik/gillorik, kiremitte güveç, kuru dolma, lopik, mastuva, Soğuk Çeşme kavurması, sörina pel, yoğurtlu parpar ve zeytinyağlı yaprak sarması, çorba çeşitleri; germ (ayran) çorbası, germa keşk çorbası, kiji çorbası, tutmaç çorbası ve yeling/guluk çorbası, hamur işleri; bişi, glor/patile, kılç, kıymalı börek, löl, su böreği ve turakin, ekmek çeşitleri; Bingöl pidesi, sac ekmeği, tandır ekmeği ve yağlı ekmek, tatlı çeşitleri; burma kadayıf tatlısı, ev baklavası, kabak tatlısı, sütlaç, şirkil, hesida/maliyez ve un helvası gibi yiyeceklerin malzemeleri ve yapılışı hakkında bilgiler verilmiştir. Bu yiyeceklerden bazıları Türkiye'nin her yerinde bilinen, bazıları da sadece yöreye özgü lezzetlerdir. Bingöl tava, keldoş, klorik/gillorik, lopik, mastuva, Soğuk Çeşme kavurması, sörina pel, kiji çorbası, tutmaç çorbası, yeling/guluk çorbası, turakin, kılç, löl, şilki ve hesida/maliyez gibi yiyecek çeşitleri Bingöl yöresine özgü yiyeceklerdir. Halkının geçiminin tarım ve hayvancılığa dayalı olduğu Bingöl'de yemekler genellikle et, hamur, süt ürünleri ve doğada yetişen çeşitli bitkilerden yapılmaktadır. Yörede yazları daha çok sebze ve etli yemekler; kışları ise süt ürünleri ve hamur işi yemekler tüketilmektedir. Genellikle tandır ekmeği, Bingöl pidesi ve sacda pişirilen ekmek tüketilmektedir. Yağlı ekmek özellikle sabah kahvaltılarında tercih edilmektedir. Şüphesiz bu çalışmada bilgi verilen yiyeceklerin dışında Bingöl'ün başka lezzetleri de vardır ancak çalışmanın hacmi açısından sadece bu yiyeceklerle yetinilmiştir. Örneğin kışlık yiyecek hazırlığı olarak turşular, kurutmalıklar, kavurmalar, peynirler ve kurutulmuş sebzeleri de burada belirtmekte fayda vardır. Ayrıca Türkiye'de marka değeri olan Bingöl balı, yine Bingöl tava, Bingöl kavurması, sörina pel, keldoş, lopik, mastuva, tutmaç çorbası ve burma kadayıf tatlısı gibi yiyecekler, yöre mutfağında en çok sevilen yiyeceklerdir. Günümüzde gastronomi turizminin önem kazanmasıyla beraber şehirler, mutfak kültürü ile de ön plana çıkmaya baş-

lamıştır. Turistlerin bir şehri ziyaret etmelerinde önemli faktörlerden biri de, o yörenin mutfak kültürünü tanıma isteğidir. Yemeklerin malzemesinden hazırlanışına, sunumundan yemek yenilen mekâna kadar her şey, gastronomi turizminin bir parçası olarak görülmektedir. Bu bakımdan Bingöl'ün yöresel yemeklerinin tanıtımı, yöresel yemek yarışmaları ve şehirde bu tür yemek yapan restoranların açılması ve otellerin menülerinde yöresel yemeklere yer vermesi gibi konular üzerinde durulmalı ve ayrıca şehrin doğal güzelliklerinin yanında mutfak kültürünün de ön plana çıkarılarak gastronomi turizminden pay alınması için adımlar atılmalıdır. Bu noktada ayrıca belgesel film ve televizyon programları ve yemek festivalleri yapılmalı, Kültür ve Turizm Müdürlüğü tarafından Bingöl'ün il ve ilçelerinin mutfak kültürü envanteri çıkarılmalı, Bingöl Üniversitesi ve Bingöl Belediyesi tarafından mutfak kültürü ile ilgili projeler desteklenmelidir.

Kaynakça

- Artun, E. (2008). Türk Halkbilimi, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Bor, Ş. (2014). "*Bingöl İli Karlıova İlçesi Aynik Köyü Monografisi*", Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yayınlanmamış Bitirme Tezi, Bingöl.
- Çakar, B. (2014).** "*Bingöl Folkloru*", Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yayınlanmamış Bitirme Tezi, Bingöl.
- Demirgöl, F. (2018). "*Çadırdan Saraya Türk Mutfağı*", Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi, C.8, S.1, s.105-125
- Irmak, Y. (2016). "*Doğumdan Ölüme Bingöl Geçiş Dönemleri İnanç ve Uygulamaları*", Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6 (11), s.113-131
- Kement, Ü. vd. (2018), Gastro Kültür Bingöl, İstanbul: Oğlak Yayınları
- Özdemir, C. (2016).** "*Hacı Bektaş Veli'nin Velâyetnâme Adlı Eserinde Yer Alan Halk Kültürü Unsurlarına İşlevsel Bir Bakış*", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi, S.78, s.197-217
- Solmaz, Y. (2018). "*Türk Mutfak Kültürü ve Beslenme Alışkanlıkları Üzerine Bir Değerlendirme*", Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi, C.1, S. 3, s.108-124
- Sürücüoğlu, M. S. ve Özçelik, A. Ö. (2008). "*Türk Mutfak ve Beslenme Kültürünün Tarihsel Gelişimi*", 38. İcanas Kongresi, Ankara, 10-15 Eylül, s.1289-1310
- Toprak, L. (2015). Mardin ve Yemek Kültürü, Mardin: Artuklu Yayınları
- Uzel, A. R. (2018). "Geleneksel Mutfak Kültürü ve Tarımsal Ürün Çeşitliliğinin, Üniversite Öğrencileri Beslenme Durumu Üzerine Etkisi", Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 55 (1): 37-44.

Elektronik Kaynakça:

- <https://www.dallica.com/yoresel-lezzetler/> Erişim Tarihi: 18.11.2019
- <https://gastromanya.com/burma-kadayif-tarifi/> Erişim Tarihi: 28.11.2019
- <https://gastronomiturizm.wordpress.com/gastronomi-turizmi-nedir/> Erişim Tarihi: 15.10.2019
- <https://gencmutfak.tr.gg/KIL%C7.htm?uid=2> Erişim Tarihi: 12.11.2019
- <https://www.nufusu.com/il/bingol-nufusu> Erişim Tarihi: 25.11.2019
- <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi 10.10.2019
- <https://www.yumpu.com/tr/document/view/14849600/bingolun-yoresel-yemekleri-slayt-12pdf-bingol-il-kultur-ve-> Erişim Tarihi: 09.11.2019

Kaynak Kişiler:

- KK1:** Medine Buğday, yaş 55, ilkokul mezunu, Bingöl
- KK2:** Sultan Acar, yaş 48; ilkokul mezunu, Bingöl
- KK3:** Melek Irmak, yaş 27, üniversite mezunu, Bingöl
- KK4:** Nesrin Aydar, yaş 50, ilkokul mezunu, Bingöl
- KK5:** Handan Hamarat, yaş 30, üniversite mezunu, Bingöl
- KK6:** Leyla Tunç, yaş 33, lise mezunu, Bingöl
- KK7:** Halime Aksoy, yaş 36, üniversite mezunu, Bingöl.
- KK8:** Neslihan İşlek, yaş 48, ilkokul mezunu, Bingöl/Solhan

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA BİTLİS'TE SAĞLIK HAREKETLERİ

Abdülaziz KARDAŞ¹

Özet

Cumhuriyetten önce savaşların doğurduğu sonuçlar ve sosyo-ekonomik gelişmelerin etkileri bütün alanlarda olduğu gibi yeni devletin ilk yıllarında sağlık politikalarının da belirlenmesinde etkili olmuştur. Savaşlar nedeniyle doktor kadrosunun yetersiz hâle gelmesi, ilaç konusunda çekilen sıkıntılar ve salgın hastalıklar, halkın sağlığını tehdit etmekteydi. Bu nedenle Cumhuriyet döneminde sağlık meselesi millî bir dava olarak ele alınmış, doktorsuz kalan bölgelere doktor göndermek amacıyla Zorunlu Hizmet Kanunu çıkarılmış ve salgın hastalıklarla etkili bir şekilde mücadele edilmeye başlanmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında sağlık alanında yaşanan gelişmeler ve salgın hastalıklar taşırayı da etkilemişti. Bu dönemde taşrada sağlık alanında önemli gelişmelerin yaşandığı merkezlerden biri de Bitlis'ti. Bitlis'te bu dönemde sıtma, çiçek, trahom, tifüs, gibi salgın hastalıklar etkili olmuştur. Hükümet, bu dönemde sağlık alanında örgütünü taşırayı da kapsayacak şekilde genişletmek, doktor ve diğer sağlık personeli açığını kapatmak ve salgın hastalıklarla mücadele etmek için önlemler almaya başlamıştı. Bu bağlamda Bitlis'te sağlık kurumları oluşturulmuş ve yeni devletin politikalarına göre faaliyetlerini yürütmüştür.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Dönemi, Bitlis, Sağlık, Salgın Hastalıklar.

HEALTH MOVEMENTS IN BITLIS IN THE FIRST YEARS OF THE REPUBLIC

Abstract

The results of wars and effects of socio-economic developments before the republic were influential in determining health policies in the first years of the new state as in all fields. The insufficiency of the medical staff due to the wars, the shortage of medicine and epidemics threatened the public health. For this reason, in the Republican period, the issue of health was dealt with as a national case, the Mandatory Service Law was enacted in order to send doctors to the countries that remained without a doctor and effective fight against epidemics was begun.

During the first years of the Republic, the developments in the field of health and epidemic diseases also affected the provinces. In this period, one of the centers where important developments were experienced in the field of health in the provinces was Bitlis. In this period, epidemic diseases such as malaria, smallpox, trachoma, typhus, had been effective in Bitlis. During this period, the Government began to take measures to expand its health organization to the provinces, to close the

1 Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. a.kardas@yyu.edu.tr

shortage of doctors and other health personnel and to fight epidemics. In this context, health institutions were established in Bitlis and operated according to the policies of the new state.

Keywords: Republican Period, Bitlis, Health, Epidemic Diseases.

Giriş

Cumhuriyet öncesinde meydana gelen savaşlar sırasında Türk hekim kadrosunun önemli bir kısmı kaybedilmişti. Cumhuriyetin ilk yılında ülkede toplam 554 hekim bulunmakta ve bir hekime 19.860 nüfus düşmekteydi. Yani 100 bin nüfusa düşen hekim sayısı sadece 5'ti.² Ülkedeki hekim açığını kapatmak ve dağılımındaki dengesizliği³ ortadan kaldırmak üzere 1923'te "Zorunlu Hizmet Kanunu" çıkarılmıştı.⁴

Milli Mücadele sırasında işgale uğrayan yerlerde nüfusun azalması, halkın bir bölümünün yoksul, perişan bir hâle düşerek göç etmesi, bulaşıcı hastalıkların yayılmasının yanında büyük ekonomik ve sosyal sorunların yaşanmasına yol açmıştı.⁵ Bu dönemde bir tarafta bu problemleri çözecek yeni millî bir yönetim kurulurken, diğer taraftan da başlatılan bağımsızlık ve millî egemenlik mücadelesi başarıyla sonuçlandırılmaya çalışılmıştı.⁶

Hükümetin bu dönemdeki sağlık politikası; ulusal örgütünü kurmak, doktor ve diğer sağlık personeli açığını kapatmak, göçmenlere yardım etmek, salgın hastalıklarla mücadele etmek, çocuk ölümlerini azaltıp nüfusu artırmak ve yurt dışından gelebilecek salgın hastalıklara karşı önlem almak⁷, şeklinde belirlenmişti.

Ülkede sıtma, frengi, trahom, çiçek gibi hastalıklar bulaşıcı ve salgın halindeydi. Sıtmaya karşı hastalara tedavi edici, sağlamlara da koruyucu ilaç dağıtılmış ve sıtmaya neden olan sivrisineklerin ürettiği bataklıklar kurutulmaya başlanmıştı. Çiçek hastalığından halkı korumak için Sivas'taki kurumda çiçek aşısı yanında kolera, tifo ve kuduz aşuları da üretilmeye başlanmış-

2 *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, Ankara 1973, s.321; Bilal Ak, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Sağlık Hizmetleri", *Türkler XVII*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.421.

3 *TBMM ZC. II/2*, İ: 26, (26.9.1339/1923), s.299.

4 *TBMM ZC. II/3*, İ: 41, (24.10.1339/1923), s.31.

5 Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Abdulaziz Kardaş, *Cumhuriyet Döneminde Van Gölü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1923-1950)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2015.

6 *TBMM ZC. I/1*, İ: 13, (9.5.1336/1920), s. 241.

7 *TBMM ZC. I/1*, İ: 13, (9.5.1336/1920), s. 241.

tı.⁸ Halkın sağlığını olumsuz yönde etkileyen frenginin önlenmesi için Frengi Kanunu çıkarılmıştı.⁹ Bunun yanında halkın sağlığı ile doğrudan ilgili olan Men'i Müskirat Kanunu çıkarılarak halkın sağlığını koruyucu çalışmalar yapılmıştı.¹⁰ Bu dönemde Bitlis'te sağlık alanında yaşanan gelişmeler ve salgın hastalıklara karşı verilen etkili mücadeleler önemli yer tutmuştu.

a) Sıtma ile Mücadele

Ülkenin Doğu vilâyetlerini yoğun bir şekilde etkileyen ve sosyal bir felâket haline gelen sıtma¹¹ ile mücadele etmek amacıyla 1923'te gezici hekimler görevlendirilmişti. 1924'te sıtma salgını, felâket boyutuna ulaşmış ve hemen hemen herkesi etkilemişti. Bu durumda şehirlerde okullar hastane gibi kullanılmak durumunda kalınmıştı. Bu felâket üzerine harekete geçen Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti¹², gerekli tedbirleri almaya başlamıştı. Vekâlet, halkın sağlığını korumak amacıyla 18 Mart 1924'te Köy Kanunu'nu çıkarmış ve kanunla sağlık açısından köylünün, köy muhtarlarının ve ihtiyar meclislerinin yapması gereken işler açıklanmıştı.¹³ Kanunla iş birliği içinde halk sağlığının korunması hedeflenmişti. Bu çerçevede Anadolu'nun diğer vilâyetlerinde olduğu gibi Bitlis'te sıtmanın önlenmesine yönelik halk bilgilendirilmişti. Bunun yanında Bitlis'e sıtma¹⁴ tedavisinde kullanılmak üzere halka 7 kilo kinin dağıtılmıştı. Ayrıca burada İdare-i Hususiye'ye (Özel İdare) ait olmak üzere hizmet veren 15 yataklı bir hastane¹⁵ gözden geçirilmişti.

1925'te Bitlis'in sıtma bakımından civar vilâyetlere göre iyi durumda olduğu söylenebilir. Bunda hastalığa sebep olan yerlerin azlığı ve burada sıtma ilacı kinin düzenli bir şekilde dağıtılması etkili olmuştu. Bitlis'in kuzey sınırında ve Ahlat Kazası ile Muş arasında yer alan Nemrut Dağı'nın batı ve güney sahalarında bulunan Karasu bataklıkları yüzünden yayılan sıtma, Muş ve Bitlis'in 50 kadar köyünü tehdit etmekteydi. Bu bataklığın kurutulması ve suyunun akıtılması için çalışmalar başlatılmıştı. Sıhhiye Vekâleti'nden alı-

8 *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, Ankara 1973, s. 98, 101, 129; Rıdvan Ege, *Türkiye'nin Sağlık Hizmetleri ve İsmet Paşa*, İnönü Vakfı Yayınları, Ankara 1992, s. 21.

9 *TBMM ZC. I/5*, İ: 81, (11.10.1336/1920), s. 14-16.

10 *TBMM ZC. I/9*, İ: 1, (1.3.1337/1921), s. 4; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997, s. 178-179.

11 *TBMM ZC. II/1*, İ: 14, (5.9.1339/1923), s. 427.

12 Fatih Tuğluoğlu, "Türkiye'de Sıtma Mücadelesi (1924-1950)", *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, XXXII/4, 2008, s. 353.

13 *Düstur*, Üçüncü Tertip, C: 5, s. 696-709.

14 Yaşar Göz- Mehmet Gürsoy ve Diğerleri, "Van İlinde Sıtma: Epidemiyolojik Bir Çalışma", *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, XXVIII/ 4, 2004, s.175.

15 *1926-1927 T.C. Devlet Salnâmesi*, Matbuat Umum Müdüriyeti, İstanbul 1927, s. 430, 439, 441, 443.

nan ödenek ve Bitlis Belediyesinin sağladığı imkânlarla bataklığın büyük çoğunluğu kurutulmuştu. Ayrıca, 25 yataklı Bitlis Memleket Hastanesi ile Bitlis Merkez ve Ahlat Kazası'nda bulunan iki dispanserin ihtiyaçları karşılanarak 1925'te halkın sağlığını koruma konusunda daha yararlı hâle getirilmişti.¹⁶ Ayrıca bu dönemde Bitlis Memleket Hastanesi'nin ihtiyaçları karşılanmış ve bunun yanında Muş, Ahlât, Bulanık, Varto kazalarında bulunan beşer yataklı muayene ve tedavi odaları 1927'de daha kullanışlı hâle getirilmişti.¹⁷

1 Haziran 1929'da çıkarılan 1509 sayılı "Muş Vilâyeti Teşkiline Dair Kanun"la idari düzenlemeye gidilerek Bitlis ve kazaları, vilâyet haline getirilen Muş'a bağlanmıştı.¹⁸ Bunun üzerine Muş halkı Bitlis merkezinde bulunan Memleket Hastanesi'nin Muş'a nakledilmesini talep etmişti. Muşluların bu talebi üzerine harekete geçen Bitlis ileri gelenlerinden Eski Mebus Sadullah Bey, Belediye Reisi Arif Bey, Ticaret Reisi Nusret Bey, Müftü Abdülbaki Bey, 11 Ekim 1931'de Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek Memleket Hastanesi'nin Muş'a nakledilmemesini istemişlerdi. Bunun üzerine mesele Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti'ne iletilmiş ve vekâlet de Memleket Hastanesi'nin Bitlis'te kalması ve Muş için ayrıca bir hastane yapılmasını kararlaştırmıştı.¹⁹

Sıtma mücadelesinde, korunmak ve sıtmalı hastaları tedavi etmek için kullanılan kinin ilacının, hükümet tarafından fakir halka bedava dağıtılması için sağlık memurları görevlendirilmişti. Sıtma mücadele teşkilatı bulunan yerlerde sıtma hekimleri, teşkilatı olmayan yerlerde hükümet, belediye ve hastane doktorları kendilerine müracaat eden her vatandaşı sıtma bakımından muayene etmeye ve lazım gelen ilaçları vermekle sorumlu tutulmuştu. Yurt dışından alınan kininin ithalatı Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti tarafından yapılırken 1935'ten sonra bu görev Kızılay tarafından yerine getirmeye başlanmıştı.²⁰

Bitlis ve çevresinde etkili olan hastalıklara karşı verilen mücadelede hastane ve sağlık personeli konusunda sıkıntı çekilmekteydi. Bunların yanında eczane ve ilaç sıkıntısı da bulunmaktaydı. Mesela Muş, vilâyet merkezi olmasına rağmen 1935'te burada hizmet verebilecek hastane ve eczane bulunmaktaydı. Burada bulunan hükümet doktoru da tek başına yeterli olmadığından gelen hastalar, Bitlis veya Diyarbakır'a gönderilmekteydi.²¹

16 *Varlık*, 21 Eylül 1341/1925.

17 *1927-1928 Devlet Salnâmesi* Matbuat Umum Müdüriyeti, İstanbul 1929, s. 731.

18 *TBMM Kavanin Mecmuası*, III/7, İ: 2, TBMM Matbaası, Ankara 1929, s. 940.

19 *Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CCA.)* 030.10.178.226.7.

20 F. Tuğluoğlu, "Türkiye'de Sıtma Mücadelesi...", s.355

21 *Son Posta*, 3 Mart 1935.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında ülkede sıtma vakalarının artması ve eldeki ilaçların yetersiz kalması nedeniyle bazı ilaçlarda yolsuzluk yapılmaya başlanmıştı. Bunun üzerine sıtma ilacı kinini karaborsada satanlar ve ilaç sahtekârlığı yapanlar hakkında Milli Korunma Kanunu hükümleri gereğince işlem yapılmıştı.²²

İkinci Dünya Savaşı döneminde sıtma, Bitlis'te özellikle Tuğ İskele ve Ter-sanesi civarında etkili olmuştu. Hükümet hekiminin ifadesine göre sıtmadan ölenlerin sayısı buradaki nüfusun yüzde 2'si civarındaydı.²³ Tatvan ile Tuğ arasındaki sahil kısmının bataklık olması burada sıtma vakalarının artmasında etkili olmuştu.²⁴ Hükümet hekimliğinin kayıtlarına göre buradaki ölümlerin önemli bir kısmı sıtmadan kaynaklanmaktaydı.²⁵ Sıtma, Adilcevaş'da da etkili olmuştu. Adilcevaş'da evler Van Gölü sahiline paralel bir şekilde yer almıştı. Burada bulunan 3 km'lik sahil şeridi, baştan başa bataklıklarla kaplı olduğundan, bu civarda yaşayan nüfusun yüzde 50'sinden fazlası sıtma hastalığına yakalanmaktaydı.²⁶ Kısacası sıtma buradaki halkı kasıp kavurmaktaydı.²⁷ Ahlât'ta sıtma özellikle ilçenin Adilcevaş taraflarında etkili olmuştu. Burada yoğun bir sıtma mücadelesi başlatılamamıştı.²⁸

İkinci Dünya Savaşı'na kadar artarak devam eden sıtma ile mücadelede savaş yıllarında sıtma ilaçlarının ithali kesintiye uğramış ve bu nedenle sıtma vakaları artmıştı. Savaş döneminde askerlerin ve ailelerin bir kısmının yer değiştirmesi, ekonomik koşullar ve beslenme düzensizliği gibi nedenlerle sıtma vakaları artmıştı. Bu hastalığın önüne geçmek amacıyla 26 Mart 1945'te, "Sıtma ile Olağanüstü Savaş Yapılmasına Dair Kanun" çıkarılmıştı. Kanunun 4. Maddesine göre; sıtma ile olağanüstü savaşın gerektiği çalışma derecesine göre sabit ve gezici kurullar, laboratuvarlar, hastaneler, yataklı yataksız dispanserler kurmaya ve bu işler için gereken tedbirleri almaya Sıhhat ve İçtimai Muavenet Bakanlığı'na yetki verilmişti.²⁹ Bunun yanında sıtma, frengi, trahom ve diğer salgınlarla mücadele etmek amacıyla CHP Genel Sekreterliği, ülke genelinde bulunan halkevleri ve halkodaları ile işbirliği yapmıştı.³⁰

22 *Ayn Tarihi*, S: 122, İkincikanun/Ocak 1944, s.18.

23 CCA. 490.01.1389.610.1.

24 CCA. 490.01.1574.408.1.

25 CCA. 490.01.612.128.3.

26 CCA. 490.01.612.128.3; CCA. 490.01.1574.408.1.

27 CCA. 490.01.1389.610.1.

28 Hulki Metin, "Ahlât İlçesi", İdare Dergisi, Yıl: 16, S: 175, Temmuz-Ağustos 1945, s.206.

29 *TBMM Kavanin Mecmuası*, VII/27, TBMM Basımevi, Ankara 1945, s.119; *Sıtma ile Olağanüstü Savaş Yapılmasına Dair Kanun*, T.C. Başbakanlık Neşriyat ve Müdevvenat Umum Müdürlüğü Yayını, Ankara 1945, s.1; *Bayındırlık Dergisi*, Yıl: 11, S: 4, Mayıs 1945, s.7.

30 CCA. 490.01.5.26.22.

Sıtma ile mücadelede; dalak ve kan muayeneleri ile sıtma hastalığına yakalananların tespiti ve bunların ücretsiz tedavi edilmesi, çeltik ekim alanlarının kontrol altına alınması ve bataklıkların kurutulması gibi esaslar ön plana çıkarılmıştı. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Cumhuriyet hükümetleri sıtma mücadelesine büyük önem vermişlerdi. Sıtma ile mücadelede halkın aydınlatılması amacıyla işlek cadde ve sokaklarda afişler astırılmış ve gazetelerde ilanlar verilmişti.³¹ Bu mücadele sadece sivrisinekleri ve bataklıkları kurutmak için verilen bir mücadele ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda uzun yıllar sıtma karşısında çaresiz kalan halkın sıtma bağlatma, dalak kestirme ve değişik tütsüler yapma gibi hastalığı batıl inançlarla önleme alışkanlığı³² yerine, aydınlanma çabasının çözüm getirebileceğini göstermesi yönünden büyük önem taşımıştı.³³

b) Trahom ile Mücadele

Trahom; Kuzey Afrika ve Mısır'dan Türkiye'ye giren ve Malatya, Adıyaman civarında etkili olan bir hastalıktır. Trahom, gözlerin iltihaplanması, akıntı yapması, büzüşmesi ve körlüğe neden olmaktadır. Bu nedenle adı geçen iki vilâyete "körler memleketi" denilmektedir.³⁴

Trahomluların tedavisi için Adıyaman ve Malatya'da birer trahom hastanesi ve dispenseri açılmıştı. Bu sabit kuruluşlar yanında, hizmeti en ücre köylere kadar götürmek amacıyla 1927'de kurulan gezici ekiplerle taramalar yapılarak, bulunan trahomlu hastalar tedavi edilmişti.³⁵ Bu dönemde Ahlat ve çevresinde sıtmadan çok trahom etkili olmuştu. Burada yapılan tetkiklere göre trahoma yakalananların sayısı nüfusun yüzde 10'u civarındaydı. Ahlat'ta bulunan dispenserlerde tedavi gören trahomlu hastalara haftada iki kere bakılmaktaydı.³⁶

Temmuz 1929'da Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâlet'ine gönderdiği bir yazıda; Erzincan ve civarındaki vilâyetlerde görülen trahom vakalarının önlenmesi için Sıhhiye ve İctimai Muavenet Vekâleti'nin buralarda faaliyet göstermesini istemişti. Vekâletin verdiği cevapta, gayenin

31 *Van*, 22 Haziran 1946.

32 Orhan Türkdoğan, *Doğu Anadolu'da Sağlık-Hastalık Sisteminin Toplumsal Araştırması*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1972, s.135.

33 Kemal Çelik, "Atatürk Dönemi CHP ve Hükümet programlarında Sağlık", *Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1920-1938) Bildirileri*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 2009, s.299.

34 *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, Ankara 1973, s. 98, 101, 129; Rıdvan Ege, *Türkiye'nin Sağlık Hizmetleri ve İsmet Paşa*, İnönü Vakfı Yayınları, Ankara 1992, s. 21.

35 *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, s. 130-131.

36 Hulki Metin, "Ahlât İlçesi", *İdare Dergisi*, Yıl: 16, S: 175, Temmuz-Ağustos 1945, s.206.

ilk önce hastalığın yoğun yaşandığı Adıyaman, Malatya, Kilis ve Besni'de çalışmalar yapmak ve çalışmaların daha sonra hastalığın yaşandığı diğer vilâyetlere kaydırılacağı belirtilmişti. Vekâlet ayrıca seyyar trahom teşkilatı kurmak üzere aynı yıl bütçeye ek ödenek konulduğunu belirtmişti.³⁷ Sıhhiye ve İctimai Muavenet Vekâleti, Doğu Anadolu ve Bitlis çevresinde trahomla mücadelesinin bu seyyar trahom teşkilatı ile yürütülmesini kararlaştırmıştı. Mücadelede ayrıca trahomun yanında bölgede etkili olan sıtma ve frengi gibi salgın hastalıklarla mücadele için sağlık personelinin oluşması kadrolar oluşturulmuştu³⁸. Trahomla mücadele çerçevesinde bölgedeki vilâyetlerden başlanmak üzere Diyarbakır, Bitlis ve Van'a kadar olan geniş alanda³⁹ trahom taramaları yapmak amacıyla gezici ekipler oluşturulmuş⁴⁰ ve çalışmalara başlanmıştı.

Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, trahomla mücadele mıntıklarında bulunan bütün ilkokul öğretmenlerine trahomla mücadele kursu vermişti. Böylece haftada iki ve üç defa okullarda yapılan tedavilerde doktorların gözetimi altında her gün yapılmaya başlanmıştı.⁴¹

Başvekil İsmet İnönü, Temmuz 1935'te Bitlis ve Van'da yaptığı tetkiklerde gerek muhacirlerde ve gerekse halktan trahom hastalığına yakalananları görmüştü. Bu çok tehlikeli hastalığı günlüğünde; "*Trahom Şark'ı bitiriyor*"⁴², şeklinde not etmişti.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında trahom yayılma alanı bulmuştu. Hükümet, savaşın etkisiyle bütçenin önemli bir kısmı savunma harcamalarına ayırmasına rağmen trahomla mücadele için trahom hastaneleri ve dispanserlerinin sayısının artırılması ve köylerde gezici tedavi evlerinin kurulmasına ağırlık vermişti.⁴³ Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, her yıl kurslardan geçirilerek trahomla mücadele için yeni ekipler oluşturmuştu. Trahoma karşı, trahom mücadele tabibi, trahomla mücadele sıhhat memurları, sayısı artırılmakta olan trahom hastaneleri, trahom dispanserleri ve trahom köy tedavi evlerinde yoğun mücadeleler verilmeye başlanmıştı.⁴⁴

37 CCA. 030.10.177.220.9. Aynı tarihte Mardin, Urfa ve Gaziantep gibi sınır mıntıklarında Suriye'den yayılan çiçek hastalığı baş göstermiştir. Sağlık Bakanlığı tarafından buraya doktor ve sağlık memurları gönderilerek hastalıkla mücadele edilmeye başlanmış, hastalığın kuzeydeki vilâyetlere yayılması önlenmeye çalışılmıştı. (CCA. 030.10.177.220.14.)

38 CCA. 030.18.01.02.4.38.5.

39 TBMM ZC. V/8, İ: 29, (25 Mayıs 1935), s.242.

40 N. Ayberk, *Türkiye'de Trahom Mücadelesi, ...*, s.1-5; *Cumhuriyet Dönemi Yataklı Tedavi Hizmetleri (1923-1983) ve 1983 Yılı Çalışmaları*, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayını, Ankara 1983, s.31; *Belediyeler Dergisi*, Yıl:1, S: 7, Şubat 1936, s.67.

41 N. Ayberk, *Türkiye'de Trahom Mücadelesi, ...*,s.19.

42 İsmet İnönü, *Defterler I (1919-1973)*, Hazırlayan: Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s.169.

43 *Aydın Tarihi*, S: 114, Mayıs 1943, s.138.

44 *Aydın Tarihi*, S: 114, Mayıs 1943, s. 54.

Güneydoğu ve Doğu'da sonradan olma körlüklerin esas sebebi olan trahomun oranı genellikle yüksek olmuştur. Bu bölgede trahomluların sayısının 1 milyondan fazla olduğu tespit edilmişti. Elde edilen son rakamlara göre umumi nüfusa göre trahomluların oranını Urfa'da yüzde 56, Malatya'da yüzde 49, Mardin'de yüzde 45, Bingöl'de yüzde 21, Elazığ ve Diyarbakır'da yüzde 20, Muş, Erzurum ve Van'da yüzde 15, Tunceli'de yüzde 14, Bitlis'te yüzde 7, Kars'ta yüzde 8,5⁴⁵ olarak göstermişti.

Ülkenin geniş bir kısmını istila eden trahom hastalığına karşı verilen mücadele savaş sonrası dönemde de sürmüştü. Biri Adana ve diğeri Diyarbakır olmak üzere iki grup halinde çalışan trahomla mücadele teşkilatının 16 hastanesi, 32 dispenseri ve 35 köy tedavi evi bulunmaktaydı. Bunlardan Diyarbakır Trahom Savaş Kurulu Başkanlığı bölgesinde yer alan Van ve Ahlât'ta birer trahomla mücadele dispenseri faaliyet göstermekteydi.⁴⁶

c) Çiçek ile Mücadele

Çiçek hastalığı Türkiye'de eskiden beri varlığı bilinen bir hastalıktı.⁴⁷ İkinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği 1942'de Suriye'de salgın halini alan çiçek hastalığı ilk önce Suriye'ye komşu olan vilâyetlere sıçramıştı.⁴⁸ Temmuz 1942'de hastalığın buradaki vilâyetlerde başlaması üzerine Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, salgının yayıldığı bölgelere doktor ve sağlık ekipleri göndermişti. Hastalığın yurdun içine yayılmasını önlemek amacıyla daha etkili tedbirler alınmıştı. Bütün okullar, vekâletler ve diğer resmi dairelerin merkez ile taşra teşkilatı mensupları salgın konusunda bilgilendirilmişti. Ayrıca bunların dışında kalan sıtma, frengi ve trahom mücadele teşkilatı memurlarından da istifade edilerek, köylere varıncaya kadar bütün halka çiçek aşısının uygulanmasına başlanılmıştı.

Hastalığın önlenmesinde çok önemli olan hastalık belirtilerinin hemen ihbar edilmesi için Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'na göre halk ve yetkililer görevlendirilmişti. Bu çalışmalarla Temmuz 1941'den 25 Kasım 1942'ye kadar ihbar edilen çiçek hastalığına, Bitlis'te 19 kişi yakalanmıştı.⁴⁹

45 *Doğu Üniversitesi Hakkında Rapor*, Doğu Üniversitesi Tetkik Komisyonu Üyeleri, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1952, s.31.

46 *TBMM TD. VIII/3, B: 18. (18 Aralık 1946)*, s.222.

47 *TBMM ZC, Devre: 7, C. 2, İçtima Senesi: Fevkalâde, 27. İnikad (25.05.1943)*, s. 200.

48 Ferit Yücebaş, *Cumhuriyet Döneminde Güneydoğu Anadolu (Gaziantep-Mardin-Urfa)'ya Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar*, Hiper Yayın-Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2019, s. 256.

49 *CCA. 030.10.177.223.16.*

d) Tifüs (Karahumma)

Çiçek salgınının yanında bu dönemde Bitlis'te tifüs hastalığı da etkili olmuştur. Tifüs, bitle bulaşan bir hastalıktır.⁵⁰ Sefalet, harp ve göç gibi muhtelif bölgelerde bulunan insanların birbirleriyle temaslarında daha belirgin bir şekilde ortaya çıkan ve bitlerle insandan insana geçen salgın bir hastalıktır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Doğu Cephesi'nde çok sayıda askerin ölmesine neden olan tifüs, İkinci Dünya Savaşı yıllarında tekrar ortaya çıkmış ve Anadolu'nun birçok bölgesinde etkili olmuştur.⁵¹ Hastalığın Bitlis'te etkili olmasını engellemek amacıyla şehirde bulunan bütün han ve otellerde sıhhiye memurları tarafından bit ve temizlik kontrolleri yapılmaya başlanmıştı. Aynı şekilde şehirdeki ilkokullarda öğretmenler tarafından kontroller yapılmıştı.⁵² Böylece Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâleti, halkın sağlığını korumak amacıyla cemiyet hastalıkları, bulaşıcı hastalıklar ve salgın hastalıklar ile mücadelesini İkinci Dünya Savaşı yıllarında da devam ettirmişti.⁵³

Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekili Dr. Hulusi Alataş, tifüs tehlikesi ile ilgili olarak 1943 kışının salgın tehlikesi ile karşı karşıya kalma ihtimalinin bulunduğunu açıklayarak, alınması gereken birtakım önlemler üzerinde durmuştu. Bu önlemler çerçevesinde milletvekillerinin seçim bölgelerine giderek hastalık hakkında halkı bilgilendirmeleri istenmişti. Hastalık konusunda halkı bilgilendirmek amacıyla, risale, afiş ve broşürlerin hazırlanarak ülkenin her tarafına dağıtılması kararlaştırılmıştı. Tifüs mücadelesi için de hamamların açılması, muhtaç olan halka bedava sabun ve çamaşır dağıtılmasına başlanmıştı. Bunun yanında birçok merkezde tifüse karşı buğu sandıklarının açılarak hizmete sokulmasına başlanmış ve bu şekilde alınan önlemlerle hastalığın yayılması engellenmeye çalışılmıştı.⁵⁴

e) Bitlis Hilâl-i Ahmer Cemiyeti

Cumhuriyetten önce "Osmanlı Mecrahin-i Askeriye İane Cemiyeti (Osmanlı Yaralı Askerlere Yardım Cemiyeti)" olarak kurulan dernek daha sonra Hilâl-i Ahmer (Kızılay) adını almış ve cephelerde savaşan askerlere sağlık desteğinde bulunmuştu. Osmanlı'dan Cumhuriyete intikal eden Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin vatani ve insani gayelerle Bitlis'te şube kurması 1925'te gerçekleşmişti.⁵⁵ Cemiyet'in Bitlis Şubesi'nin 1925'te 15.623 kuruş geliri ve 3

50 *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, Ankara 1973, s. 98, 101, 129.

51 Ragıb Üner, "Tifüs Hastalığı ve Tedavi Çareleri", *Cumhuriyet*, 27 Şubat 1945.

52 *Yurd Yolu*, 26 Mart 1940.

53 *Ayın Tarihi*, S: 145, Aralık 1945, s.113.

54 *TBMM ZC. VII/ 2, İ: 27, (25.5.1943)*, s.210.

55 *1926-1927 Devlet Salnâmesi...*, s. 713; *Varlık*, 24 Eylül 1341/1925.

bin kuruş da giderleri olduğu hesaplanmıştı. Aynı yılda 11.443 kuruş Merkezi Umumiye'ye gönderilmişti. 1926'da Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Bitlis Şubesi'nin gelir ve gider bütçeleri 530'ar lira olarak hesaplanmıştı⁵⁶. 1928'de Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Bitlis Şubesi'nin geliri 137.074 kuruş olarak hesaplanmıştı. Bundan 94.500 kuruş Merkez-i Umumiye'ye gönderilmişti⁵⁷.

Bu cemiyetin faaliyetleri arasında 1933'te ayrıca Muş Vilâyeti'ne yerleştirilen muhacirlerin tohumluk ihtiyaçları için Muş Valiliği'ne 5 yüz lira gönderilmişti. Bu para ile 79 hane de 361 nüfusa yardım yapılmıştı. Bundan başka Birinci Umumi Müfettişlik vasıtasıyla 1.764 lira tutarında battaniye ve giyim malzemesi gönderilmişti⁵⁸. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçen bir kurum olarak gerek Milli Mücadele ve gerekse Cumhuriyetin ilk yıllarında sağlık ve sosyal alanlarında yaşanan sıkıntıların giderilmesinde çok önemli görevler yüklenerek, varlığını ve etkinliğini Bitlis'te de hissettirmişti.

Sonuç

Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkede etkili olan salgın hastalıklar ve yaşanan sosyo-ekonomik gelişmeler sağlık alanında da etkili olmuştur. Bu dönemde varlığını sürdüren salgın hastalıklar, nüfusun azalmasına, halkın perişan bir hâle düşerek göç etmesine ve büyük sosyal sorunların yaşanmasına yol açmıştır. Bu dönemde Cumhuriyet hükümetleri sağlık meselesini millî bir dava olarak ele almış ve salgın hastalıklarla mücadele etmeye başlamıştır. Hükümet, ülkenin ihtiyaç duyduğu doktor ve diğer sağlık personeli açığını kapatmak için harekete geçmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında taşrada sağlık alanında gelişmelerin yaşandığı ve salgın hastalıklara karşı mücadele verildiği merkezlerden biri de Bitlis'ti. Bitlis'te Cumhuriyetin ilk yılları boyunca sıtma, trahom, çiçek, tifüs gibi hastalıklar etkili olmuştur. Hükümet, Bitlis'te sağlık kurumlarını oluşturmuş ve imkânların el verdiği ölçüde doktor görevlendirerek, halkın sağlık sorunlarını gidermeye çalışmıştır. Böylece Bitlis'te Cumhuriyetin ilk yıllarında kayıplara yol açan salgın hastalıklara karşı mücadele verilmiştir. Söz konusu hastalıklar yapılan çalışmalar ve kurulan sağlık teşkilâtlarıyla büyük ölçüde kontrol altına alınmıştır.

56 *Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez Umumisi 1926 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclisi Umumisine Takdim Edilen Rapor*, s. 92-93.

57 *1928 Senesi Merkezi Umumiye İcraat Raporu...*, s. 149,169.

58 *Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkezi Umumisi Tarafından 1935 Meclisi Umumisine Sunulan 1933-1934 Hesap Yılı İçinde Yapılan İşleri Bildiren Rapor*, Ulus Basımevi, Ankara 1935, s. 42-43.

Kaynakça

a) Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CCA)

CCA. 030.10.177.220.14.

CCA. 030.10.177.220.9.

CCA. 030.10.177.223.16.

CCA. 030.10.178.226.7.

CCA. 030.18.01.02.4.38.5.

CCA. 490.01.1389.610.1.

CCA. 490.01.1389.610.1.

CCA. 490.01.1574.408.1.

CCA. 490.01.1574.408.1.

CCA. 490.01.5.26.22.

CCA. 490.01.612.128.3.

CCA. 490.01.612.128.3.

b) Resmi Yayınlar

1925-1926 T.C. Devlet Salnâmesi, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1926.

1926-1927 T.C. Devlet Salnâmesi, İstanbul: Matbuat Umum Müdüriyeti, 1927.

1928 Senesine Ait Merkezi Umumi İcraat Raporu, İstanbul: Hilâl Matbaası, 1929.

Aydın Tarihi.

Bayındırlık Dergisi.

Belediyeler Dergisi.

Cumhuriyet Dönemi Yataklı Tedavi Hizmetleri (1923-1983) ve 1983 Yılı Çalışmaları, Ankara: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayını, 1983.

Doğu Üniversitesi Hakkında Rapor, Doğu Üniversitesi Tetkik Komisyonu Üyeleri, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1952.

Düster, İdare Dergisi Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl, Ankara: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları, 1973.

Sıtma ile Olağanüstü Savaş Yapılmasına Dair Kanun, Ankara: T.C. Başbakanlık Neşriyat ve Müdevvenat Umum Müdürlüğü Yayını, 1945.

TBMM Kavanin Mecmuası.

TBMM TD.

TBMM ZC.

Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez Umumisi 1926 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclisi Umumisine Takdim Edilen Rapor.

Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkezi Umumisi 1929-1930 Hesap Senesine Ait İcraat Raporu, Ankara 1931.

Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkezi Umumisi Tarafından 1935 Meclisi Umumisine Sunulan 1933-1934 Hesap Yılı İçinde Yapılan İşleri Bildiren Rapor, Ankara: Ulus Basımevi, 1935.

c) Yerel ve Ulusal Gazeteler

Cumhuriyet

Son Posta

Van,

Varlık,

d) Kitap ve Makaleler

AK, Bilal, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Sağlık Hizmetleri", *Türkler XVII*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997.
- AYBERK, N. *Türkiye'de Trahom Mücadelesi*, İstanbul: Kader Basımevi, 1936.
- ÇELİK, Kemal, "Atatürk Dönemi CHP ve Hükümet programlarında Sağlık", *Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi (1920-1938) Bildirileri*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 2009.
- EGE, Rıdvan, *Türkiye'nin Sağlık Hizmetleri ve İsmet Paşa*, İnönü Vakfı Yayınları, Ankara 1992.
- GÖZ, Yaşar - Mehmet Gürsoy ve Diğerleri, " Van İlinde Sıtma: Epidemiyolojik Bir Çalışma", *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, XXVIII/ 4, 2004.
- İNÖNÜ, İsmet, *Defterler I (1919-1973)*, Hazırlayan: Ahmet Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.
- KARDAŞ, Abdulaziz, *Cumhuriyet Döneminde Van Gölü Havzasında Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1923-1950)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2015.
- METİN, Hulki, "Ahlât İlçesi", *İdare Dergisi*, Yıl: 16, S: 175, Temmuz-Ağustos 1945.
- TUĞLUOĞLU, Fatih, "Türkiye'de Sıtma Mücadelesi (1924-1950)", *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, XXXII/4, 2008.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, *Doğu Anadolu'da Sağlık-Hastalık Sisteminin Toplumsal Araştırması*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1972.
- ÜNER, Ragıp, "Tifüs Hastalığı ve Tedavi Çareleri", *Cumhuriyet*, 27 Şubat 1945.
- YÜCEBAŞ, Ferit, *Cumhuriyet Döneminde Güneydoğu Anadolu (Gaziantep-Mardin-Urfa)'ya Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar*, Hiper Yayın-Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2019.

THE RELATIONSHIP BETWEEN UNDERGRADUATE STUDENTS' USE OF LANGUAGE LEARNING STRATEGIES AND THEIR ATTITUDE TOWARDS ENGLISH

Çilem AYDOĞDU¹

Abstract

The purpose of this study is to investigate the relationship between attitude towards English language and language learning strategy use. The sample group of the present quantitative study is 100 preparatory class students from Bingöl University. The scales used in the present study are Attitude towards English as a foreign Language Scale consisting of 30 items (Aydoslu, 2005), and Language Learning Strategy Scale (Oxford, 1990) with 52 items. The data collected were analyzed by SPSS program. The main finding is that students with more positive attitudes towards English language use language learning strategies more frequently compared to those who have less positive attitude. Another result of the present study is that participants with more positive attitudes used memory, cognitive, metacognitive and social strategies respectively while no significant difference was found between participants' attitude and use of compensation and affective strategies.

Key words: Attitude, Language learning strategies, English as a foreign language.

LİSANS ÖĞRENCİLERİNİN DİL ÖĞRENME STRATEJİLERİNİ KULLANIMLARI İLE İNGİLİZCEYE YÖNELİK TUTUMLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ

Özet

Bu çalışmanın amacı İngilizceye karşı tutum ile dil öğrenme stratejisini kullanımı arasındaki ilişkiyi incelemektir. Mevcut niteliksel araştırmanın örneklem grubu Bingöl Üniversitesi'ndeki 100 hazırlık öğrencisinden oluşmaktadır. Bu öğrenciler rastgele seçilmiştir. Bu çalışmada kullanılan ölçekler 30 maddeden oluşan İngilizceye Yönelik Tutum Ölçeği (Aydoslu, 2005) ve 52 maddeden oluşan Dil Öğrenme Stratejisi Ölçeğidir (Oxford, 1990). Toplanan veriler SPSS programı ile analiz edilmiştir.

Bu çalışmanın temel bulgusu, İngilizceye karşı daha yüksek tutumları olan öğrencilerin, daha düşük tutum sahibi olanlara kıyasla dil öğrenme stratejilerini daha sık kullanmasıdır. Bu çalışmanın bir başka

1 Bingöl Üniversitesi, Yabancı Diller Meslek Yüksekokulu Öğretim Görevlisi, e-mail: cboz-kir@bingol.edu.tr

sonucu ise, daha olumlu tutumları olan katılımcıların sırasıyla hafıza, bilişsel, üst bilişsel ve sosyal stratejileri kullandıkları, tutum düzeyleri ile telafi ve duygusal stratejilerin kullanımı arasında da anlamlı bir fark bulunmadığı gerçeğidir.

Anahtar Sözcükler: Tutum, Dil Öğrenme Stratejileri, Yabancı Dil Olarak İngilizce

INTRODUCTION

For years, English language teachers have struggled with the problems of foreign language teaching process. Some of these problems have stemmed from the chosen teaching methods or materials and some have been caused by the learners. Over the years, various approaches and methods have been found to develop foreign language teaching skills; however, the researchers did not pay attention to learning aspect of language teaching process. It is a known fact that second or foreign language learners differ in their level of achievement even if they got the same education, this difference implies that teaching methods, materials or teachers are not the mere determiners of language learning process, but also learners or learner individuality are the potential factors affecting foreign language learning achievement. In addition to learner factor, most of the researchers in this field accept that language learning is not a concept that is related to only cognitive factors and the teaching or teachers. Gardner (1985) uses the term affective domain broadening it with individual differences such as attitudes, motivation, language anxiety, self-confidence, field independence, personality variables, intelligence, language aptitude, and language learning strategies. Dörnyei (2005) also points the importance of IDs (individual differences) stating that IDs are the most determining predictors of L2 learning success. Therefore, during the learning process, some learners are quicker in learning and getting subjects while others have difficulty in learning. Many researchers have tried to find the reason for some learners' being more successful at learning the language items, while others are not. They have reached the conclusion that learner difference is the possible answer of this question. Researchers divide the individual difference into various categories. In spite of different categorizations; there is not much controversy among researchers about the effect of affective factors or in broader term individual differences on language learning process.

According to researchers, one of the affective domains which has a deep effect on learning is attitude. Spolsky (1971) indicates that one of the main

significant factors related to L2 / FL learning is attitude. That is, if someone has a positive attitude towards the culture of the target language, then it will become easy for him/her to learn it.

Since the class is a problem- solving environment, foreign language learners use language learning strategies inevitably. That is to say, it is a widely accepted issue that language learning strategies are effective in language learning process (Dörnyei & Skehan, 2003; Griffiths, 2008; Rubin, 1975; Stern, 1975; Naiman et al., 1975).

THEORETICAL FRAMEWORK AND RELATED RESEARCH

Language learning strategies are one of the subcategories of individual differences such as aptitude, style, attitude, age, personality and anxiety (Dörnyei & Skehan, 2003). Language learning strategies have been also included in the socio-educational model of Gardner and MacIntyre (1993) as individual differences. Figure 1 shows the socio-educational model of Second Language Acquisition by Gardner and MacIntyre(1993) (as cited in Ushioda, 2003).

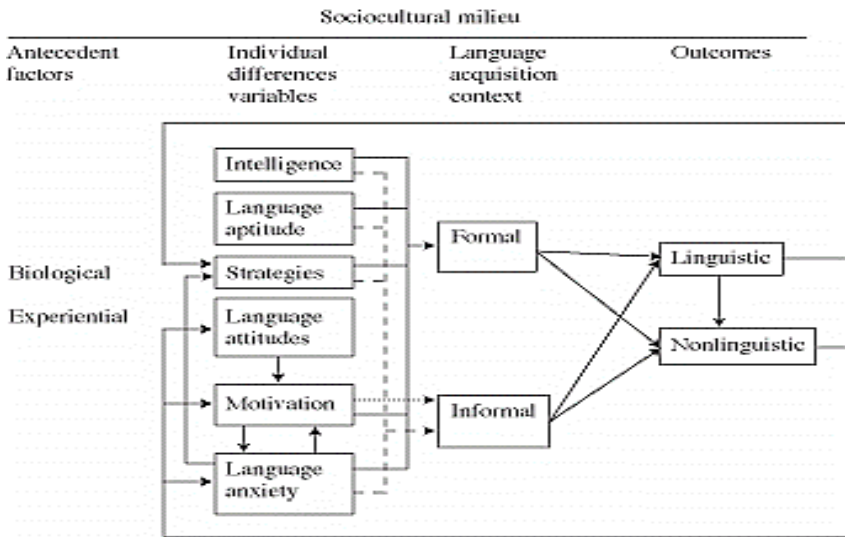

Figure 1. Representation of Socioeducational Model of SLA (Gardner & MacIntyre, 1993)

As it is seen in Figure 1, Gardner and MacIntyre (1993) handle strategies as one of the subcategories of individual difference variables that have relationship with aptitude, intelligence, motivation and anxiety. Griffiths (2008) has a different view; he does not put language learning strategies as a sub-

category of individual differences but claims that language learning strategies are affected by individual variables.

Overall, it is certain that language learning strategies constitute an important aspect of the learning process as an individual difference. Nyikos and Oxford (1993, p.11) state that the “initiator of the learning process” is the learner. That is, the quality of education sometimes does not have an equal effect on learning, also students’ efforts are needed. For most of the years, extensive theoretical definitions and classifications have been made by the field researchers (Dörnyei & Skehan; 2003; O’Malley et al., 1985; Oxford, 1990; Rubin, 1975; Stern, 1975; Wenden, 1987) Many investigators have intended to define and classify language learning strategies those are used by successful language learners in order to provide an equal teaching opportunity for the students. (O’Malley and Chamot, 1995; Oxford, 1990).

Rubin (1975) states that language learning strategies consist of behaviors, steps, or techniques that language learners use to learn language effectively. There have been various classifications on LLSs; however they reflect almost the same functions or definitions to some extent.

Most of the studies conducted through the scale of Oxford (1990). Some studies (Griffith, 2008; O’Malley et al., 1985; Oxford & Nyikos, 1989;) which applied the Strategy Inventory for Language Learning (SILL) argue that using language learning strategies have valuable result for enhancing foreign language proficiency. Following there are six sub-categories of SILL by Oxford (1990).

1. “Memory strategies; grouping, imagery, rhyming, structured viewing (nine items),
2. Cognitive strategies; reasoning, analyzing, summarizing, practicing (fourteen items),
3. Compensation strategies; guessing meaning from the context, using synonyms and gesturing (six items),
4. Metacognitive strategies; paying attention, searching for practice opportunities, planning for language tasks, self-evaluating progress, monitoring errors (nine items),
5. Affective strategies; anxiety reduction, self-encouragement, self-reward (six items),

6. Social strategies; asking questions, cooperating with active speakers of the language, becoming culturally aware (six items)” (Oxford & Burry, 1995, p. 5).

There have been growing bodies of research on LLSs. Rubin (1975) states that the reason for extensive research in language learning strategies is their being key factors enhancing learning skills and creating good language learning. In this regard, many researchers dealing with the area of second / foreign language learning have explored language learning strategies (LLSs). As Wenden (1987) states, most of the studies focus on the statements of good language learners about what they do in the language learning process. It is clear that LLSs are highly potential determiners of foreign language achievement. Therefore, many studies have been conducted in the field of language learning strategies. Some studies focused on the differences between good language learners and less successful learners in terms of their strategy use, while other studies focused on factors such as attitude, aptitude, sex, age, years of study, learning styles, individual differences and language proficiency (Chamot & Kupper 1989; Griffiths, 2008; Oxford, 1989; Oxford & Nyikos 1989; Özseven, 1993; Rubin, 1975; Sedaghat, 2001; Yang, 1993). Chamot and Kupper (1989) point out that successful language learners select strategies which are consistent with one another and with the requirements of the language task. O’Malley et al. (1985) found that both the successful learners and unsuccessful learners use LLSs. That is, learners at all levels use of a wide range of learning strategies.

One of the other components of individual differences is the attitude toward foreign language. Also, it is among the most effective variables according to researchers who have made extensive research in this field (e.g., Gardner and Lambert, 1972). As Griffiths (2008) states “almost all writing on motivation seems to be a commentary, in one way or another, on the agenda established by Gardner” (Griffiths, 2008, pp. 20).

As Ushioda (2008) states, “it almost goes without saying that good language learners have positive attitude or they are motivated” (pp.19). Among the affective factors affecting the success of students in learning a language, attitude is a highly influential one (Sadighi & Zarafsan, 2006). Chamber (1999) asserts that successful learning depends on positive attitude towards language and learning and attitude is an important component of achievement. Studies of Gardner and Lambert (1972) support the idea that

an individual needs positive attitude to enhance his/her achievement in language.

As attitude is regarded as a predictor of foreign language achievement, the numbers of studies have increased to examine it recently. There are many studies on the effects of positive and negative attitudes on foreign language achievement. Researchers have also studied on different variables and their relationships with language attitude and other variables such as attitude and language learning strategies (Gan, 2004), attitudes and level of language achievement (Graham 2004), attitude and anxiety (Levine 2003) attitude and gender (Karahana, 2007) .

In spite of the most of studies investigating the effect of language learning strategies and attitude towards foreign language, there is a scarcity of research into the relationship between attitude towards foreign language and language learning strategy use. One of these rare studies is that of Jabbari (2014). In his study, the researcher investigated the possible relationship between strategy use and attitude; he found that learners with positive attitude are highly language strategy users.

To sum up, it is evident from results of studies (Aydın, 2007; Karahana, 2007) that the issue of attitude as a factor impacting foreign language learning process has been studied much. That is, it is supported by many researchers that (as stated above) attitudes and language learning strategy use have an impact on foreign language achievement. However, there is a scarcity in the studies examining the relationship between attitude and students' language learning strategy use and preference.

METHODOLOGY

In this part of the study, research model, target population of the study and sample group, data collecting methods and data analysis will be presented.

Participants of the Study

The population of the present study was students majoring English department, at Bingöl University. 100 indiscriminately chosen students from day and evening preparatory classes of English Language and Literature department completed the questionnaires.

The numbers and gender rates of the students are given in *Table 1*.

Table 1.**Numbers and Genders of Participants**

GENDER		
Female	F	56
	%	56
Male	F	44
	%	44

Instruments

Oxford's (1990) Strategy Inventory for Language Learning, and Aydoslu's (2005) Attitude towards English Course Scale are used. These surveys have 110 questions in total and each of them is Likert type, that is, they contain five choices. The total internal reliability coefficient of the scale was .92. Findings demonstrated that the subscales had internal consistency reliabilities. Table 2 shows the distribution of strategy items according to six strategy subscales.

Table 2.**Distribution of Strategy Items According to the Six Subscales**

Strategy Type	Items	Total
Memory	1-9	9
Cognitive	10-23	14
Compensation	24-29	6
Metacognitive	30-38	9
Affective	39-44	6
Social	45-50	6
Total		50

Attitude Scale towards English Course has three dimensions.

- 1. Cognitive Dimension:** It is about the beliefs of students towards English language.
- 2. Affective Dimension:** It covers students' emotions towards English course.
- 3. Behavioral Dimension:** It is about the time and activities, actions spent for English language out of class.

Table 3.**Distribution of Attitude Scale Items According to its Dimensions**

Attitude	Items	Total
Cognitive	10-16-21-24	4
Affective	1-4-6-7-8-9-11-12-13-14-17-18-20-22-23-25-26-27-28-29	21
Behavioral	2-3-15-19	4

As it is seen, the scale consists of 30 questions. The cognitive items' Cronbach Alpha reliability was found as 0.62, affective dimension items' Cronbach Alpha reliability was found 0.93 and behavioral dimension Cronbach Alpha reliability was found as 0.71. It is seen that these surveys are reliable. The items have a five-point Likert scale ranging from 1-5.

Data Analysis and Results

In order to find whether there is a meaningful difference between the levels of attitude and strategy use, One Way ANOVA was applied and the results are shown in Table 4.

Table 4.**Arithmetic Means and Standard Deviation Values of Attitude Scores.**

Strategy	Attitude	N	X	S.D.
	Low	40	1.975	.8002
	Medium	51	2.137	.8004
	High	9	2.222	.6666
Memory	Low	40	26.02	6.573
	Medium	51	29.78	4.772
	High	9	29.22	4.549
Cognitive	Low	40	47.00	6.994
	Medium	51	53.45	7.406
	High	9	54.88	4.400
Compensation	Low	40	21.37	3.807
	Medium	51	22.96	3.638
	High	9	23.55	4.362

Metacognitive	Low	40	32.42	6.193
	Medium	51	36.39	5.642
	High	9	3.88	2.934
Affective	Low	40	17.45	3.169
	Medium	51	18.07	4.063
	High	9	18.33	3.427
Social	Low	40	18.92	5.460
	Medium	51	21.56	4.055
	High	9	22.22	3.898

In Table 4, students' strategy choices are shown according to their attitude scores. In order to find whether there is a meaningful difference between the means, a Variance Analysis was applied and the findings are given in Table 5.

Table 5.

The Students' Strategy Use according to Their Attitude Levels

		Sum of Squares	SD	Mean	F	p
	Between-groups	.790	2	.395	.633	.533
	Within-groups	60.57	97	.624		
	Total	61.36	99			
Memory	Between-groups	326.5	2	163.1	5.298	.007
	Within-groups	2989.	97	30.8		
	Total	3315.	99			
Cognitive	Between-groups	1082.	2	541.2	10.92	.000
	Within-groups	4805.	97	49.5		
	Total	5888.	99			

Compensation	Between-groups	70.04	2	35.	2.46	.091
	Within-groups	1379.	97	14.2		
	Total	1449.	99			
Metacognitive	Between-groups	393.929	2	196.9	6.05	.003
	Within-groups	3156.821	97	32.5		
	Total	3550.750	99			
Affective	Between-Groups	11.164	2	5.58	.413	.663
	Within-groups	1311.586	97	13.5		
	Total	1322.750	99			
Social	Between-groups	183.670	2	91.8	4.22	.017
	Within-groups	2106.840	97	21.7		

It is seen in Table 5 that the students' strategy use according to their attitude level shows a meaningful difference in memory, cognitive, metacognitive and social subcategories of language learning strategies; (memory=5,298=p<.05), (cognitive =10,925, p<.05), (metacognitive=6,052, p<.5), (social=4.223, p<.05). In order to find the source of difference in means, a Scheffe test was applied.

As a result of Scheffe test, it was revealed that the if the students have high or medium scores of attitude towards English, they use memory, cognitive, metacognitive, social strategies more frequently compared to students with low attitude level. No meaningful difference was found between compensation and affective strategies use of students in terms of their attitude level.

DISCUSSION

The aim of the study was to investigate the strategy preferences and frequency of undergraduate students and the relationship between their strategy use and attitude. According to the analysis, it was revealed that students with high scores of attitude used cognitive, metacognitive and memory strategies more frequently when compared to students with less positive atti-

tude. As it is clear, students with more positive attitude use cognitive and metacognitive strategies more. The research findings could be used for the benefit of foreign language teaching as it can enhance the awareness on the importance of enhancing positive attitude towards English language and thus contribute to students' strategy use.

As this study shows, in language learning strategy use, more motivated students, that is students with more positive attitudes, tend to use language learning strategies more compared to those who are less motivated. While most of the early research went towards identifying just the kinds of learning strategies, this study implies that simply recognizing learners' contributions to the process was not enough. Thus, learning activities can be more effective if teachers have time for strategy training (Wenden, 1987). For this reason, in preparatory classes of universities strategy training should be involved and motivation towards the use of language learning strategies might be enhanced by enabling students to have more positive attitudes.

The present study has led to some implications for teaching and learning English in terms of attitude as it is revealed that one of the important psychological variables affecting foreign language learning strategy use is attitude. In the present study, it is revealed that learners with positive attitude in terms of cognitive and behavioral subcategories are higher users of language learning strategies. The practitioners of foreign language should take into account the role of attitude on the use of language learning strategies and its possible effect on foreign language achievement.

CONCLUSION

Overall, according to the quantitative results of the present study, it was showed that there is a significant relationship between strategy use and attitude towards English. That is, in essence, there seems to be a positive relationship between memory, metacognitive and social strategies and attitude of students while there is no meaningful relationship between compensation and affective strategies. Students who have more positive attitudes towards English tend to use the language learning strategies, particularly cognitive strategies, more frequently than students who have less positive attitude towards English.

That is, having a positive attitude towards English may trigger the use of language learning strategies which are regarded by many studies in the field as one of the essential factors for foreign language achievement.

REFERENCES

- Aydın, E. (2007). *An analysis of motivation attitudes, and perceptions of the students at TOBB university of economics and technology toward learning, English as a foreign language*. Unpublished Master's Thesis. Ankara: Hacettepe University Institute of Social Sciences.
- Aydoslu, U. (2005). Öğretmen adaylarının yabancı dil olarak İngilizce dersine ilişkin tutumlarının incelenmesi. Unpublished Master's Thesis. Social Sciences Institute of Süleyman Demirel University, Isparta.
- Chamber G. N. (1999). *Motivating language learners*. Clevedon. Multilingual Matters.
- Chamot, A.U. & Kupper, L. (1989). Learning strategies in foreign language instruction. *Foreign Language Annals*, 22, 13-24
- Dornyei, Z. (2005). *The psychology of the language learner*. Mahwah, N.J.: Erlbaum
- Dornyei, Z. & Skehan, P. (2003). *Individual differences in second language learning*. In Doughty C. and Long M. (Eds.). *Handbook of Second Language Acquisition*, Oxford: Blackwell.
- Gan, Z. (2004). Attitudes and strategies as predictors of self-directed language learning in an EFL context. *International Journal of Applied Linguistics*. 14(3).
- Gardner, R.C. (1985). *Social psychology and second language learning, the role of attitudes and motivation*. London: Edward Arnold.
- Gardner, C. R. & Lambert, E. W. (1972). *Attitudes and motivation in second- language learning*. Newbury House Publishers/ Rowley, Massachusetts 01961.
- Griffiths, C. (2008). *Lessons from good language learners*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Reid, J.M. (1987). The learning style preferences of ESL students. *Tesol Quarterly*, 21(1), 87- 110.
- Jabbari, M. (2014). The relationship between EFL learners' language learning attitudes and language learning strategies. *International Journal of Linguistics*. 6(3), 161- 167. doi:10.5296/ijl.v6i3.5837
- Karahan, F. (2007). Language attitudes of Turkish students towards the English language and its use in Turkish context. *Journal of Arts and Sciences*, 7, 73-87.
- Levine, G. (2003). Student and instructor beliefs and attitudes about target language use, first language use, and anxiety: Report of a questionnaire study. *The Modern Language Journal*, Volume 87, Issue 3.
- MacIntyre, P. D. (1999). *Language anxiety: a review of literature for language teachers*. In D. J. Young (Ed.), *Effect in foreign language and second language learning*. 24 – 43. New York: Mc Graw Hill Companies.
- Naiman, N., Frohlich, M., Stern, H. H., & Todesco, A. (1978). *The good language learner*. Toronto, Canada: Ontario Institute for Studies in Education
- Oxford, R. L. (1990). *Language learning strategies. What every teacher should know*. N. Y. New Boston: Heinle & Heinle.
- Özseven, S. (1993). *The relationship between language learning strategies and oral performance of Turkish EFL graduate science participants in preparatory programs*. Unpublished M.A. Thesis, Bilkent University, Ankara.
- Rubin, J. (1975). What the good language learner can teach us. *Tesol Quarterly*, 9(1), 41-51.

- Sadighi, F. & Zarafshan, M. (2006). *Effects of attitude and motivation on the use of language learning strategies by Iranian EFL university students. Journal of Social sciences & Humanities of Shiraz University. 23(1).*
- Spolsky, B. (1971). Reduced redundancy as a language testing tool. in G. E. Perren & J. L. M. Trim (Eds.), *Applications of linguistics: Selected papers of the Second International. TESOL Quarterly, 12, 427-37*
- Stern, H. (1975). What can we learn from the good language learner? *Canadian Modern Language Review. 31, 304-318*
- Ushioda, E. (2003). *Motivation and good language learners. in lessons from good language learners. 19- 34, Editors: Griffiths, C. (9780521889636) Cambridge: Cambridge University Press.*
- Vann, R.J. & Abraham, R.G. (1990). Strategies of unsuccessful language learners. *TESOL Quarterly. 24, 177-198.*
- Wenden, A.L. (1987). *Conceptual background and utility. A.L. Wenden and J.Rubin Learner Strategies in Language Learning. Pp.3-13.London: Prentice Hall Int.*

